

emek

araştırma dergisi

Aralık 2022/2 - Altı Aylık Kuramsal Dergi

DiSK / Genel-iş

ISSN 1305-6182

www.emekarastirma.org

DOSYA

EMEĞİN GÖRÜNÜMLERİ

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD)

DİSK/Genel-İş tarafından altı ayda bir yayınlanmaktadır

• Aralık 2022/2

• Ulusal Hakemli Dergi

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın • ISSN: 1305-6182

Yayın Şekli: 6 aylık - Türkçe

Editör

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr.

Yayın Kurulu*

Ahmet Alpay Dikmen, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Aziz Çelik, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi

Çağrı Kaderoğlu Bulut, Dr., Ankara Üniversitesi

Çağla Ünlütürk Ulutaş, Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi

Elif Hacısalihoglu, Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi

Gamze Yücesan Özdemir, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Metin Özügurlu, Prof. Dr., Ankara Üniversitesi

Orkun Saip Durmaz, Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi

Özgün Millioğulları Kaya, Dr., DİSK/Genel-İş Araştırma Daire Müdürü

Serhat Salihoğlu, DİSK/Genel-İş Genel Koordinatörü

Sebiha Kablay, Doç. Dr. Ordu Üniversitesi

Editör Yardımcıları*

Çağrı Kaderoğlu Bulut

Mine Dilan Kıran

Özgün Millioğulları Kaya

* İsimler alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD), 2022/2

Sahibi: Genel-İş adına Genel Başkan Remzi Çalışkan

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şükret Sevgener

Grafik Tasarım: Erkal Tülek

Adres: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 7 Ulus/Ankara

Tel: 0312 3091547, **Faks:** 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr www.emekarastirma.org.tr

Parayla satılmaz.

Basım tarihi: Aralık 2022

Baskı: Bizim Büro Basım Evi, Zübeyde Hanım Mah. Sedef Cad. No: 6/A Altındağ / ANKARA

Tel: (0312) 342 19 13 **Fax:** (0312) 342 1914

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) ulusal hakemli bir dergidir.

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Genel yayın yönetmeninin yazılı izni olmadan tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında dergide yer alan yazılar hiçbir yolla çoğaltılamaz, dağıtılamaz.

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) tam metin makalelerine <http://www.emekarastirma.org/index.php> adresinden erişilebilir.

araştırma dergisi

Cilt 13, Sayı 22, Aralık 2022/12

Emeğin Görünümleri

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Araştırma Makaleleri

Kendi Hesabına Çalışanlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik: Türkiye’de Taşımacılık İşkolu

Nursel DURMAZ BODUR

217

Akademik Emek: Üniversitelerde Eğitim ve Araştırmada İstihdam Edilen Emeğin Özgünlükleri Üzerine

Muammer KETİZMEN, Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA, Ali Murat ÖZDEMİR

239

Üniversite Mezunu Gençlerde Uzun Süreli İşsizliğin Psikolojik Yansımaları: Nitel Bir Araştırma

Ahmet GÖKÇE

265

Süngerbob Kareşort Çizgi Filminde Sendikalaşma ve Grev Algısı Üzerine Bir Vaka Analizi Çalışması

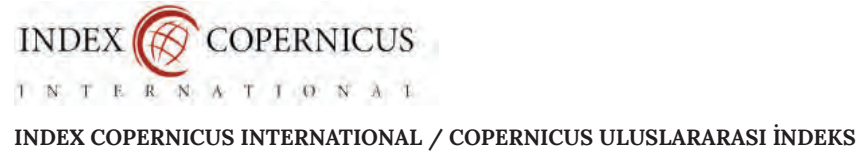
Mehmet ÖÇAL

289

Sendikasız Gazeteci, Tekelci Medya ve Sermayenin Organik Aydını Ertuğrul Özkök

Hatice KIRBIYIK

319

DİSK/Genel-İş Emek Araştırma Dergisi **ULAKBİM (ULUSAL)**, **ASOS INDEX (ULUSAL)**
INDEX COPERNICUS (ULUSLARARASI) İndeksleri tarafından taranmaktadır.

Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayımlanır.

İletişim: Çankırı Caddesi No: 28 Kat: 4-9 Ulus/Ankara, Tel: 0312 3091547,

Faks: 0312 3091046

E-posta: emekarastirma@genel-is.org.tr, www.emekarastirma.org.tr

Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) sosyal bilimlerin her alanından emek ve sınıf tartışmasını merkeze alan bilimsel makalelere yer verir.

Türkçe makaleler yayımlayan Genel-İş Emek Araştırma Dergisi (GEAD) hem iki hakemin, hem de yazarın değerlendirme süreci boyunca gizli kaldığı hakemli bir dergidir.

araştırma dergisi

Cilt 13, Sayı 22, Aralık 2022/12

Appearances of Labor

From the Editor

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

v

Research Articles

The Self-employed and Widespread Social Insecurity: The Transportation Industry in Turkey

Nursel DURMAZ BODUR

217

Academic Labor: An Essay on the Originalities of the Labor Employed in Education and Research Service in Universities

Muammer KETİZMEN, Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA, Ali Murat ÖZDEMİR

239

Psychological Reflections of Long-Term Unemployment in University Graduates of Young People: A Qualitative Study

Ahmet GÖKÇE

265

A Case Study On Unionization And Strike Perception in The Spongebob Squarepants Cartoon

Mehmet ÖÇAL

289

De-unionised Journalist, Monopolistic Media and Organic Intellectual of Capitalist Society Ertuğrul Özkök

Hatice KIRBIYIK

319

Editörden

Gelirlerin giderek eridiği, geçim olanaklarının ise büyük ölçüde düştüğü bugünlerde Aralık sayımızın temasını “Ücret: Kuramlar, Politikalar ve Uygulamalar” olarak belirledik. Bu tema ile bir yandan ücretlerin hem güncel kriz durumundaki kritik rolünü vurgulamak istedik. Diğer yandan ise Türkiye’de emek araştırmaları alanı içerisinde ücret konusunun yeterince ele alınmayışına dikkat çekerek bu alandaki çalışmaları teşvik etmeyi hedefledik. Ancak bu süreçte bizi oldukça şaşırtan bir gerçeğe karşı karşıya kaldık. Ücret konusuna eğilen, onu çeşitli boyutlarıyla ele alan oldukça az sayıda makale dergimize iletildi ve bu makaleler de değerlendirme süreçleri içerisinde yayın aşamasına ulaşamadı. Emek çalışmaları alanında ücretler konusuna dönük ilgisizliğin nedenleri, ücretlerin kuram, politika ve uygulama boyutlarında neden belirgin bir araştırma nesnesi olarak ele alın(a)madığı gibi sorular başka bir tartışmanın konusu olmak üzere akılda tutulabilir.

Buna karşın elinizdeki sayımız emeğin görünümleri teması altında ortaya konan ve emek çalışmalarının farklı boyutlarına eğilen beş makaleden oluşuyor. *Kendi Hesabına Çalışanlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik: Türkiye’de Taşımacılık İşkolu* başlıklı ilk makalede Nursel Durmaz Bodur, Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların çalışma koşullarını ve sosyal güvencesiz bir biçimde çalış-

manın istihdamın kalitesini nasıl etkilediğini inceliyor. TÜİK Hanehalkı İş-gücü ve Hanehalkı Bütçe Araştırması mikro verileri üzerinden gerçekleştirilen araştırmada Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışmanın sosyal güvencesiz, düşük kazançlı ve eksik istihdam edilme durumu yaratan bir çalışma biçimi olduğu ve bu nedenle ücretli çalışmayı ikame etme sürecinde yetersiz kaldığı vurgulanıyor.

Muammer Ketizmen, Ezgi Nur Türkoğlu Karacaova ve Ali Murat Özdemir tarafından kaleme alınan ikinci makale *Akademik Emek: Üniversitelerde Eğitim ve Araştırmada İstihdam Edilen Emegün Özgünlükleri Üzerine* başlığını taşıyor. Akademik emek tartışmalarının yaratıcı emek kavramıyla tartışıldığı makalede yazarlar bu kavramı değer teorisi ekseninde yeniden ele alıyor ve bilgi üretimi, entelektüeller ve akademik üretim ilişkisinin neoliberal dönemde nasıl dönüştüğünün izlerini sürüyor.

Üniversite Mezunu Gençlerde Uzun Süreli İşsizliğin Psikolojik Yansımaları: Nitel Bir Araştırma isimli çalışmada Ahmet Gökçe, işsizliğin psikolojik yansımalarına vurgu yaparak diplomalı işsizlerin bu bakımdan deneyimlerini serimliyor. Yaptığı derinlemesine görüşmeler ışığında yazar, işsizliğin en sık görülen psikolojik yansımalarının stres, depresyon, kaygı ve öğrenilmiş çaresizlik olduğuna, bununla birlikte özsaygı ve kendine güven duygusunun yitiminin ve psikosomatik etkilerin de önemli bir sonuç olduğuna dikkat çekiyor.

Dördüncü makale *Süngerbob Kareşort Çizgi Filminde Sendikalaşma ve Grev Algısı Üzerine Bir Vaka Analizi Çalışması* başlığını taşıyor. Mehmet Öçal tarafından kaleme alınan makalede, dünyanın en çok sevilen ve izlenen çizgi filmlerinden birinde sendikalaşma ve grev algısının nasıl yer aldığı araştırılıyor. Sendika ve grev algısının bu çizgi filmlerde genellikle olumsuz olduğu, sendikalaşmanın ve greve başvurmanın işsizlikle sonuçlanacağı, grevin sermaye karşısında başarısız olacağı algısının belirgin biçimde işlendiğini belirten yazar, çocukların dünyaya bakışlarının belirlenmesinde bu tarz mesajların oldukça kritik bir rolü olduğuna vurgu yapıyor.

Hatice Kırbıyık tarafından kaleme alınan son makale ise *Sendikasız Gazeteci, Tekelci Medya ve Sermayenin Organik Aydını* Ertuğrul Özkök ismini taşıyor. Gramsci’nin temel kavramları ekseninde medyada tekelleşme ve

onun belirgin aktörü olarak Ertuğrul Özkök'ün incelendiği makalede yazar, Ertuğrul Özkök'ü sermayenin organik aydını olarak niteleyerek bu durumun gazetecilerin çalışma ve örgütlenme süreçlerinde nasıl bir sonuç yarattığını ele alıyor.

Bu sayımızla birlikte *Emek Araştırma Dergisi*'nin 7. yılını tamamlamış olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu süreç içerisinde yazar, hakem, okur olarak katkı sunan herkese, derginin ortaya çıkması için emek veren tüm çalışma arkadaşlarımıza bir kez daha teşekkür ediyorum.

Oldukça zorlu bir yılı daha geride bırakırken yeni yılın ülkemizin tüm emekçileri için daha mutlu ve aydınlık günler getirmesi umuduyla herkese iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Araştırma Makalesi

Kendi Hesabına Çalışanlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik: Türkiye’de Taşımacılık İşkolu

Nursel DURMAZ BODUR

ORCID: 0000-0001-7713-7214

Öz

İşgücü piyasasında ücret seviyesi düştükçe veya bireylerin ücretli olarak çalışma yaşamına dahil olması güçleştikçe kendi hesabına çalışma olasılıkları artmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de ekonomik kriz dönemlerinde kendi hesabına çalışmanın artıp artmadığı sorusundan hareketle ortaya çıkmıştır. Çalışma, Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların çalışma koşullarını ve sosyal güvencesiz bir biçimde çalışmanın istihdamın kalitesini nasıl etkilediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Böylelikle ekonomik kriz dönemlerinden olumsuz etkilenen ücretli çalışanlar için kendi hesabına çalışma biçimine geçmenin rasyonel olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Analizler 2017-2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması ve 2017-2019 TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması mikro verileri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye’de 15-24 yaş aralığındaki bireylerin, 2020 yılından bu yana, kendi hesabına çalışma oranlarında küçük oranlı bir artış yaşandığı ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışmanın sosyal güvencesiz, düşük kazançlı ve eksik istihdam edilme durumu yaratan bir çalışma biçimi olması nedeniyle ücretli çalışmayı ikame etme noktasında yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: kendi hesabına çalışma, sosyal güvenlik, taşımacılık işkolu

Makale Geliş Tarihi: 01.09.2022 Makale Kabul Tarihi: 30.10.2022

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi., İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ndurmaz@pau.edu.tr

The Self-employed and Widespread Social Insecurity: The Transportation Industry in Turkey

Abstract

As the wage level decreases in the labour market or as it becomes more difficult for individuals to participate in working life as wage workers, the probability of being self-employed increases. This study emerged from the question of whether self-employment increased in times of economic crisis in Turkey. The study aims to reveal the working conditions of self-employed workers in the transportation sector in Turkey and to reveal how working without social security affects the quality of employment. Thus, it has been investigated whether it is rational to switch to self-employment for employees who are negatively affected by the economic crisis. Quantitative research method was used in the study. Analyzes were carried out through the 2017-2021 TurkStat Household Labor Force Survey and 2017-2019 TurkStat Household Budget Survey micro data sets. As a result of the research, it has been revealed that there has been a small increase in the rate of self-employment of individuals between the ages of 15-24 in Turkey since 2020. However, it has been revealed that self-employment in the transportation industry in Turkey is insufficient to replace wage-earner, since it is a form of work without social security, low income and underemployment.

Keywords: self-employment, social security, transportation industry

Giriş

Kendi hesabına çalışma, artan işsizlik ve yoksulluk oranlarına karşı olası bir çözüm olarak görülmeye başlanmış, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde birçok ülkede ücretli çalışmadan kendi hesabına çalışmaya geçişler yaşanmıştır. Ancak diğer taraftan özellikle az gelişmiş ülkelerde kendi hesabına çalışmanın sosyal güvencesiz ve düşük kazanç elde edilen bir istihdam biçiminde karşılık bulması, özellikle kadınlar ve göçmenler gibi dezavantajlı grupların tercih ettikleri bir istihdam biçimine bürünebilmektedir. Türkiye’de özellikle son yıllarda artan genç işsizliği nedeniyle gençlerin ücretli çalışmadan ümidini kesip kendi hesabına çalışma biçimine doğru bir yönelme yaşayıp yaşamadıkları çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur. Bu durumun yaşanması kendi hesabına çalışmanın ücretli çalışmaya göre daha cazip olması ile gerçekleşebilecektir. Çalışmada, Türkiye’de kendi hesabına çalışmanın özellikleri taşımacılık işkolu özelinde ele alınmıştır. Araştırma öznesi olarak taşımacılık işkolunun seçilmesinin nedeni, hem son yıllarda taşımacılık işkolunun bazı alt dallarında bağımlı ve ücretli çalışma ilişkisinin yerini kendi hesabına çalışma biçimine bırakmaya başlaması hem de Covid-19 küresel salgın döneminde birçok sektör olumsuz etkilenirken taşımacılık sektörünün alt kollarından biri olan posta ve kurye faaliyetlerinde yaşanan ciddi orandaki ciro artışıdır.

Çalışmada ilk olarak dünyada ve Türkiye’de kendi hesabına çalışmanın özel-

likleri ele alınacak, ardından Türkiye’de kendi hesabına çalışanların işgücü piyasasındaki konumları taşımacılık işkolu özelinde tartışmaya açılacak, son olarak 2017-2021 yılları arasında taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar için istihdamın kalitesi ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılarak, 2017-2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri setleri ve 2017-2019 Hanehalkı Bütçe Araştırması mikro veri setleri üzerinden analizler yapılmıştır. Böylelikle Türkiye’de ekonomik kriz dönemlerinde taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışmanın cazip bir istihdam biçimine bürünüp bürünmediği tartışılacaktır.

Kendi Hesabına Çalışma

ILO’nun (2013: 4) geliştirmiş olduğu Uluslararası İstihdam Durum Sınıflaması’na (ICSE) göre; istihdamdakiler “ücretliler” ve “kendi hesabına çalışanlar” olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Kendi hesabına çalışmaya ilişkin uluslararası kuruluşların tanımlamalarına baktığımızda işin niteliği, işin kim tarafından yapıldığı, kaç kişi ile yapıldığı, işin şekli ve gelirin elde edilme biçimi temel belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Kendi hesabına çalışma, dışarıdan bakıldığında “kendi işinin patronu olma” algısı nedeniyle kulağa hoş gelse de, çoğu durumda, güvencesiz, kayıtdışı ve düzensiz nitelikleriyle yoksulluk yaratan (Kapar, 2010: 60; Hatfield, 2015: 4) atipik bir istihdam biçimidir (Conen ve Schippers, 2019). Atipik çalışma; haftada 45 saat, belirsiz süreli sözleşme ve belirli bir aylık ücretle çalışmanın tersine, kısmi süreli, süresiz, gündelik, geçici, mevsimlik ve belirli süreli çalışmayı içinde barındırmaktadır. Savul (2012: 118) emek gücünü satarak yaşamını devam ettirenlerin işsizlikten sonraki en büyük sorununun güvencesiz koşullarda istihdam edilmek olduğunu vurgulamaktadır. Standing (2017: 238) nitelikli işgücünün nitelsiz işte istihdam edilmesinin de bir güvencesizlik tuzağı olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim nitelik gerektirmeyen işlerin yer aldığı ikincil işgücü piyasasından birincil işgücü piyasasına geçişler bir hayli zordur (Hudson, 2007: 300). İşgücü piyasasının esnekleşmesiyle geçici ve korunmasız işler artmış, bu durum özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde emek kesimine yönelik hızlı bir kıyım yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Standing, 2015: 86).

Buradan hareketle ekonomik kriz dönemlerinde ücretli çalışanların kendi hesabına çalışma biçimine geçme niyetinde olabilecekleri düşünülebilir. Bireyler, ücretli istihdama göre daha yüksek düzeyde kazanç beklentisinin olması ve bir işverenin emir ve talimatı altında çalışmamanın getirdiği özgürlük hissi nedeniyle kendi hesabına çalışmaya ilgi duyabilmektedirler (Taylor, 1996). AB vatandaşlarını kapsama alan bir çalışmada bireylerin yüzde 45’inin özgür çalışma ortamının olması, kendine zaman ayırabilme, kendi çalışma yerlerini ve zamanlarını seçme imkânının olmasından dolayı ücretli çalışan olmak yerine kendi işini kurmayı

1. Uluslararası kuruluşların kendi hesabına çalışmaya ilişkin karşılaştırmalı tanımlamaları için bkz (Şenel ve Kumaş, 2019: 362-365).

tercih ettiği ortaya çıkmıştır (Flash Eurobarometer, 2009). Ancak diğer taraftan AB ülkelerinde kendi hesabına çalışan bireylerin kazançlarının ücretli çalışan kazançlarına göre düşmesi nedeniyle, giderek daha fazla sayıda kendi hesabına çalışanın eksik istihdamda olduğu bilinmektedir (Hatfield, 2015: 4). Karadeniz (2011: 113) kendi hesabına çalışmanın atipik özelliklerine dikkat çekmiş ve kendi adına çalışanların büyük çoğunluğunun sanılanın aksine yoksul olduklarını belirtmiştir. D'Arcy ve Gardiner (2014) kendi hesabına çalışan bireyler için özellikle yeni açılan bir işletmede ilk yıllarında kazançların çok düzensiz olabileceğini; bunun ötesinde, kendi hesabına çalışanların ücretli doğum, hastalık ve tatil izni gibi sosyal haklara erişemediklerinden mali açıdan istikrarsız ve sosyal korumadan yoksun olduklarını vurgulamıştır. Taylor (1996: 257) her ne kadar özgürlük hissi kendi hesabına çalışma biçimini cazip kılsa da iş güvencesi isteyenlerin ücretli istihdamı tercih ettiklerini ortaya koymuştur.

Ülkelerin büyük çoğunluğunda kendi hesabına çalışan erkeklerin oranı kendi hesabına çalışan kadınların oranından daha fazla olsa da yıllar itibarıyla kadınlar arasında kendi hesabına çalışmanın erkeklere oranla daha hızlı arttığı görülmektedir (EUROSTAT, 2021). Bu durum işgücü piyasasında ücretlerin düşük düzeyde tutulması, kayıtdışı çalışmanın artması, sendikalaşmanın önüne engeller çıkartılması gibi olumsuz çalışma koşullarının bir nedeni olabilir. Nitekim işgücü piyasasında dezavantajlı konumda olan bireylerin ücretli çalışan olarak çalışma yaşamına dahil olması güçleştikçe, bu bireylerin kendi hesabına çalışan olma olasılıkları artmaktadır (Hatfield, 2015: 4). Böylelikle kadınların bir kısmı için ücretli çalışan olmak yerine kendi hesabına çalışmayı tercih etmeye başladıkları söylenebilir. Bu etkinin ne kadar güçlü olacağının belirlenmesinde ise ülkelerin benimsedikleri refah rejimleri ve buradan hareketle kadınların ülkedeki konumlandırılma biçimleri önemli rol oynamaktadır. Nitekim refah rejimi kadını meta-dışlaştırma ve aile-dışlaştırma konusunda ne kadar başarılıysa², kadını işgücü piyasasında nitelikli işlerde istikrarlı bir biçimde tutma konusunda da o kadar başarılı olmaktadır (Durmaz-Bodur, 2020). Aksi durumda ise kadın istihdamının teşvik edilmesi, ikinci işgücü piyasasında yer alan sosyal güvencesiz, yarı zamanlı, niteliksiz işlerle sınırlı olmaktadır.

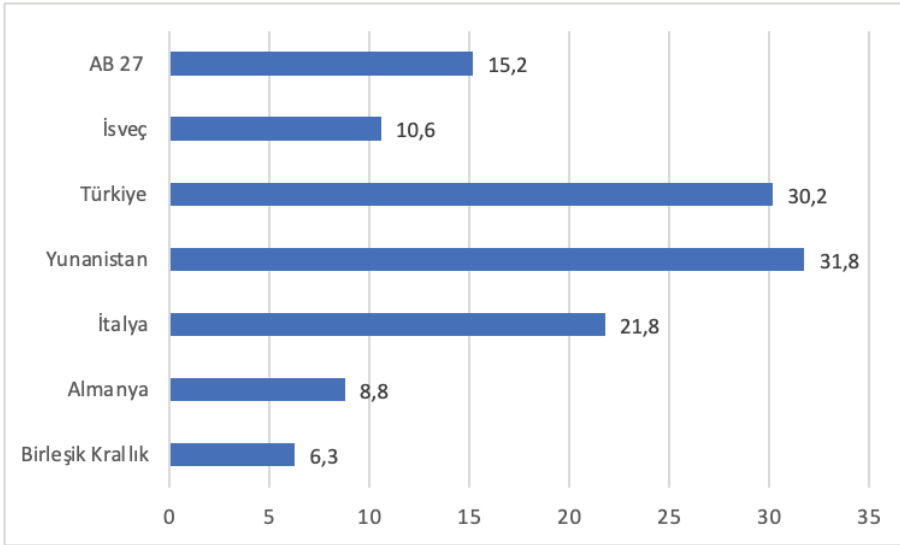
Grafik 1, seçilmiş bazı OECD ülkelerinde kendi hesabına çalışanların oranını göstermektedir. Buna göre; Avrupa Birliği (AB) üyesi 27 ülkenin kendi hesabına çalışan oranı ortalama yüzde 15,2 olarak karşımıza çıkmıştır. Yunanistan yüzde 31,8 ile ortalamanın bir hayli üzerinde kalırken, Türkiye yüzde 30,2 ile ikinci sıradadır. Yunanistan ve Türkiye'yi yüzde 21,8 ile İtalya takip etmektedir. Türkiye, Yunanistan ve İtalya, Güney Avrupa refah rejimine sahip ülkelerdir. Güney Avrupa refah modelinin temel özelliklerinden bir tanesi, Grafik 1'de de görüldüğü

2. "Meta-dışlaştırma, piyasaya bağımlı olmadan ve bu bağımlılığın yerini aile veya başka mekanizmalarla doldurma zorunluluğunu ortadan kaldıran sosyal hakların kurumsallaşması olarak tanımlanabilir" (Durmaz-Bodur, 2020: 12). Kadının aile-dışlaştırılması ise "kadınların aile ilişkilerinden bağımsız bir biçimde, kendi istihdamları ve sosyal güvenlik sistemine erişimlerinden doğan faydalar sayesinde toplumda kabul edilebilir bir yaşam standardına erişmeleri" anlamını taşımaktadır (Durmaz-Bodur, 2020: 114).

gibi, kendi hesabına çalışmanın yaygınlığıdır (Mingione, 2015: 271-272). İtalya’nın güney ile kuzey bölgesi arasında önemli sosyo-ekonomik farklılıklar vardır ve güney bölgesinin ekonomik sıkıntıları çok daha büyüktür. Ülkenin güneyinde kadınların kendi hesabına çalışma oranı çok daha yüksektir (Andreotti ve Mingione, 2014: 73). Nitekim ILO (2008: 4) az gelişmiş bölgelerde kadının kendi hesabına çalışanlar içindeki payının daha yüksek olduğuna dikkat çekmiştir. Selamoğlu ve Lordoğlu (2006: 205-206) ise Türkiye’de kendi hesabına çalışanların AB ortalamasının üzerinde olmasını ülkedeki girişimcilik faaliyetlerinin yüksekliği ile değil, enformel ekonominin varlığı ile açıklamışlardır. İsveç (yüzde 10,6), Almanya (yüzde 8,8) ve Birleşik Krallık (yüzde 6,3) ise kendi hesabına çalışan oranının AB-27 ortalamasının altında kaldığı ülkelerdir. Çalışma koşullarının insan onuruna yaraşır bir düzeyde olması, bireylerin ücretli olarak işgücü piyasasına katılma oranlarını arttırmaktadır. Nitekim kendi hesabına çalışma, işgücü piyasası koşullarının kötü olduğu ülkelerde işsizlikten çıkış yolu olarak görülebilmektedir (EEOR, 2010).

Grafik 1. Seçilmiş Bazı OECD Ülkelerinde Kendi Hesabına Çalışanların Oranı (%)

Kaynak: OECD (2022)

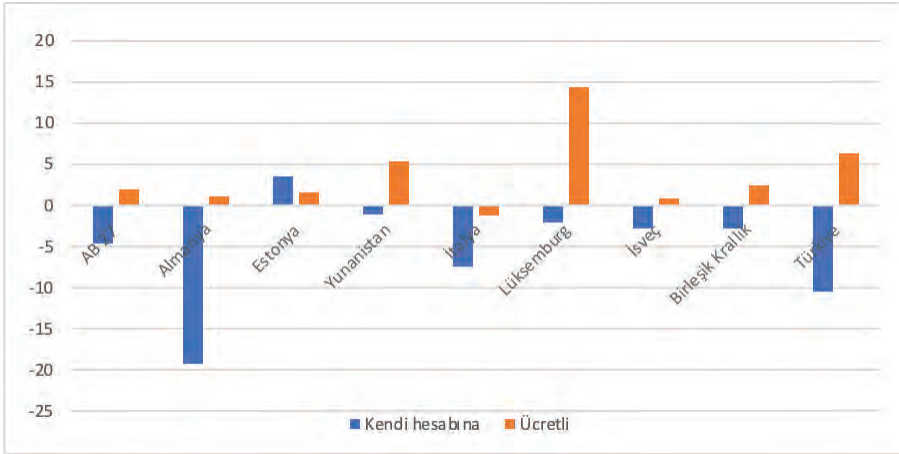
*Birleşik Krallık, Türkiye ve AB-27’ye ilişkin veriler 2020 yılının, diğerleri 2021 yılının verileridir.

Grafik 2, seçilmiş bazı ülkelerde 2017’nin ikinci çeyreği ile 2021’in ikinci çeyreği arasında geçen zaman zarfında kendi hesabına ve ücretli çalışan birey sayısındaki yüzde değişimini göstermektedir. Bu tarihler, tüm dünyada 2018 döviz krizi ile 2019 Covid-19 küresel salgınının yaşanması ve bu krizlerin etkilerinin kendi hesabına çalışan sayısını nasıl etkilediği konusunda fikir vermesi bakımından önemlidir. Zira ekonomik daralma ve işsizlik oranlarının artması gibi etmenler kendi hesabına çalışma olasılığını arttırabilmektedir (EEOR, 2010). Grafik 2 genel ola-

rak değerlendirildiğinde 2017-2021 yılları arasında çoğu ülke için kendi hesabına çalışan sayısında azalış, ücretlilerin sayısında ise artış yaşandığı görülmektedir. Buna göre; Estonya hariç grafikte yer alan tüm ülkelerde belirtilen dönem arasında kendi hesabına çalışan birey sayısı azalmıştır. Bu azalma, AB-27 ortalaması için yüzde 4,6 olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi hesabına çalışan sayısındaki azalış en fazla yüzde 19,1 ile Almanya'da yaşanırken, en az yüzde 1 ile Yunanistan'da karşılık bulmuştur. Yunanistan'daki bu durum kendi hesabına çalışan sayısındaki nicel çokluk ile açıklanabilir. Diğer taraftan Almanya'nın kriz döneminde 'mini işler' ve kısa süreli çalışma gibi önlemler olarak işsizliği kontrol altında tutması (Silim, 2013), bireyleri ücretli olarak çalışma yaşamında tutan etmenler arasında sayılabılır. Türkiye'de ise kendi hesabına çalışan sayısında yüzde 10,4'lük bir azalma, ücretli çalışan sayısında ise yüzde 6,2 oranında bir artış yaşanmıştır.

Grafik 2. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Kendi Hesabına ve Ücretli Çalışan Birey Sayısındaki Yüzde Değişimi (2017 Q2–2021 Q2)

Kaynak: Eurostat (2022) verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

*Türkiye ve Birleşik Krallık için 2021 verisi bulunmadığından 2020 Q2 verisi alınmıştır.

Devam eden bölümde Türkiye'de kendi hesabına çalışanların işgücü piyasasındaki konumları taşımacılık işkolu özelinde tartışmaya açılacak, 2017-2021 yılları arasında taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar için istihdamın kalitesi ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır. Böylelikle Türkiye'de ekonomik kriz dönemlerinde taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışmanın cazip bir istihdam biçimine bürünüp bürünmediği ele alınacaktır.

Türkiye'de Kendi Hesabına Çalışma ve Taşımacılık İşkolu

Türkiye'de kendi hesabına çalışma, sosyal güvencesiz ve düşük düzeyde gelir elde edilebilen eğreti bir istihdam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Toksöz, 2007; Kapar, 2010; Karadeniz, 2011; Durusoy-Öztepe ve Akbaş, 2018; Şenel ve

Kumaş, 2019). Tablo 1, Türkiye’de 2017-2021 yıllarının bazı işgücü göstergelerini, kendi hesabına çalışan bireylerin sayısını ve işgücü piyasası içerisindeki oranlarını göstermektedir. Tablo 1’de 2018 döviz krizinin etkilerini, 2019 yılının işgücü göstergeleri üzerinden görmek mümkündür. Buna göre; 2019 yılında bir önceki yılın işgücüne katılma oranı sabit kalmış; istihdam oranı bir önceki yıla göre 1,7 puan azalmış; işsizlik oranı 0,1 puan, genç işsizlik oranı ise 5,1 puan artarak yüzde 25,4’e ulaşmıştır. Ayrıca 2019 yılı hariç diğer tüm yıllarda değişen oranlarda artış gösteren GSYH oranı 2019 yılının birinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 2,6 azalmıştır. Benzer biçimde; Covid-19 küresel salgınının etkisini de 2020 yılının verilerinde görmek mümkündür. Buna göre; 2020 yılında işgücüne katılma oranı bir önceki yıla göre 3,6 puan azalarak yüzde 54,9’a düşmüş, istihdam oranı bir önceki yıla göre 4,6 puan azalarak yüzde 47,5’e gerilemiş, genel ve genç işsizlik oranlarında ise sırasıyla 0,4 ve 0,1 puanlık azalış meydana gelmiştir. Türkiye’de pandemi sürecinde -geç alınan bir karar olmakla birlikte- ücretliler için oldukça önemli ve olumlu bir uygulama olarak işten çıkarmaların yasaklanması, bu dönemde işsizlik oranlarının artmasını engellemiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında kendi hesabına çalışanların istihdam içindeki payı, işgücü piyasasının yapısı hakkında önemli bilgiler sunabilir. Nitekim özellikle kriz dönemlerinde ücretliler için işgücü piyasası koşullarının kötüleşmesi bireyleri kendi hesabına çalışmaya yönlendirebilmektedir. Tablo 1’e göre Türkiye’de 2018 yılında kendi hesabına çalışan sayısında artış yaşansa da istihdam içindeki payı değişmemiş, 2019 ve 2020 yıllarında kendi hesabına çalışan sayısında azalma yaşanmış ve bu durum istihdam içindeki oranına da yansımıştır. 2021 yılında ise kendi hesabına çalışan sayısında tekrar bir artış yaşanmış ancak istihdam içindeki payı 0,4 puan azalarak yüzde 16,1’e gerilemiştir.³ 2021 yılı için kendi hesabına çalışan sayısında artış olmasına rağmen, istihdam içindeki payının küçülmesi, ücretli, işveren veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışan sayısındaki artışın daha fazla olması ile açıklanabilir. Son olarak yıllar itibarıyla 15-24 yaş aralığındakilerin kendi hesabına çalışma oranına baktığımızda, 2020 yılından itibaren genç bireylerin kendi hesabına çalışma oranında 0,9 puanlık bir artışla yüzde 3,9’a yükseldiği görülmektedir. Tablo 1’e göre; kriz dönemlerinde Türkiye’de kendi hesabına çalışan sayısında ciddi bir artışın yaşandığından bahsedilemez. Ancak 15-24 yaş aralığındaki bireyler için durum farklıdır, 2020 itibarıyla Türkiye’de gençlerin kendi hesabına çalışma biçimine yönelmeye başlamış oldukları söylenebilir. Burada Türkiye’de genç işsizlik oranlarının çok ciddi boyutlara ulaşması önemli bir etkidir. Diğer taraftan kendi hesabına çalışmanın ücretli çalışmaya göre daha cazip imkanlar sunup sunmadığı da önem taşımaktadır.

3. Tablo 1’de kendi hesabına çalışanların toplam istihdam içindeki payına ilişkin oranın Grafik 1’de paylaştığımız orandan farklı olmasının nedeni, kavramın farklı tanımlanış biçimlerinden kaynaklanmaktadır. OECD; işverenleri de kendi hesabına çalışan kategorisinde değerlendirmekte, ancak TÜİK veri setinde yalnızca kendi hesabına çalışanlara ilişkin bilgi içerilmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Bazı İşgücü Göstergeleri ve Kendi Hesabına Çalışanların Oranı

	2017	2018	2019	2020	2021
İşgücüne katılma oranı	58	58.5	58.5	54.9	57.2
İstihdam oranı	51.5	52	50.3	47.5	50.2
İşsizlik oranı	11.1	11.2	14	13.4	12.2
Genç işsizlik oranı	20.8	20.3	25.4	25.3	22.6
GSYH artış oranı	5	7.4	-2.6	4.5	0.7
İşteki durum					
Kendi hesabına çalışan kişi sayısı	4815376	4908696	4708999	4420806	4647211
Toplam istihdam içindeki kendi hesabına çalışanların oranı	17.1	17.1	16.8	16.5	16.1
15-24 yaş aralığındakilerin kendi hesabına çalışma oranı	3,0	3,0	3,0	3,9	3,9

Kaynak: İşgücü istatistikleri: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, İşteki durum: HIA mikro veri setleri (2017-2021), GYSH oranı: TÜİK Dönemsel Gayrisafi Yurt İçi Hasıla I. Çeyrek Haber Bültenleri (2017-2021)

Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla 4.647.211 kişi kendi hesabına çalışmakta, bunun içindeki 262.434 kişi taşımacılık işkolunda bulunmaktadır.⁴ Türkiye’de Covid-19 küresel salgın döneminin, hemen hemen tüm sektörlerde olduğu gibi, hizmetler sektörünü de olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Ancak bu dönemde hizmetler sektörü içerisinde yüzde 10,1 ile en yüksek ciro artış oranına sahip alt sektörlerden birisi taşımacılık işkolunda yer alan ulaştırma ve lojistik hizmetleri olmuştur. Özellikle Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflamasına (Nace Rev.2) göre ulaştırma ve lojistik hizmetlerinin alt kırılımlarından biri olan 53 kodlu posta ve kurye hizmetlerinde, 2020’nin Aralık ayında ciro artışı yüzde 73,3’e çıkarak rekor seviyesine ulaşmış, 2021 yılının Ocak ayındaki ciro artışı bir önceki yılın Ocak ayına göre yüzde 65,8 düzeyinde olmuştur (Kıdak, 2021: 25). Burada Covid-19 küresel salgın döneminde sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle insanların online alış-veriş yapma durumlarında artış yaşanması önemli bir etken olmuştur.

Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına Çalışanların Sosyo-De-mografik Özellikleri

Türkiye’de taşımacılık işkolu Nace Rev.2 kodları içerisinde ulaştırma ve lo-jistik hizmetlerinde sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma kapsamında iki dijitte alt

4. 2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

kırımları ise; 49 kodlu “Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı”, 50 kodlu “su yolu taşımacılığı”, 51 kodlu “hava yolu taşımacılığı”, 52 kodlu “taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler” ve 53 kodlu “posta ve kurye faaliyetleri”nden oluşmaktadır. Kidak (2021) Türkiye’de artan teknolojik gelişmelerle birlikte taşımacılık işkolunda taşeronluk, acenteleşme, kendi hesabına çalışma gibi farklı iş formları kapsamında esnek ve kurlsız çalışma biçimlerinin yaygınlaştığını ortaya koymuştur. Taşımacılık işkolunda 2000’li yıllardan itibaren şirketlerin ücretli ve bağımlı çalışma biçimini azaltarak ve hatta ortadan kaldırarak kendi hesabına çalışan bireyleri kendi bünyelerine dahil etme eğilimi içerisinde oldukları gözlemlenmiştir (Mohapatra, 2007; ILO, 2016; Kidak, 2021: 11). Şirketler, kendilerine yönelen emek arzını “kendi işinin patronu ol”, “bağımsız çalış”, “girişimci kurye ol”, “esnaf kurye ol” gibi söylemleri kullanarak baskıdan ziyade ikna yöntemini kullanmaktadırlar. Böylelikle şirket sahipleri işveren konumundan, çeşitli vergilerden ve işçi çalıştırmaya bağlı sosyal sigorta prim yükümlülüklerinden kurtulmaktadır. Nitekim Hatfield (2015: 4) “kendi işinin patronu ol” söyleminin yapılan işi cazip kıldığına dikkat çekmiştir. Taşımacılık işkolunda özellikle genç yaştaki bireylerin bu yola başvurusu, kendi hesabına çalışmanın cazibesine kapıldıklarının bir göstergesidir (Kidak, 2021). Benzer şekilde ILO (2016) zaman içerisinde özellikle ulaştırma sektöründe kendi hesabına çalışmanın yaygınlaştığını belirtmiştir. Nitekim Çin’de ücretli çalışanların oranı sürekli düşerken, serbest meslek sahiplerinin oranı artmakta (Zhang, 2022: 204); bu artış -özellikle yüksek verimliliğe sahip olan ticaret ve ulaştırma sektörlerinde- daha çok hissedilmiştir (Mohapatra, 2007: 166). Ayrıca ILO (2022: 18, 30) Covid-19 küresel salgınının, işgücü piyasaları üzerinde kalıcı etkileri olabileceğine dikkat çekmiş, bu süreçte bireylerin geçimlerini sağlamak için -kayıtlı veya çoğunlukla kayıtdışı bir biçimde- kendi hesabına, uzaktan ve/veya geçici işlere yöneldiklerini vurgulamıştır.

Grafik 3, taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların cinsiyet ve yaş dağılımlarını göstermektedir. Karşılaştırma yapabilmek adına, bir sektör ayrımı yapılmaksızın kendi hesabına çalışanlar ile taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar bir arada verilmiştir. Buna göre; AB ülkelerinin önemli kısmıyla benzer biçimde, Türkiye’de hem genel itibarıyla kendi hesabına çalışanlar için hem de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar için ağırlıklı olarak erkeklerin istihdam edildiğini söyleyebiliriz. Özellikle taşımacılık iş kolunda kendi hesabına çalışan kadın oranı yüzde 0,6 ile oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Diğer taraftan 2017 yılında taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışan kadın oranı yüzde 0,3 iken⁵, 2021 yılında bu oranın yüzde 0,6’ya çıktığı görülmektedir. Bu durum kendi hesabına çalışan kadın sayısındaki artışın, Türkiye’de taşımacılık işkolu için de geçerli olduğunu göstermektedir. Carrasco ve Ejrnaes (2012: 13), İspanya’da kadınların kendi hesabına çalışma oranlarının yüksek olmasını, Danimarka’ya göre daha az cömert olan -işsizlik sigortası gibi- sosyal güvenlik uygulamaları

5. 2017 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti üzerinden yazar tarafından hesaplanmıştır.

ile ilişkilendirerek açıklamış ve kadınların daha fazla ücretli istihdama alternatif aramaya ve kendi işlerini kurmaya zorlandıklarını belirtmişlerdir. Nitekim devletin kadınların iş ve aile yaşamlarını uyumlaştırmalarını sağlayacak destekler sunması, kadını işgücü piyasasından uzaklaştırmayacak şekilde cömert sosyal güvenlik uygulamaları ile desteklemesi kadınların işgücüne katılımını arttırmaktadır (Durmaz-Bodur, 2020: 9).

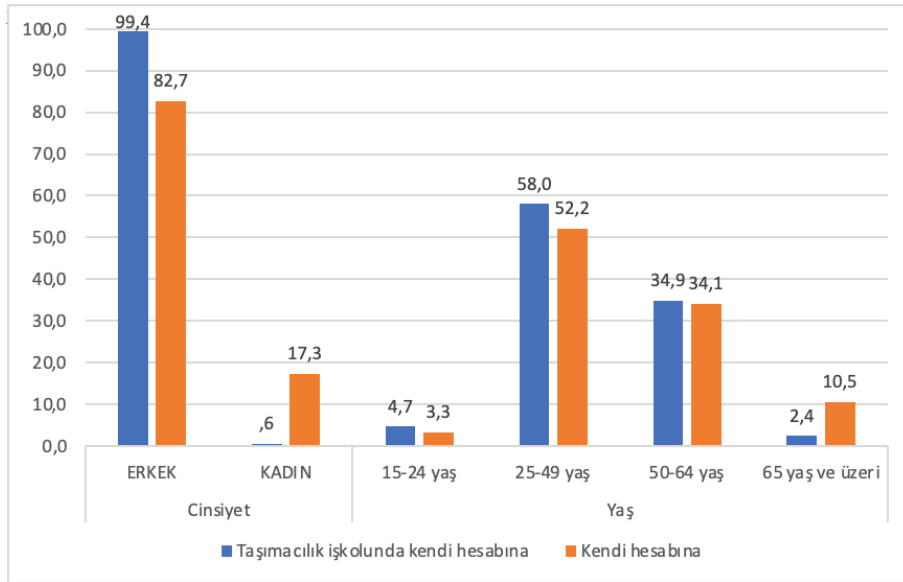
Grafik 3'te yaş dağılımına baktığımızda sektör ayrımı olmaksızın kendi hesabına çalışanların ve taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların büyük çoğunluğunun 25-49 yaş aralığında olduğu, bunu 50-64 yaş aralığındaki bireylerin takip ettiği görülmektedir. Kendi hesabına çalışanların yaş dağılımına ilişkin benzer bulgu AB ülkeleri için de geçerlidir (EUROSTAT, 2022). Özellikle Polonya ve İspanya'da 2000'li yılların başından itibaren -Kuzey/Batı Avrupa'daki oranlara göre çok daha yüksek bir biçimde- 50-64 yaş aralığındaki bireylerin neredeyse dörtte biri kendi hesabına çalışmaktadır. Bu durum işgücü piyasasında, yaştan bağımsız olarak, kendi hesabına çalışmanın yaygın olması ile ilgili olabilir. Fransa ve İsveç'te 50-64 yaş aralığındaki bireylerin kendi hesabına çalışma oranı Güney/Doğu Avrupa'dakinden çok daha düşüktür. Bu durum da yine bu ülkelerde kendi hesabına çalışmanın daha az yaygın olması ve asıl olarak işgücü piyasasında ücret seviyesinin yüksek olması ile açıklanabilir. Birleşik Krallık'ta ise 65 yaş üstü bireyler için kendi hesabına çalışma oranı 2008 yılına kadar düşük iken, devam eden yıllarda yaşanan ekonomik durgunluk yaşlı bireylerin kendi hesabına istihdamını arttırmıştır (Hatfield, 2015: 14). Kendi hesabına çalışmanın orta ve ileri yaş için daha cazip olmasının nedenleri arasında; orta-ileri yaşta olan bireylerin, daha fazla deneyime, daha yüksek düzeyde beşeri sermayeye, ayrıca daha büyük sermaye rezervlerine sahip olması ve bir iş kurmak için daha kolay krediye erişim imkanı bulabilmesi sayılabilir. Yaşlı bireylerin kendi hesabına çalışma oranının yüksek olmasının bir başka nedeni de işgücü piyasasındaki yaş ayrımcılığından kaynaklanabilir. Durusoy-Öztepe (2018: 113, 126) Türkiye'de özellikle kendi hesabına çalışanların önemli bir kısmının emeklilikten sonra aynı işinde çalışmaya devam ettiklerini ortaya koymuştur. Banks vd. (2012) özellikle kriz dönemlerinde finansal varlıkların değerindeki büyük düşüşlerin bir sonucu olarak hanehalkı servetinde yaşanan azalmalar, bir başka deyişle "servet şokları", yaşlı işçileri emekliliği ertelemeye veya emeklilik yaşından sonra kendi hesabına çalışan olarak işgücü piyasasına katılımını teşvik edebileceğini vurgulamışlardır. Ancak kendi hesabına çalışmanın yaşlı bireylerin birincil işgücü piyasasının temel göstergesi olan sosyal güvenceli bir çalışma imkanı sunmadığı da açıktır. Nitekim Dalmaz-Bodur ve Kumaş (2021: 167) Türkiye'de 2018 yılında emeklilikten sonra kendi hesabına çalışan bireylerin yüzde 94,3'ünün kayıtdışı bir biçimde istihdam edildiklerini bulgulamışlardır.⁶

6. Bu noktada belirtmek gerekecektir ki; Türkiye'de kendi hesabına çalışan emekli bireylerin sosyal güvenlik destek primi ödeme zorunluluklarının olmaması (SGK, 2020) kayıtdışılık oranını arttıran etmenlerden bir tanesidir.

Grafik 3’e göre taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışan 15-24 yaş aralığındaki bireylerin oranı ise yüzde 4,7 olarak karşımıza çıkmıştır. Genel olarak kendi hesabına çalışma, gençler arasında yaygın olmayan bir istihdam edilme biçimi olsa da yapılan çalışmalar son zamanlarda değişiklikler yaşandığını ortaya koymaktadır. Örneğin İspanya ve Hollanda’da serbest meslek sahibi gençlerin sayısında ciddi oranlarda artış yaşanmıştır. Bu durumun yaşanmasında İspanya’nın, Avrupa’nın en yüksek genç işsizlik oranlarına sahip ülkelerinden biri olması önemli bir etkindir. İspanya’da 2021 yılı itibarıyla genç işsizlik oranı kadınlarda yüzde 35,8, erkeklerde ise yüzde 34,2’dir (OECD, 2021). Dolayısıyla İspanya’da iş bulamayan gençler bir nevi kendi hesabına çalışmaya mecbur bırakılmış olabilir (Hatfield, 2015: 15).

Grafik 3. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına Çalışanların Cinsiyet ve Yaş Dağılımları,

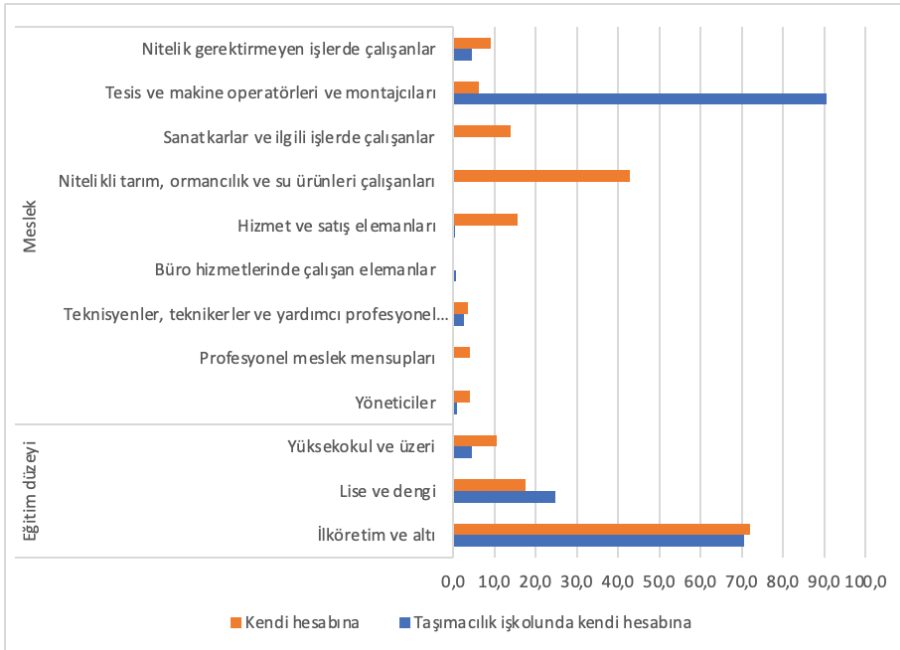
Kaynak: 2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 4, 2021 yılı itibarıyla Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların eğitim ve meslek bilgilerini sunarak bireylerin nitelik düzeylerini göstermektedir. Buna göre, Türkiye’de bir sektör ayrımı olmaksızın kendi hesabına çalışanların ve taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların eğitim düzeylerinin oldukça düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Kendi hesabına çalışanların yüzde 71,9’u, taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların ise yüzde 70,5’i, ilköğretim ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Almanya’da ise, kendi hesabına çalışanların önemli bir kısmı yüksek eğitilidir: Ülkede kendi hesabına çalışanların toplam işgücüne göre yüksek eğitilmiş olma olasılıkları yüzde 50 daha fazladır. Fransa ve Hollanda’da da kendi hesabına çalışanların yüksek eğitilmiş olma olasılığı toplam işgücüne göre daha fazla iken; Birleşik Krallık’ta kendi hesabına çalışanların yüksek eğitilmiş oranı yüzde 38 ile toplam işgücünden daha düşüktür (Hatfield, 2015: 20).

Grafik 4'te kendi hesabına çalışanların meslek dağılımlarına baktığımızda en büyük payın yüzde 42,9 ile nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanlarından oluştuğu görülmektedir. Benzer durum Polonya'daki kendi hesabına çalışanlar için de geçerlidir: Ülkedeki kendi hesabına çalışanların yüzde 41'i vasıflı tarım, ormancılık ve balıkçılık işçileri meslek grubundadır (Hatfield, 2015: 25). Karadeniz (2011: 84) Türkiye'de tarımda kendi hesabına çalışan kadın sayısının çokluğuna dikkat çekerek, bu durumu aynı zamanda kadın istihdamında kayıtdışılık oranının yüksek olması nedenleri arasında göstermektedir. Diğer taraftan Grafik 4'e göre bir sektör ayrımı yapmaksızın kendi hesabına çalışanlar arasında yüksek nitelik gerektiren yönetici, profesyonel meslek mensubu veya teknisyen/tekniker gibi yardımcı profesyonel meslek mensubu olan kişi sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Birleşik Krallık'ta ise Türkiye'deki durumun aksine serbest meslek sahiplerinin önemli bir kısmı yüksek (yüzde 46) ve orta (yüzde 36) vasıflı bir mesleğe sahiptir (Hatfield, 2015: 20). Grafik 4, Türkiye'de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların meslek dağılımlarına ilişkin en büyük payın yüzde 90,4 ile orta vasıflı bir meslek grubu sayılan tesis, makine operatörleri ve montajcılardan oluştuğunu göstermektedir. Hollanda, Almanya ve İsveç gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde -Türkiye'dekinin aksine- tesis, makine operatörleri ve montajcılar ise kendi hesabına çalışanlar arasında küçük bir payı oluşturmaktadır (Hatfield, 2015: 20).

Grafik 4. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına Çalışanların Nitelik Düzeyi (%)

Kaynak: 2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri seti aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına Çalışanlara İlişkin İstihdamın Kalitesi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlara ilişkin istihdamın kalitesi ele alınacaktır. Bu nedenle taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların sosyal güvenceye erişim, eksik istihdam edilme, gelir ve yoksulluk durumları ücretli çalışanlarla karşılaştırmalı bir biçimde sunulmuştur.

Sosyal Güvence

Grafik 5, taşımacılık işkolunda kendi hesabına ve ücretli çalışanların kayıtdışı oranlarını sunmaktadır. Buna göre; Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışan bireylerin sosyal güvencesiz istihdam edilme oranları 2017 yılında yüzde 42,5 iken 2021 yılında bu oran yüzde 33,2’ye düşmüştür. Yıllar içerisinde taşımacılık işkolunda kayıtdışı istihdam azalmış olsa da halen çok yüksek olduğu söylenebilir. Taşımacılık işkolunda ücretli çalışanların kayıtdışılık oranı ise kendi hesabına çalışanlara göre daha düşüktür, hatta yarısına tekabül etmektedir.⁷

Kendi hesabına çalışanlar arasında kayıtdışı çalışma oranlarının yüksek olması, bireylerin bugün sosyal güvenceden yoksun olmaları nedeniyle -büyük çoğunluğu için- sağlık hakından da yararlanamadıkları anlamına gelmekte, bunun dışında ileride de emeklilik hakından mahrum kalacaklarının bir göstergesi olmaktadır. Diğer taraftan kendi hesabına çalışanlar arasında, gelirle bağlantılı olarak, özel emeklilik planlarına katılma oranlarının düşük olduğu görülmektedir: Birleşik Krallık’ta 2010-2011 döneminde yapılan bir araştırmaya göre kendi hesabına çalışanların yalnızca yüzde 21’inin özel emeklilik programına katkıda bulunduğu ortaya çıkmıştır (Hatfield, 2015: 14). Durusoy-Öztepe ve Akbaş (2018: 79) Türkiye’de emeklilik hakkına erişmede kendi hesabına çalışanların bağımlı çalışanlara göre dezavantajlı konumda olduklarına dikkat çekmişlerdir. Nitekim Türkiye’de bağımlı çalışanların emekli olabilmeleri için ödemeleri gereken prim gün sayısı 7200 gün iken, kendi hesabına çalışanların ödemeleri gereken prim gün sayısı 9000 gündür. Şenel ve Kumaş’ın (2019: 376) Denizli’de 21 kendi hesabına çalışan birey ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, katılımcıların yarısından fazlasının sosyal sigorta primlerini en alt düzeyden ödedikleri ortaya çıkmıştır. Böylelikle ileride emeklilik hakkına erişseler dahi düşük düzeyde bir emeklilik aylığı alacaklarının sinyali verilmektedir. Kıdak’ın (2021: 71) Ankara, İstanbul ve İzmir’de gerçekleştirdiği çalışmasında ise kendi hesabına çalışan “esnaf kurye”⁸

7. TÜİK, 2021 yılına kadar Hanehalkı İşgücü Araştırmasındaki işteki durum kategorilerinde “ücretli, maaşlı, yevmiyeli” çalışanları tek bir grupta toplamaktaydı. Ancak 2021 yılından itibaren bu grubu “ücretli, maaşlı” ve “yevmiyeli” olmak üzere ayrı ayrı sunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan HIA verilerinde 2021 yılına ilişkin ücretlilere dair verilen bilgilerde yevmiyeli çalışanların dahil olmadığını belirtmek isteriz. Grafik 5’te 2021 yılında ücretlilerin kayıtdışılık oranında 6,2 puanlık düşüş ile yüzde 7,8’e gerilemesinin bir nedeni de yevmiyelilerin dahil edilmemesidir.

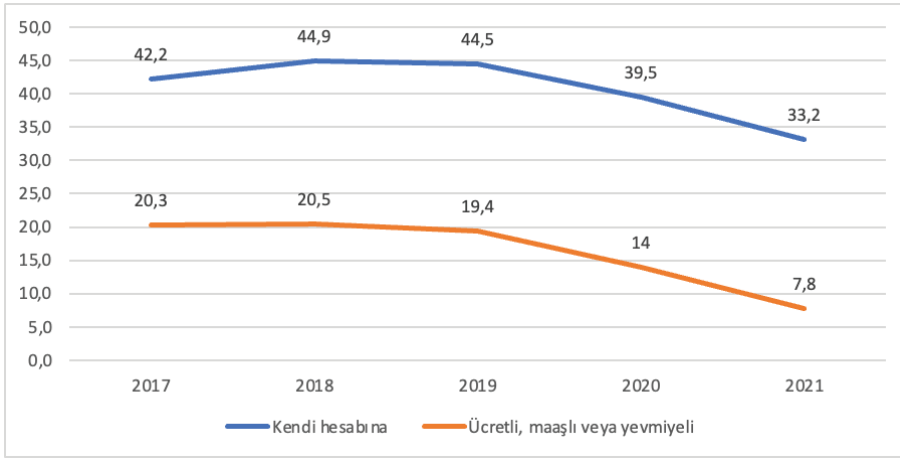
8. Esnaf kuryelik modeli; taşımacılık sektöründe, çalışanın bağımlı statüde değil, kendi hesabına çalışan statüsünde kendi aracıyla dağıtım yaptığı yeni bir çalışma biçimidir. Detaylı bilgi için bkzn. Kıdak (2021: 42-47).

olarak tanımlanan 12 katılımcının yalnızca 2'sinin sosyal sigorta primlerini ödediği bulgulanmıştır. Aynı çalışmada katılımcıların önemli bir kısmının birikmiş sosyal sigorta prim borcu olduğundan, sağlık hakkından yararlanamadığı ortaya çıkmıştır (Kıdak, 2021: 71).

Türkiye’de kendi hesabına çalışanlar arasında sosyal güvencesizliğin yaygın olmasının nedenleri arasında işgücü maliyetleri, elde edilen gelirin düzensizliği, yüksek sigorta prim oranları, bürokratik işlemlerin yoğunluğu, bilgi eksikliği, çoğunlukla genç yaştakilerin istihdam edilmesi gibi etmenlerin yer aldığı söylenebilir (Şenel ve Kumaş, 2019: 380-381; Kıdak, 2021: 72-73).

Grafik 5. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına ve Ücretli Çalışanların Kayıtdışlık Oranları (%),

Kaynak: 2017-2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri setleri aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Eksik İstihdam

Eksik istihdam, belirli bir norm veya alternatif istihdama kıyasla yetersizliği temsil etmektedir (Sugiyarto, 2007: 5). ILO tarafından düzenlenen 16. Çalışma İstatistikçileri Konferansı’nda, eksik istihdamın, “zamana bağlı eksik istihdam” ve “yetersiz istihdam” olmak üzere iki başlık altında ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu uyarı doğrultusunda TÜİK, 2009 yılından bu yana Hanehalkı İşgücü Araştırmasında zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdama ilişkin bilgi sunmaktadır. TÜİK (2022)’in kullandığı tanımlamalar şu şekildedir:

Zamana bağlı eksik istihdam: Referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde fiili olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir.

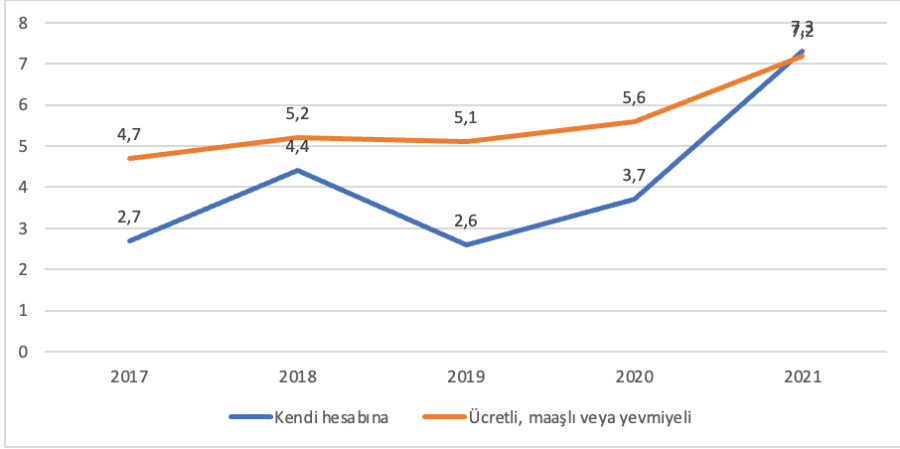

Yetersiz istihdam: Zamana bağlı eksik istihdam kapsamında yer almamak koşuluyla, referans haftasında istihdamda olan, son 4 hafta içinde mevcut işini değiştirmek için veya mevcut işine ek olarak bir iş aramış olan ve böyle bir iş bulduğu takdirde 2 hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir.

Çalışmada taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışmanın önemli bir istihdam kalitesi göstergesi olması dolayısıyla eksik istihdam edilme durumları araştırılmıştır. Grafik 6 ve Grafik 7, taşımacılık işkolunda kendi hesabına ve ücretli çalışanların eksik istihdamda olup olmama durumlarını göstermektedir. İlk olarak Grafik 6; Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına ve ücretli çalışanların iş arama durumlarını göstermektedir. Buna göre; Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların 2017 yılında yüzde 2,7’si, 2018 yılında yüzde 4,4’ü, 2019 yılında yüzde 2,6’sı, 2020 yılında yüzde 3,7’si ve 2021 yılında ise yüzde 7,3’ü iş aradığını belirtmiştir. Görüldüğü üzere yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, özellikle 2021 yılında kendi hesabına çalışanlar içinde iş arayanların sayısında ciddi bir artış yaşandığı söylenebilir. Ücretlilerin aynı yıllar için iş arama oranları ise sırasıyla yüzde 4,7, yüzde 5,2, yüzde 5,1, yüzde 5,6 ve yüzde 7,2 olarak karşımıza çıkmıştır. 2021 yılı hariç diğer yılların tamamında kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre iş arama oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Buradan hareketle kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre işlerinden memnun olmama düzeylerinin veya ek işe zaman ayırabilme imkanlarının daha fazla olduğu söylenebilir. 2021 yılında ise her iki grubun iş arama oranları oldukça yakındır. Hatfield (2015: 30) Birleşik Krallık’ta kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre iş arama oranlarının daha fazla olmasını, serbest meslek sahiplerinin mevcut işlerini kaybetme riskinin ücretlilere göre daha az olması ile ilişkilendirmiş ancak asıl nedenin kendi hesabına çalışanların ek iş yapabilme imkanlarının daha fazla olması ile açıklamıştır. Birleşik Krallık’ta 2011 yılında ücretlilerin yüzde 39’u başka bir iş arama nedeni olarak; ücret, çalışma veya seyahat süresi, işin kalitesi gibi daha iyi çalışma koşullarını gösterirken, bu oran kendi hesabına çalışanlar için yüzde 15 olarak ölçülmüştür (Hatfield, 2015: 31).

Grafik 6. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına ve Ücretli Çalışanların İş Arama Durumları (%)

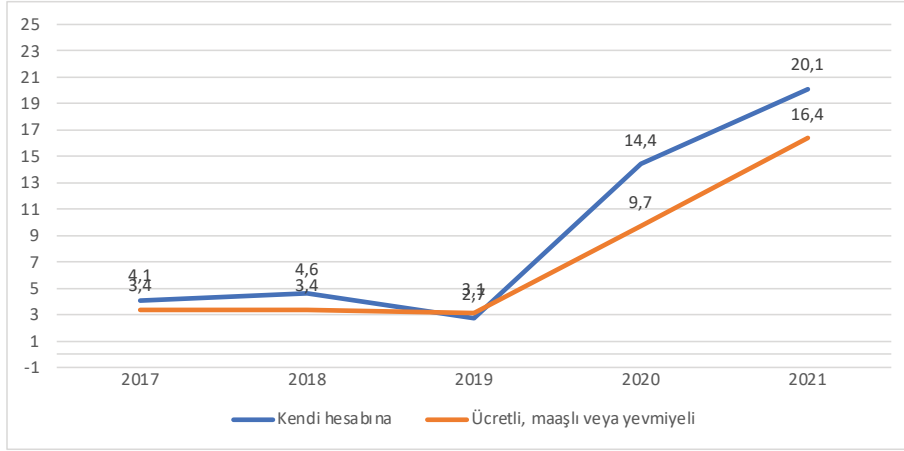

Kaynak: 2017-2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri setleri aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 7 ise, taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar ile ücretli çalışanların daha fazla saat çalışmayı isteme durumlarını göstermektedir. Buna göre; Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların 2017 yılında yüzde 4,1’i, 2018 yılında yüzde 4,6’sı, 2019 yılında yüzde 2,7’si, 2020 yılında yüzde 14,4’ü ve 2021 yılında ise yüzde 20,1’i çalıştığı toplam süreden daha fazla çalışmak istediğini beyan etmiştir. Ücretliler için ise oranlar sırasıyla yüzde 3,4, yüzde 3,4, yüzde 3,1, yüzde 9,7 ve yüzde 16,4 olarak karşımıza çıkmıştır. 2019 yılı hariç, diğer yıllarda kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre daha fazla süre çalışmak istedikleri görülmüştür. 2019 yılından bu yana taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar ve ücretliler arasında daha fazla sürelerde çalışmayı isteme durumlarına göre makasın açıldığı söylenebilir. Kendi hesabına çalışanların elde ettikleri gelirin azalması durumunda daha fazla saat çalışmak isteyebilecekleri düşünülebilir (Hatfield, 2015: 31).

Grafik 7. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına ve Ücretli Çalışanların Daha Fazla Saat Çalışmayı İsteme Durumları (%)

Kaynak: 2017-2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri setleri aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Gelir Durumu

Grafik 8, yıllar itibarıyla taşımacılık işkolunda kendi hesabına ve ücretli çalışanların işlerinden elde ettikleri aylık medyan gelir⁹ bilgisini sunmaktadır.¹⁰ Kendi hesabına çalışanların geliri; brüt hasıladan işyeri masrafları, ödenen dolaysız vergiler ve yatırım harcamaları çıktıktan sonra elde edilen nakdi net gelirdir. Buna göre; taşımacılık işkolunda 2017 ve 2018 yıllarında kendi hesabına çalışanların aylık net medyan geliri 2000 TL, 2019 yılında ise 2500 TL’dir. Ücretlilerin elde ettiği aylık net gelire ilişkin medyan değerleri ise aynı yıllar için sırasıyla 1600 TL, 1800 TL ve 2200 TL olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı yıllar için net asgari ücret düzeyine baktığımızda ise; 2017 yılında 1603 TL, 2018 yılında 2020 TL, 2019 yılında ise 2324 TL olduğu görülmektedir (ÇSGB, 2022). Böylelikle Türkiye’de ücretli çalışanlar için daha olumsuz bir tablo olmakla birlikte her iki statüde çalışanlar için de elde edilen gelirin asgari ücrete denk ve hatta daha düşük olduğu söylenebilir. Bu durum, kendi hesabına çalışanların aylık net gelirlerinin asgari ücretin altında olması durumunda zorunlu sosyal sigorta kapsamına alınmamaları (5510 sayılı Kanun, m. 6) nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.¹¹ Benzer bulgu, Şenel ve Kumaş’ın (2019: 375) Denizli’de 21 kendi hesabına çalışan ile görüşme yaptıkları

9. Çalışma kapsamında kullanılan veri setinde gelir miktarı normal dağılıma uymadığından, istatistiksel olarak daha doğru sonuç vermesi nedeniyle, aritmetik ortalama yerine medyan (ortanca) değer hesaplanmıştır.

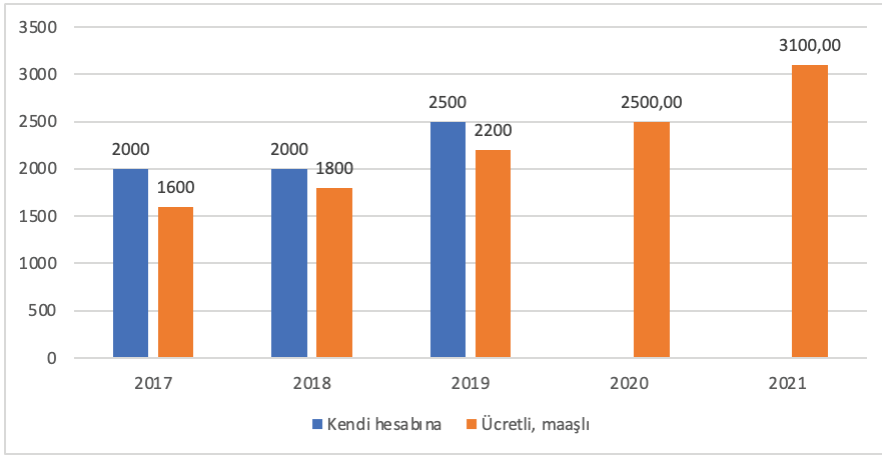
10. TÜİK, Covid-19 Küresel Pandemisi nedeniyle 2020 ve 2021 yıllarında Hanehalkı Bütçe Araştırmasını gerçekleştiremediğinden kendi hesabına çalışanlara ilişkin ilgili yıllara ait gelir miktarı hesaplanamamıştır.

11. 5510 sayılı Kanunun 6. maddesinin k fıkrasına göre; “Kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan gelir vergisinden muaf olup, esnaf ve sanatkâr siciline kayıtlı olanlardan aylık faaliyet gelirlerinden bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarı, prime esas kazancın alt sınırının (asgari ücretin) 30 katından az olduğunu belgeleyenler” sigortalı sayılmamaktadır.

rı çalışmada da elde edilmiş; 4 katılımcının aylık ortalama kazançlarının sigorta primine esas kazancın en düşük tutarının altında olması nedeniyle zorunlu sosyal sigorta kapsamında olmadıkları görülmüştür. Kıdak'ın (2021: 80-83) Ankara, İstanbul ve İzmir kentlerinde taşımacılık işkolunda kargo şirketlerine bağlı olarak kendi hesabına çalışan 12 esnaf kurye ile görüşmeler yaparak gerçekleştirdiği çalışmada katılımcıların, düzenli bir gelire sahip olmadığı, dağıtım yaptıkları gönderi başına kazanç elde ettikleri ve bu durumun kuryelerin yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Grafik 8. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına ve Ücretli Çalışanların İşlerinden Elde Ettikleri Aylık Medyan Gelir (TL)

Kaynak: 2017-2021 TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması mikro veri setleri ve 2017-2019 TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması Mikro veri setleri aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yoksulluk oranı

Girişimcilik, ekonomik büyümenin önemli itici güçlerinden biri olarak karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'ta 2010-2014 yılları arasındaki istihdam artışının yüzde 40'ı, kendi hesabına çalışan sayısındaki artıştan kaynaklanmıştır (Hatfield, 2015: 6). Ancak diğer taraftan bu alanda gelir düzeyi düşük ve finansal güvensizlik fazlaysa çalışan yoksulluğu kaçınılmaz olmaktadır. Grafik 9, Türkiye'de taşımacılık işkolunda kendi hesabına ve ücretli çalışan bireylerin 2017, 2018 ve 2019¹² yıllarındaki yoksulluk oranlarını göstermektedir.¹³ Buna göre

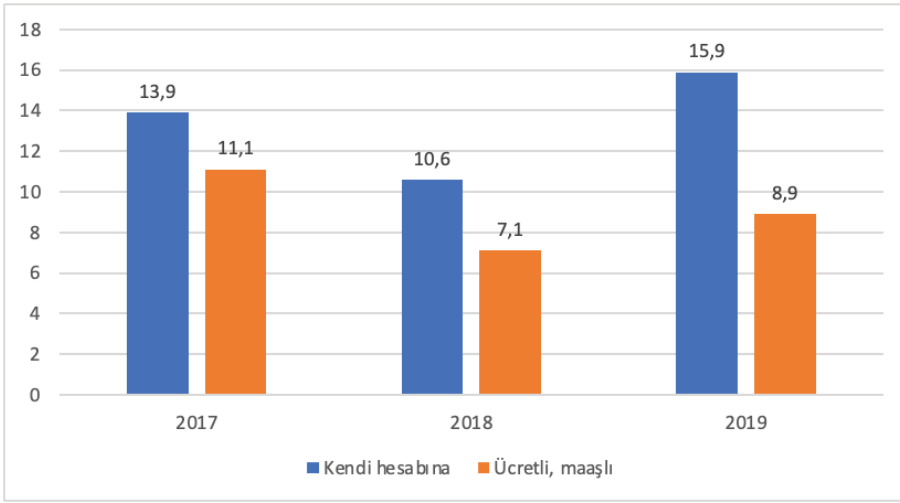
12. TÜİK, Covid-19 Küresel Pandemisi nedeniyle 2020 ve 2021 yıllarında Hanehalkı Bütçe Araştırmasını gerçekleştiremediğinden ilgili yıllara dair yoksulluk oranı hesaplanamamıştır.

13. TÜİK yoksulluk oranını Gelir ve Yaşam koşulları Araştırması (GYKA) üzerinden hesaplamaktadır. Ancak GYKA istihdamdaki bireylerin işteki durumlarını verirken işveren ile kendi hesabına çalışanları bir arada vermektedir. Dolayısıyla GYKA üzerinden kendi hesabına çalışanların yoksulluk oranlarına erişmek mümkün değildir. Bu nedenle çalışmada TÜİK'in gerçekleştirdiği bir başka araştırma olan Hanehalkı Bütçe Araştırması (HBA) mikro veri seti kullanılarak yoksulluk oranı hesaplanmıştır. Ancak bu iki veri setinin biri yoksulluğu gelir kalemleri üzerinden hesaplarken diğeri harcama kalemleri üzerinden hesaplamakta, dolayısıyla hesaplama sonuçlarında bazı farklılıklar yaşanabilmektedir. Örneğin 2021 yılının yoksulluk oranı GYKA veri seti üzerinden

taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların yoksulluk oranları sırasıyla, yüzde 13,9, yüzde 10,6 ve yüzde 15 olarak karşımıza çıkmıştır. Ücretlilerde ise bu oranlar sırasıyla; yüzde 11,1, yüzde 7,1 ve yüzde 8,9’dur. Böylelikle genel itibarıyla bakıldığında her yıl için taşımacılık işkolunda yoksulluk oranının, kendi hesabına çalışanlarda ücretlilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Benzer biçimde Türkiye ile benzer refah rejimine sahip İtalya’da sosyal yardım alanların önemli bir kısmının kendi hesabına çalışıyor olması (Trifiletti, 1999: 51), kendi hesabına çalışmanın bireyleri yoksulluktan kurtarmadığını göstermektedir.

Grafik 9. Taşımacılık İşkolunda Kendi Hesabına ve Ücretli Çalışanların Yoksulluk Durumları (yüzde)

Kaynak: 2017-2019 TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması Mikro veri setleri aracılığıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Sonuç

Kendi hesabına çalışma; çalışma ortamının özgür olabilmesi, bireye kendine zaman ayırabilme imkânı tanıyabilmesi, çalışma yerini ve zamanını kendisinin tayin edebilmesi gibi özelliklerinden dolayı ücretli çalışan olmak yerine tercih edilebilecek bir istihdam biçimi olarak görülebilmektedir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde işsizlik ve genç işsizlik oranlarının yükselmesiyle birlikte kendi hesabına çalışma, işsizlikten ve yoksulluktan kurtulma yolu olarak kabul edilebilmektedir. Ayrıca bir işverenin denetim ve gözetimi altında olmadan çalışacak olmak çoğu birey için cazip gelebilmektedir. Ancak ulusal ve uluslararası literatür az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde kendi hesabına çalışmanın temel özelliklerinin sosyal güvenceden yoksunluk ve düşük kazanç olduğunu göster-

hesaplandığında yüzde 21,3 çıkarken, HBA veri seti üzerinden hesaplandığında ise yüzde 19,5 olarak ölçülmekte, 1,8 puanlık bir fark olmaktadır.

miştir. Bu durum kendi hesabına çalışmanın yoksulluk yaratan bir çalışma biçimi niteliği taşıdığı anlamına gelmektedir.

Bu çalışma Türkiye’de kendi hesabına çalışmanın cazip bir niteliğinin olup olmadığını taşımacılık işkolu özelinde araştırmıştır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak ekonomik kriz dönemlerinde kendi hesabına istihdam oranının durumu ele alınmıştır. Ardından taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışan bireylerin sosyo-demografik özellikleri, nitelik düzeyleri ve istihdam kalitesi, TÜİK Hanehalkı İlgücü Araştırması ve TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması mikro verilerinden yararlanılarak ortaya çıkartılmıştır. Buna göre; Türkiye’de 2018 döviz krizi döneminde kendi hesabına çalışan sayısında artış yaşandığı ancak istihdam içindeki payının değişmediği görülmüştür. Covid-19 küresel salgının etkilerinin görüldüğü 2020 yılında kendi hesabına çalışan sayısı azalmış, 2021 yılında ise kendi hesabına çalışan sayısında tekrar bir artış yaşanmış ancak istihdam içindeki payı 0,4 puan azalarak yüzde 16,1’e düşmüştür. Diğer taraftan 2020 yılından itibaren 15-24 yaş aralığında kendi hesabına çalışanların oranının ise 0,9 puanlık bir artışla yüzde 3,9’a yükseldiği görülmüştür. Böylelikle ekonomik kriz dönemlerinde Türkiye’de kendi hesabına çalışan sayısında ciddi bir artışın yaşanmadığı, ancak 15-24 yaş aralığındaki bireylerin 2020 itibarıyla kendi hesabına çalışma biçimine yönelmeye başlamış oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye’de genç işsizlik oranlarının çok ciddi boyutlara ulaşmış olması ile açıklanmıştır.

Çalışmada, Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışan bireylerin büyük bir kısmının erkek, genç yaş grubunda ve düşük eğitim düzeyine sahip oldukları görülmüş, aynı zamanda nitelik gerektirmeyen mesleklerde yoğunlaştıkları ortaya çıkmıştır. İstihdamın kalitesi ise sosyal güvenceye erişim, eksik istihdam edilme, gelir ve yoksulluk durumları üzerinden analiz edilmiştir. Taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar ve ücretliler için istihdamın kalitesi karşılaştırmalı bir biçimde sunulmuştur. Böylelikle ücretli çalışmaya göre, kendi hesabına çalışmanın cazip bir yanının olup olmadığının ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların en büyük sorunun sosyal güvencesiz istihdam edilmek olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal güvenceden yoksun bir biçimde istihdam edilmek, hem bugün sağlık hakkı gibi temel sosyal haklardan mahrum kalmayı beraberinde getirmekte, hem de bireylerin ileride emekli olma hakkına ket vurmaktadır. İstihdamın kalitesini olumsuz yönde etkileyen bir diğer unsur ise düşük kazançtır. Türkiye’de taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışan bireylerin net gelirlerinin asgari ücret düzeyinde veya altında olduğu bulgulanmıştır. Bu durum taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar için çalışan yoksulluğunu beraberinde getirmiştir. Nitekim araştırma sonuçlarına göre taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların yoksulluk oranının ücretlilere göre daha yüksek olduğu ve azımsanmayacak boyutlara ulaştığı görülmüştür. Tüm bu sonuçlar taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanların eksik istihdamda olmalarını körüklemektedir. Çalış-

mada kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre işlerinden memnun olmama düzeylerinin veya ek işe zaman ayırabilme imkanlarının daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Ek olarak kendi hesabına çalışanların ücretlilere göre daha fazla süre çalışmak istedikleri görülmüştür. Türkiye’de 2019 yılından bu yana taşımacılık işkolunda kendi hesabına çalışanlar ve ücretliler arasında daha fazla sürelerde çalışmayı isteme durumları arasındaki farkın açıldığı bulgulanmıştır.

Sonuç olarak çalışmada; Türkiye’de artan genç işsizlik oranlarının 15-24 yaş aralığındaki bireylerin, özellikle Covid-19 küresel salgınının etkileri görülme-ye başladığından bu yana, kendi hesabına çalışma oranlarında küçük oranlı bir artışa sebep olduğu görülmüştür. Ancak taşımacılık işkolunda kendi hesabına istihdamın kalitesinin oldukça düşük olduğu, kendi hesabına çalışmaya ilişkin madalyonun görünmeyen yüzüne ışık tutularak, ücretli çalışmaya alternatif olabilecek düzeyde olumlu bir nitelik taşımadığı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Türkiye işgücü piyasasının ücretliler için de insan onuruna yaraşır bir çalışma yaşamı sunamadığını da belirtmek gerekecektir. Ancak Türkiye’de kendi hesabına çalışanların kayıtdışı çalışma oranlarının ücretlilerinkine göre çok daha düşük seviyede kaldığı görülmüştür.

Kaynakça

- Banks J., Crawford R., Crossley T. ve Emmerson C. (2012) The Effect of The Financial Crisis On Older Households in England, IFS Working Paper Institute for Fiscal Studies, <http://www.ifs.org.uk/wps/wp1209.pdf>, (14.07.2022).
- Carrasco R. ve Ejrnæs, M. (2012) "Labor Market Conditions and Self-Employment: A Denmark-Spain Comparison", *IZA Journal of Labor Policy*, 1-16.
- Conen, W. ve Schippers, J. (2019) "Self-employment: Between Freedom and Insecurity", *Self-employment As Precarious Work: A European Perspective* (der. W. Conen ve J. Schippers), Edward Elgar Publishing, 1-21.
- ÇSGB (2022) "Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti", <https://www.csgeb.gov.tr/asgari-ucret/> (01.08.2022).
- D’Arcy, C. and Gardiner, L. (2014) "Just The Job or A Working Compromise? Resolution Foundation", <https://www.resolutionfoundation.org/publications/just-the-job-or-a-working-compromise-the-changing-nature-of-self-employment/>, (01.08.2022).
- Durmaz-Bodur, N. (2020) *Türkiye Refah Rejiminde Kadın*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Durmaz-Bodur, N. ve Kumaş, H. (2021) "Türkiye’de Emekli Bireylerin İşgücü Piyasasına Katılımını Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Bir Analiz", *Emek Araştırma Dergisi*, 12, 19, 155-190.
- Durusoy-Öztepe, N. (2018) *Çalışma Yaşamında Emekliler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Durusoy-Öztepe, N. ve Akbaş, S. (2018) "Türkiye’de Kendi Adına ve Hesabına Çalışanların Sosyal Güvenliği", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8,1, 67-94.
- European Employment Observatory Review (EEOR) (2010) "Self-employment in Europe, European Commission", <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=576>. (18.07.2022).
- EUROSTAT (2022) "Self-employment By Sex, Age and Educational Attainment Level", https://ec.europa.eu/eurostat/web/ifs/data/database?p_p_id=NavTreeportletprod_WAR_NavTreeportletprod_INSTANCE_IJfhoVbmPFHt&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view, (22.07.2022).
- Flash Eurobarometer (2009) Entrepreneurship in the EU and Beyond, Flash Eurobarometer 283, European Commission, https://data.europa.eu/data/datasets/s765_283?locale=en, (28.07.2022).
- Hatfield, I. (2015) "Self-Employment In Europe, Institute for Public Policy Research", <https://www.ippr.org/>

- files/publications/pdf/self-employment-Europe_Jan2015.pdf. (07.07.2022).
- Hudson, K. (2007) "The New Labor Market Segmentation: Labor Market Dualism in The New Economy", *Social Science Research*, 36, 286-312.
- ILO (2008) *Global Employment Trends For Women*, March 2008, Geneva: International Labour Office.
- ILO (2013) Revision of The International Classification Of Status In Employment (ICSE93), See Room Document 8, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/meetingdocument/wcms_223924.pdf. (23.07.2022).
- ILO (2016) *Non-standard Employment Around The World, Understanding Challenges, Shaping Prospects*, Geneva: International Labour Office.
- ILO (2022) *World Employment and Social Outlook Trends 2022*, Geneva: International Labour Office.
- Kapar, R. (2010) *Türkiye'de Çalışan Yoksullar*, ASOMEDYA, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı.
- Karadeniz, O. (2011) "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik", *Çalışma ve Toplum*, 29, 83-127.
- Kidak, E. (2021) *Kargo Taşımacılığında Kendi Hesabına Çalışma Aldatmacası Esnaf Kurye Modeli*, İstanbul: Tümtis Yayınları.
- Mingione, E., (2015) "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele", *Sosyal Politika Yazıları* (der. A. Buğra ve Ç. Keyder.), İstanbul: İletişim Yayınları, 261-286.
- Mohapatra, S., Rozelle, S., ve Goodhue, R. (2007) "The Rise of Self-Employment in Rural China: Development or Distress?", *World Development*, 35, 1, 163-181.
- OECD (2021) "Youth Unemployment Rate", <https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm>, (23.07.2022).
- OECD (2022) "Self-employment Rate", <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>, (16.07.2022).
- Savul, G. (2012) "Standart Dışının Standartlaşması Güvencesiz İstihdam", *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak* (der. Ö. Göztepe), Ankara: Notabene Yayınları, 117-142.
- Selamoğlu, A. ve Lordoğlu K. (2006) *Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşgücü ve İstihdamın Görünümü*, Belediye İş Yayınları, Ankara: AB'ye Sosyal Uyum Dizisi.
- SGK (2020) "Emeklilikten Sonra Tekrar Çalışma", http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/emekli/emeklilikten_sonra. (15.09.2020).
- Silim A. (2013) *Job Creation: Lessons from Abroad, Trades Union Congress*, <http://www.tuc.org.uk/economic-issues/touchstone-pamphlets/job-creationlessons-abroad-touchstone-extras-pamphlet>, (16.07.2022).
- Standing, G. (2015) *Prekary Yeni Tehlikeli Sınıf* (çev. E. Bulut), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Standing, G. (2017) *Prekary Bildirgesi: Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa* (çev. S. Çınar ve S. Demiralp), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sugiyarto, G. (2007) *Measuring Underemployment: Establishing the Cut-off Point*, ERD Working Paper No. 92.
- Şenel, D. ve Kumaş, H. (2019) "Kendi Hesabına Çalışanların Kayıt Dışı İstihdama Bakışı", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9, 2, 361-388.
- Taylor, M. P. (1996) "Earnings, Independence or Unemployment: Why Become Self-Employed?", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58, 2, 253-266
- Toksöz, G. (2007) *Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu*, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Trifletti, R., (1999) "Southern European Welfare Regimes and The Worsening Position of Women", *Journal of European Social Policy*, 9, 49, 49-64.
- TÜİK (2021) "İşgücü İstatistikleri, Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlar ve Sınıflamalar" <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-Istatistikleri-Ocak-2021-37486#:~:text=Zamanayüzde20bayüzdeC4yüzde9F1yüzdeC4yüzdeB1yüzde20eksiyüzde20istihdamyüzde2Cyüzde20potansiyel,yüzde22yüzde2C5yüzde20olarakyüzde20geryüzdeC3yüzdeA7ekleyüzdeC5yüzde9Fti>, (16.07.2022).
- Zhang, H. (2022) "China's Employment Stabilization Policies In Response To The Impact of The COVID-19 Pandemic", *China's Employment Policies*, 42(3/4), 201-209.

Akademik Emek: Üniversitelerde Eğitim ve Araştırmada İstihdam Edilen Emeğin Özgünlükleri Üzerine

Muammer KETİZMEN¹

ORCID: 0000-0001-6357-2960

Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA²

ORCID: 0000-0002-2135-6693

Ali Murat ÖZDEMİR³

ORCID: 0000-0001-8073-2081

Öz

Üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin değerlendirilmesi bakımından üretim süreci asli önem arz eder. Bu nedenle işbu çalışma üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinin temeli olan, akademik emek sürecinde etkin emeğin özgün niteliklerine odaklanacaktır. Burada yaratıcı emek temelinden hareket edilecek ancak yaratıcı emek analizlerinden farklı olarak yaratıcı emek, değer teorisi bağlamında bir çerçeveye oturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: yaratıcı emek, akademik emek, akademik üretim süreci

Makale Geliş Tarihi: 03.10.2022 Makale Kabul Tarihi: 19.11.2022

1. Hacettepe Üniversite Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ketizmen@hacettepe.edu.tr,

2. Hacettepe Üniversite Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, ezginurturkoglu@gmail.com,

3. Hacettepe Üniversite Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, ozdemir_alimurat@yahoo.com,

Academic Labor: An Essay on the Originalities of the Labor Employed in Education and Research Service in Universities

Abstract

The production process is essential in terms of evaluating education and research services in universities. For this reason, this study will focus on the original qualities of effective labor in the academic labor process, which is the basis of the production process of education and research services in universities. Here, creative labor will be used as the basis, but different from creative labor analysis, creative labor will be set within the context of value theory.

Keywords: creative labor, academic labor, academic production process

Giriş

Ülkemizde üniversite eğitim ve araştırma hizmetlerinin gerçekleştirilmesi süreci bütün olarak ya da söz konusu bütünü oluşturan farklı kısımlar üzerinden her dönemde, toplumumuzun etkilendiği farklı iç ve dış dinamiklerle bağlantılı olan öneri ve karşı önerilerin oluşturduğu muhtelif tartışmalara konu olmuştur (Timur, 2000). Ancak genel olarak eğitimin ve araştırma hizmetlerinin içeriğine veya tarihsel gelişimine odaklanmakta olan bu tartışmaların, eğitim ve araştırma hizmetlerinin emekçilerine ve eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecine çok fazla yer vermediği görülmektedir. Söz konusu unsurların tartışma ve çalışmalara girdikleri ender durumlarda da (Vatansever ve Yalçın, 2016) emekçilerin özellikle son otuz yılda giderek birbirine benzeyen deneyimlerini anlatma için kullanılan güvencesiz, korumasız ve kazai çalışma terimleri (Özuğurlu, 2009: 126) üzerinden ilerleyen betimleyici çalışmalar gündemi belirlemektedir. Alandaki yazının olanca zenginlik ve çeşitliliğine rağmen, söz konusu tartışmaların -ender durumlar dışında (Yönden Pehlivan, 2016)- doğrudan üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinde istihdam edilen emeğin özgün niteliklerine eğilmediği söylenebilir.

Bu durum, özellikle post-endüstriyalizm, bilişsel ekonomi, enformasyon ekonomisi gibi kavramları üreten kuramların popülerliği düşünüldüğünde şaşırtıcıdır; zira zihin bu kuramlar açısından hem emeği yeniden yorumlayıcı ilginin nesnesi haline gelmiştir hem de kapitalist üretim süreçleri açısından değer üretimi sürecinde giderek artan oranda ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiştir (Brennan, 2014: 51). Muayyen çalışmalarda toplumsallık ve emek arasındaki bağlantıya bakıldığında bugün emeğin yeni boyutlara sahip olduğu (Negri, 2014: 27) iddia edilir ve emeğin birincil özelliği olarak endüstriyel emeğin artık üretkenliğinin yerine zihin emeği, bilişsel emek, maddi olmayan emek gibi kavramlar konulur (Brennan, 2014: 51). "...kapitalizmin üretim sürecinde zihni öne çıkaran yeni semavi mevkilere yerleştirdiğinde, işbölümü içerisinde zihnin rolünü araştırmaya yönelik genel bir isteksizliğin söz konusu olması dikkat çekicidir (Brennan,

2014: 52).”; ancak ‘nasıl’ sorusunun ‘neden’ sorusu aleyhine belirleyice konuma geldiğinin tespit edilmesiyle (Yücesan-Özdemir, 2014: 19) belirtilen dikkat çekicilik de şaşırtıcılık da kaybolulur.

Okumakta olduğunuz bu çalışma, üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim süreci üzerine analizlerin, alandaki birikimin artırılması açısından önemli olacağı tespitine dayanmaktadır. Bu bağlamda metin, üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinin asli parçalarından birisi olarak, akademik emek sürecinde etkin olan emegın özgün niteliklerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Söz konusu maksada ulaşmak için öncelikle akademik üretim süreçlerinin özgüllüğü hususu kısaca değerlendirilecektir. Akademik üretim sürecinin özgüllüğünün değerlendirilmesi, akademik emegın daha iyi anlaşılması- nın yolunu açacaktır; zira akademik emegın ortaya koyduğu ürün, çalışma biçimi, üzerindeki denetim ve aşağıda ele alınacak birçok faktör maddi meta üretimi ile farklılıklara sahiptir. İkinci bölümde akademik emek gücünün yapısal belirleyenleri tartışılacaktır. Akademik üretim süreci her ne kadar özgün bir süreç olsa da diğer üretim süreçleri ile belli ortak özellikleri paylaşır. Bu bağlamda ortak kavramlar, yapısal belirleyenler başlığı altında ortaya konulacak ancak akademik üretim süreci açısından farklılaştıkları hususlar itibariyle de ele alınacaktır. Böylece özgül bir süreç olarak belirlenen akademik üretim sürecinin toplumsal işbölümü açısından yeri saptanacak ve toplumsal sınıflar bakımından akademik emek değerlendirilebilecektir. Çalışma akademik emegın belirleyici yanını, sürece katılan kimselerin özgün pratiklerinde (yaratıcı emek kavramının soyut zamansallığa bağlı olarak değerlendirilmesinde) arayarak nihayete erecektir.

Üretim Süreci Çerçevesinde Akademik Üretim Süreci

Akademik Üretim Sürecinin Özgüllüğü

Her meta ve hizmet bir üretim sürecinin neticesinde biçimlenir. Her emek süreci, içinde yer aldığı üretim faaliyetinin bir parçası olarak toplumsal emek gücünün bir parçasını harekete geçirir. Akademik hizmetlerin üretim süreçleri de zikredilen bu kuralın dışında bulunmazlar. Diğer yandan akademik hizmetlerin üretim süreçleri de -diğer meta ve hizmet üretim alanlarında olduğu gibi- kendilerine has özellikler barındırırlar. Akademik hizmetlerin üretim süreçlerine bu süreçlerin çıktıları üzerinden bakmak mümkündür. Aralarında tezlerin de bulunduğu akademik ürünler ilk bakışta akademi emekçilerinin yoğunluklu olarak kendi kendini yönlendirmesi esasında biçimlenir görünmektedir. Ancak bahsi geçen bu kendi kendini yönlendirme faaliyeti yapısal olarak koşullanmıştır. İlk olarak, koşullar akademi emekçisinin formasyonu üzerinde aranabilir. Bilim ve öğretim, kapsamı daha geniş olan ideoloji ve eğitim kavramları ile birlikte düşünülmenden anlaşılamaz (Timur, 2000: 25). Toplumsal formasyonlarda egemen sınıfların ideolojisi, devlet aygıtı aracılığıyla büyük ölçüde ilgili toplumsal for-

masyonların egemen ideolojisine tahvil edilir ki; egemen ideoloji belli bir eğitim anlayışını da içerir (Timur, 2000: 26). Okul olarak adlandırılabilen devletin ideolojik aygıtı yüksek öğrenimi de içerir ve bunu tamamlamış olanlar ya “...ya entellektüellere özgü yarı-işsizliğe düşerler ya da ‘kolektif emekçinin entellektüelleri’ olabilecekleri gibi, sömürü görevlileri veya profesyonel ideologlar olup çıkarlar (Althusser, 2014).”.

İkinci olarak koşullar akademi emekçisinin formasyonu üzerinde olduğu kadar ilgili akademik birimin diğer birimlerle irtibatını tesis eden bilişsel, iktisadi, siyasi, ideolojik ilişki ağları içerisinde aranabilir. Bir başka deyişle, koşullar ilgili akademik birimin mevcut bilgi üretim sürecine (ideolojik, siyasi ve iktisadi) bağlanma biçimi ve bununla bağlı olarak -istemli ya da istemsiz olarak maruz kaldığı- akademik teşkilatlanma ve personel istihdam etme prosedürlerinin de arasında bulunduğu bir seri yapısal unsur tarafından biçimlenir. Akademik bilgi üretim merkezleri/birimleri arasındaki ilişkilerin bütünüyle piyasa dolayımıyla koordine edildiği söylenemese ve bu bağlamda söz konusu merkezler arasında firmalar arasındakine benzer bir sosyal işbölümü bulunduğu iddia edilemese de toplumsal hayat bağlamında bir tür makro işbölümünün bulunduğu gözlemlenebilir. Bu hem araştırma hem de öğretim faaliyeti için geçerlidir. Akademik emek çoğu zaman artı değer üretmese de (özel sektör alanına giren eğitim faaliyeti hariç), akademik üretim süreci hâkim üretim tarzının koşulları tarafından belirlenir. Bu son saptama merkez kapitalist ülke akademik birimlerinde belirgin bir şekilde gözlemlenebilir. İngiliz yüksek öğretiminin dönüşümünü incelediği kitabında Evans bu durumu şöyle açıklar:

Aslına bakılırsa akademisyenler, toplumun “düşünmesi için para verdiği” bir gruptur. Ancak toplum buna değer vermekten vazgeçerse, tablo değişir. Bu durumda kamu kaynaklarının geri çekilmesi ya da azaltılması, düşüncenin ticari ya da başka mali kaynaklar tarafından ücretlendirilmesi bir anlam ifade eder. Bu gerçekleştiği anda, akademisyen artık özgür olmaz ve “düzene göre düşünmesi” gerekir, hatta belki de kendisine düşünmesi için para verilen düşünmenin yollarını bulmaya ve istenen sonuçlara varmaya çalışması beklenir...öğretim işlevleri...son günlerde toplumun meslek sahibi olmaya, 1990'larda gözlenen “yararlı olma” ve “güncelle ilgili olma”ya yaptığı vurgunun ötesine geçip öğrencilerdeki “girişimci ruhun” 21. Yüzyılda bilinçli olarak güçlendirilmesine önem vermeye kaydığı gözlemleniyor. Dolayısıyla öğrencileri kendi (ticari) geleceklerine yatırım amacıyla öğretim “satın almaya” teşvik ediliyor. (Evans, 2007: 3)

Tekno-parklar, yüksek bütçeli projeler, akademi sanayi ortaklığı, teknoloji şirket hissedarı multi-milyoner akademisyenler araştırma faaliyetinin sınırları konusunda önemli bir ipucu verebilir (bkz. Yönden Pehlivan, 2016: 265-278). Özellikle şirketlerinin desteklediği projelerde sonuçların kısıtlandığı, bütün verilerin

yayınlanmadığı, tehlikeler hakkında uyarıda bulunmak isteyen akademisyenlerin sıkıntı yaşadığı gerçeği örnekleriyle mevcuttur (bkz. Evans, 2007).

Gelinen noktada, merkez kapitalist ülkelerdeki üretim dışında çevre ve yarı-çevre ülkelerle ilgili de saptamalar yapmak önemlidir. Neo-liberal sermaye birikim stratejilerinin hâkim olduğu son 40 senelik dönemde çevre ve yarı-çevre ülkelerde gerçekleştirilen akademik üretimin, (ilgili ülkenin merkezi politikalarından çok) merkez kapitalist ülkelerdeki üretimle doğrudan eklemleme eğilimi içerisinde olduğu saptaması da bu noktada yapılabilir. 1995'te TÜSİAD'ın desteğiyle dönemin YÖK Başkanı dahil beş akademisyenin hazırladıkları *Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim Bilim ve Teknoloji* başlığını taşıyan rapora göre, çağdaş üniversite modern işletmecilik teknikleri ile yönetilen bir kurum olarak düşünülmeli, pazar ekonomisi ile arz ve talep koşullarına uyum göstermeli, yetiştireceği öğrenci tipi açısından bilgi toplumu ve küreselleşme sürecinin gerektirdiği insan gücü profili gündemde tutulmalıdır (Gürüz, Şuhubi, Şengör, Türker ve Yurtsever, 1994). Timur'a göre rapor "...tek kelimeyle, küreselleşme çağında Türk üniversitelerine neoliberal anlayışı egemen kılmak ve onları bir 'şirket' yönetimine kavuşturmak kaygısıyla kaleme alınmıştır (Timur, 2000: 353)". Ayrıca bölüm ve fakülte yapılandırma süreci özellikle Bologna süreci ve akredistasyon göz önüne alındığında merkez kapitalist ülkelerdeki üretimle doğrudan eklemleme eğilimine örnek olarak verilebilir. Türkiye'de bilhassa taşra üniversiteleri bu sürece katkı sağlamıştır. Taşra üniversiteleri kuruluşlarından itibaren söz konusu anlayışla paralel olarak biçimlenmişler, merkez Türk üniversitelerindeki kurulu sistemin etkilerinden daha az etkilenmişlerdir. Ele aldığımız süreçte yerelin ulusal merkezle olan ilişkisi zayıflama eğilimi içerisine girer ve merkez kapitalist ülkelerle ilişkisi yoğunlaşır. Taşra üniversitelerinin akademisyen adaylarını yurt dışında eğitime gönderme süreci anılan süreçte gerekli ideolojik ortamı ve yatay ilişkileri tesis etmiştir.⁴

Kendisi de verdiği "ürünle" aynı ortam içerisinde biçimlenmiş akademi emekçisinin içerisinde "ürün" verdiği koşullar, "ürünü" (tez, ders notu, makale, kitap, rapor, proje) belirler öyleyse. Bu bağlamda akademi emekçisi üretim sürecinde yalnız değildir. İşverenin (ya da kamu otoritesinin) veri tabanları, kütüphaneler, seminer imkanları vs. gibi üretim araçlarını tedarik etmesi ve "giriş çıkış kontrolleri, işe devamlılık, idari kurul ve benzeri vesaitle desteklenen denetim metotlarına sahip olması" gibi hususlar akademik üretimi meta üretiminden ayıran yapısal koşulları değiştirmez. Kendi geçmişi; bağlı olduğu fakülte, bölüm, ana-bilim dalının mevcut yönelimleri, çalıştığı hocaların bilgi birikimi ve ilgilendiği hususlar, hakim ideoloji, kurum ideolojisi, içinde bulunduğunuz zaman mekan ve pozisyonla bağlantılı olarak toplumsal bilgi ve malumat ihtiyacının gerektirdiği kararlar gibi kalemlerin belirlediği koşullar altında akademi emekçisi, kendi

4. Burada erken cumhuriyet dönemindeki devlet burslarından farkı çizmek gerekmektedir. O dönemde ulusal merkez üniversitelerde bir sorun belirlenmekte ve ulusal üniversite geleneği içinde yetişmiş kişi onun için gönderilmektedir. Bir başka ifade kurulan ilişkilerin mahiyeti fark arz etmektedir.

çalışma nesnesini belirlemek ve çalışma planını yapmak (araştırmayı örgütlemek ve zaman çizelgesi çıkarmak) neticesinde, söylemsel tutarlılık koşullarını sağlayan, içinde bulunduğu ortamda hakim olan normlara uygun, iyi yapılandırılmış ve analitik bir metin üretmek durumundadır. Aksi taktirde ürünü bir sınava tabi olduğunda gerekli onayı alamayabilir, alırsa da eser ilgili alanda dolaşımına girmekte (tanınmakta) zorlanır. Koşulları sağlayamayan ürünün klientelistik bağlarla dolaşıma girdiği durumlarda ise kendisi belirli bir çevrenin parçası olmanın ötesinde varlık gösteremez. İyi yapılandırılmış ve analitik bir metin ise alanda geçerli normlar, önvarsayımlar ve dolaşımda olan (dolayısıyla toplumsal olarak muteber sayılan) bilginin düzeyi ve toplumsal bilgi üretme pratiklerinin ön-belirleyici varlığı ile bağlantılı olarak bu niteliklerini edinir. Söz konusu süreç içerisinde edindiği birikim onun akademinin eğitim işlevi içerisindeki yeteneklerini ve dolayısıyla işlevini de belirleyecektir.

Akademik Emek Gücünün Yapısal Belirleyenleri

İlgili emek sürecinin harekete geçirdiği kısım söz konusu alanda yapılacak üretim için gerekli nitelikleri barındıran somut emekçilerden oluşur. Yukarıda anlatılan bütün özgünlüklerine rağmen akademik üretim süreci de diğer üretim süreçleri ile ortak birtakım sınırlamalara tabi olup ele alınan somut emekçilerin pratiklerini belirler. Emek bir kimsenin “kullanım değeri” ürettiği zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamıdır (Marx, 2010:181). Kapitalist toplumlarda bir emekçinin kullanım değeri ürettiği (ya da emeğin kullanım değerini desteklediği, geliştirdiği) zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin önemli bir bölümü sermaye birikimine bir şekilde katkı koyar (Marx, 2010: 50-52). Emek faaliyeti, doğrudan üretimle ilgili olmadığı zamanlarda bile toplumsal yaratıcılık üzerindeki dolaylı etkileriyle üretimi etkileyebilir (Dyer-Witherford, 2004:142, 143). Söz konusu katkı, doğrudan üreticinin emek süreci içerisinde hammaddeye geçirdiği değer şeklinde olabileceği gibi emek gücünün yeniden üretiminde karşımıza çıkan aile-içi emek ya da sosyal yeniden üretim faaliyetinde istihdam edilen emeğin, maddi olmayan emeğin faaliyeti biçimlerine de bürünebilir (Hardt ve Negri , 2011: 122). Emeğin son iki faaliyeti ilki yani maddi emek için geliştirilen normların baskısı altında gerçekleşir ya da -aile içi emek durumunda- gerçekleştirilebilir. Bu nedenle üretim süreci akademik emeğin kullanım biçimlerini saptamak için esas analiz birimini oluşturur. Zira maddi emeğin üretim süreci ile maddi olmayan emeğin üretim süreci birbirinden belli noktalarda farklılaşırlar da ortak unsurlara sahiptirler ve maddi olmayan emek, maddi emek için geliştirilen normların baskısı altında gerçekleşir. Bir başka deyişle akademik emekçilerin toplumsal konum ve işlevleri hakkındaki yürütülecek bir çalışma diğer üretim süreçleri ile ortak unsurlara eğilmek durumundadır. Söz konusu ortak unsurlar bir seri kavramın tartışılması suretiyle açığa çıkartılabilirler. Aşağıda bütün üretim süreçlerinin

ortak unsurları kavramsal olarak açıklanacak olup, akademik üretim süreci bakımından farklılıkları çizilecektir. Böylece akademik üretim sürecinin toplumsal işbölümü bakımından nereye denk geldiği ve bu suretle akademik emegın toplumsal konumu değerlendirilebilecektir.

Genel Olarak Temel Kavramlar: Emek, Değer, Artı-değer, Fiyat, Ücret, Üretim, Bağımlılık, Yeniden Üretim, Meta Fetişizmi

Emek bir kimsenin “kullanım değeri” ürettiği zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamıdır (Marx, 2010: 181). Bir başka deyişle *emek gücünün kullanım değeri* emekçinin yaşam enerjisinin kapitalist üretim sürecine sokulmasıyla (kapitalist için “harcanması”yla) gerçekleşir (Marx, 2010: 189). Emek gücü başka emekçilerin değer kattığı ürünlerin değiştirilmesi (dolaşıma sokulması) için de kullanılır (Savran ve Tonak, 2012: 249). Ancak “dolaşıma sokmak ve değiştirmek için faaliyet yürüten yerlerin” ihtiyaç duydukları şey, bir kimsenin harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamı olarak emegın “değer üretmek için” değil, “üretmiş değeri gerçekleştirmek için” kullanımıdır (Savran ve Tonak, 2012: 255). Bir başka deyişle, meta ekonomilerinde (yani, ekmek, tabak, çatal, gözlük gibi ihtiyaçlarınızı onları değişime sokmak amacıyla üreten kimselerden ya da satıcılardan aldığınız ekonomilerde) emek gücü hammadde-nin şekillenmesi sürecinde olduğu kadar onun tüketim anına kadar gerçekleşen “diğer faaliyetler” esnasında da (değişim değeri üretilirken de) kullanılır. “Diğer faaliyetler” kategorisi çok geniş olup toplumsal sermaye ve emegın yeniden üretimi sürecinde karşımıza çıkan, eğitim, sağlık, akademik araştırma, ihtilaf çözümü, güvenlik gibi belirli bir toplumda yaşayan herkesin dâhil olduğu bütünsel bir süreci içerir (bkz. Savran ve Tonak, 2012). Geline nokta belirtmelidir ki, söz konusu karmaşık yapı içerisinde bireysel sermayelerin para formu ile başlayıp yine para formuna dönüşü sürecinde karşılaştığı sorunların bütünü önceden belirli olmadığı gibi söz konusu devir kendiliğinden de gerçekleşmez (Jessop, 2003: 9). “Kapitalist üretim ilişkilerinin yaratıcı tamamlanmamışlığı” olarak adlandırılan bu unsur neticesinde, gelecek hep belirsiz olduğu için ara emek pozisyonları ve toplumsal pozisyonlar ortaya çıkar (Jessop, 2003: 10).

Kapitalist toplumlarda emek gücünün sahibi “özgürdür.” Yani üretim araçlarından dışlanmış olup, kendisini sınırlayacak toplumsal yükümlülüklerinden “kurtulmuştur” (Bonefeld, 2014: 83), tabii önceki dönemlerde kendisini koruyan toplumsal haklarıyla birlikte. Emekçi, gücünü (çalışma potansiyelini) bulduğu/ bulabildiği kapitalistlere (ya da kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi işleviyle donanmış kamuya) kiralamakta, maliki olmadığı üretim araçlarını kapitalistin (ya da kamunun) buyruğu ve denetiminde çalıştırmakta/işletmekte özgürdür (Marx, 2010: 170). “Özgür”dür demekle kendisini çevreleyen pre-kapitalist bağımlılık ilişkilerinden azade/serbest bir hale gelmiştir, ancak bu kendini aşarak daha yüksek bir bilinç düzeyine çıkmasıyla aynı anlamı taşımaz.

Kapitalist toplumlarda emekçi “kullanım değeri” ürettiği zaman harekete geçirdiği zihinsel ve fiziksel kabiliyetin toplamını bağımlılık ilişkisi altında belirli bir süre için kapitaliste devreder. O bu süreçte emeğinin nasıl kullanılacağı meselesini kendi yaşam enerjisini kiralayanın verdiği kararlara, bir başka deyişle onun denetimine bırakır, büyük ölçüde (Marx, 2010:181 vd.). “Denetimin ölçütü” ilgili sektörde istihdam edilen emeğin harekete geçirilmesi koşullarına bağlıdır, evrensel olarak belirlenemez. Klasik meta üretiminde iş-zaman etütleri ya da benzeri tekniklere sahip olan sermayenin denetim kabiliyeti yüksektir (Savran, 2015: 132, 133). 1990’lardan sonra Japon üretim teknikleri olarak bilinen yönetim mantığı altında daha da artırılmıştır (Savran, 2015: 141; Yücesan Özdemir, 1999: 29). Maddi-olmayan mal ve hizmetlerin, sanatların, dolaşım alanında karşılaşılacak ihtilaflara yönelik çözüm pratiklerinin ve sair hususların gerçekleştirilmesi sürecinde tatbik edilen denetim ise ilgili alanlarda gerçekleştirilen üretici pratiklerin doğası ile sınırlanır.

Üretimin kapitalist organizasyonunun söz konusu olduğu her durumda, emekçi, emeğinin nasıl kullanılacağı meselesini –üretim sürecinin yapısı ile bağlı olarak değişen ölçütlerde– kendi yaşam enerjisini kiralayanın verdiği kararlara, bir başka deyişle onun denetimine bırakır. Bu sürede ürettiği değerin bir kısmını ücret formunda geri alır (Marx, 2012: 119). Ürettiği değerin (emeğinin kullanımı sonucu ortaya çıkan değerin) ücretini aşan kısmı ise kapitalistindir, bu kısım artı-değer olarak adlandırılır. Bir başka ifade ile emeğin kapitalist kullanımı neticesinde üretilen değer, her durumda, emekçinin yeniden üretim için gerekli olandan (ücretten) daha fazlasını içerir, içermek durumundadır (Marx, 2012: 119-121). Bu fazlanın mülkiyeti kapitaliste ait olacaktır. Fazlanın kapitaliste ait olması durumunun uygun ismi sömürüdür. Emek gücünün yeniden üretim için gerekli olan kısım ise verili değildir. Bunun *alt sınırı* biyolojik yeniden üretim olmakla birlikte (Marx, 2018: 842) *üst sınırı* ideolojik, iktisadi ve siyasi alanları bütün olarak kaplayan çelişik karşılıklı hak iddialarının (çekişmelerin) ve sermaye birikiminin dinamiklerine bağlıdır.

Yukarıda sınırları çizilen süreçlerde emekçiler tarafından üretilen değer, ürüne (değişim için üretilen metaya) geçer, onda somutlanır. Bu durum değerin kaynağının emekte değil de metada olduğu yanlış izlenimini uyandırır (Marx, 2010: 50). Bu izlenim günlük pratiklerimizin kurucu unsurlarından olduğundan basitçe doğrusunu ortaya koymakla değiştirilemez (Althusser, 2004). Tasvir edilen bu durum *meta fetişizmi* olarak kavramsallaştırılır. Metaya mündemiç değer onu satım sırasında terk eder. Satım sadece değerin daha soyut bir düzleme (para sermaye biçimine) taşınması değil aynı zamanda metaya mündemiç değerin toplumsallığının (üretimde istihdam edilen emekçilerin emek potansiyellerinin verili bir ekonomideki ortalama üretkenlik ve verimlilik düzeyine uygun olarak kullanıldığının) onaylanmasıdır (Marx, 2010: 81-92).

Açıklanan temel kavramlar bakımından akademik üretime bakıldığında, geliş-

kin meta ekonomilerinde her hizmet ve üretim sürecinin toplumun bütününde geçerli üretim ve tüketim normlarına (Lipietz, 1977) tabi olması akademik hizmetlerin ve metinlerin üretim süreci için de geçerlidir. Bu kapsamda akademik emek de kendi özgün koşulları içerisinde (sınırları toplumsal yeniden üretim bağlamında belirlenime tabi olan) kullanım ve değişim değerleri üretme baskısı altındadır. Çizilen çerçeve kapsamında kapitalist toplumlarda hâkim üretim pratikleri bilgi üretim sürecinde olduğu gibi bazı durumlarda doğrudan meta ve hizmet üretimine girmeyen alanları da kapsar. Ancak bir şekilde toplumsal sermaye ve emegın yeniden üretim süreçlerinde istihdam edilemeyecek bilgi, toplumsal bilgi dolaşımına girmekte zorlanır. Bilgi hep “bir şeyler” içindir, toplumsal yeniden üretimle bağlantılıdır, kapitalist toplumsal formasyonlarda kapitalist toplumların yeniden üretimi ile ilgilidir (bkz. Hessen, 2019); kendi hesabına bilgi olmaz. Aynı saptama üretimin piyasa koşullarının doğrudan belirlenimi altında bulunmayan kamusal bilgi üretimi faaliyeti için de geçerlidir.

Akademik emegın ürettiği kullanım değeri, öğretim işlevi bakımından öğrenci için en genel anlamda bilgidir, meta ekonomisi kapsamında düşünüldüğünde ise bu mesleki bilgi olarak kavramsallaştırılabilir. Yine öğretim işlevi bakımından akademik emegın ürettiği bilginin değişim değeri özellikle vakıf üniversiteleri bakımından okul ücretlerinde somutlaşır. Akademik emegın araştırma faaliyetleri bakımından değişim değeri ise proje bütçelerinde, verilen araştırma burslarının değerinde somutlaşır. Akademik emek üretim sürecinin özgüllüğü nedeniyle doğrudan kullanım ve değişim değeri üretmediği zaman da meta üretimi ekseninde gerçekleşen toplumsal üretimi bir şekilde desteklemek, daha geniş sosyal yaşamda yapılan değer üretimine dolaylı yollarla katkı koymak durumundadır. Gelişmiş meta ekonomilerinde eğitim, sistemin yeniden üretimi sağlar (Akbulut, 2013). Yükseköğretim iyi yurttaşlar yaratmak ile sorumludur. Burada iyi yurttaş “..kendi işini gören, eğitimini para kazanmak, istihdam yaratmak ve genellikle ulusal ekonominin canlanmasına katkıda bulunmak için kullanan kişi... (Evans, 2007: 67)” anlamına gelmektedir. Yükseköğretimin içeriği aktarılabilen beceriler olarak tanımlandığı ölçüde, odak becerilen özneler (öğrencilere) kazandırılması değil becerilerin öğretiminden ibaret hale gelmektedir (Evans, 2007: 72).

Akademik emekçi de diğer emekçiler gibi “özgürdür” ancak şu ölçüde; toplumsal açıdan uygun standartlarda, geçerli (mevcut söylemler içerisinde tutarlı ve kabul gören) ürünlerin üretimine odaklanmak mecburiyetindedir ve kendi faaliyetiyle uyumlu bir bağımlılık ilişkisine tabiidir. Kamu üniversiteleri için ayrı bir parantez açmak gerekir. Kamu üniversiteleri eleştireliliğe bağlı yaratıcı emegın üretildiği yerlerdir ve çalışma güvencesi itibarıyla akademik emegın üretim koşulları daha serbesttir. Kamu üniversiteleri, doğrudan meta üretiminde kullanılmadığı durumlarda bile kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde işlevselleştirilebilen bilgiyi üretir. Sistemin işleyişini de kapsayan eleştirel çözümler bu kapsamda ele alınabilir. Bu tarz çalışmaların içerdiği yaratıcı-

lık unsuru kendi başına değer taşır. Yaratıcılık, akademik çalışma ilişkilerinde özerkliğin sağlandığı durumlarda öne çıkar ve “kapitalist üretim ilişkilerinin yaratıcı tamamlanmamışlığı” olarak yukarıda sunulan realizasyon sorunlarının çözümü başta olmak üzere pek çok alanda önemli etkiler doğurur. Aynı şekilde ideolojik yeniden üretimin gerçekleştirilmesinde önemli katkılar sağlar. Her koşulda akademik emek ücretli çalışmanın kapsamına girer. Ücret -kamu sektöründe ve özel sektörde farklı belirlenimlere sahip olmakla beraber- ilgili toplumsal formasyonda biçimlendiği haliyle sermaye ilişkisinin güncel dinamikleri içerisinde belirlenir. Ancak üretimin toplumsal dinamiklerinin karmaşıklığı nedeniyle akademik emek, üretken emek ve üretken olmayan emek dikotomisinin dar sınırları içine sığdırılamaz. Akademik emeğin hem çalışma koşullarının farklılığı hem de ortaya koyduğu ürünün tam anlamıyla meta olmaması hususları başka bir taksonominin öne çıkartılmasını gerektirir. Bu noktada yaratıcı emek kavramından yararlanılacaktır. Yaratıcı emek kavramının anlatılabilmesi için önce sermaye ilişkisinin bütünsel etkisinin incelenmesi gerekmektedir.

Sermaye ve Temsilcileri

Sermaye üretim sürecine girdiğinde bir başkalaşıma tabi olur. Kapitalist toplumlarda üretim para formunda sermaye (P) ile başlar, üretim sürecinde sermaye hammaddelere ve emek gücüne yatırılır (M) ve somut ürüne dönüşür (M1), ardından tekrar para sermaye formuna (P1) geri döner. Bu saptamadan hareketle sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi P-M-M1-P1 olarak şematize edilebilir. Para formundaki sermaye P-M evresinde “iş gücü”, “enerji”, “üretim araçları” (her bir ürüne makine stokundan eskime yoluyla geçen değer) ve “hammadde”ye dönüşecek (böylelikle “M” (meta) formunu edinecek); sonra M-M1 evresinde üretimin diğer unsurlarını bir araya getiren emek gücünün katkısıyla (ve bu gücün ürettiği değer verdiği imkânla) yeni bir biçim edinecek (M1’e dönüşecek); M1-P1 evresinde ise satılarak ilk formuna (para formuna) geri dönecektir (Marx, 2010: 151-159). Bundan iki sonuç çıkar: Öncelikle, tek tek bireysel kapitalistler (işletme sahipleri) M-M1 evresinde işçinin ürettiği değer işçinin elinde kalan kısmının (ücretin), işçinin elinden alınan kısım (artı-değer) karşısındaki oranını düşürebildiği ölçüde, rakipleri karşısında avantajlı hale gelirler (Marx, 2010: 313). İlk sonuç bağlamında sermayenin denetim işlevi öne çıkar. İkinci sonuç ise genel olarak sermayenin anılan süreçte birikeceğidir (Marx, 2012:86). Bu nedenle ücretin artı-değer karşısındaki oranını düşüren işlemlerin rekabete dayalı öznesiz bir sürecin parçasını oluşturacağı söylenebilir (Harvey, 2015:127).

Sermayenin tekrar para formuna gelmesiyle birlikte sermayenin temsilcileri (kapitalistler) iki şey yaparlar: İlk olarak sermayenin bir bölümünü kişisel tüketimlerine aktarırlar (Harvey, 2015: 128). Tüzel kişi kapitalistlerin örneğin Maldiv Adaları’na yapılacak tekne seyahatlerine, bu seyahat için gerekli her türlü personel ve tekneye ve sair kişisel tüketim imkânlarına ihtiyaçları olmayabilir. Ancak

bu işi tüzel kişilerin paylarına sahip gerçek kişi kapitalistler sahip oldukları hisseler üzerinden yapabileceklerdir. Bazı durumlarda kapitalistler kendilerini ücretle çalışan kimseler olarak (kontrol ettikleri şirketlerle yaptıkları anormal meblağlar içeren iş sözleşmelerine ve benzer akitlere dayanarak; vakıflar kurup yönetim kurulu üyelerine astronomik ücretler vererek vs.) geçerli ilişkiler sistemine sokarlar. Her ne kadar emek kullanımına imkân veren sözleşmelere biçimsel olarak benzese de ücret ilişkisine giren kimselerin gelirinin kaynağı ücret olmayıp (ücretlere ayrılan fondan karşılanmayıp), şirket karı olacağından, söz konusu gelirin sahibine kapitalist demek gerekmektedir. Anılan nedene binaen bu gruptaki kapitalistleri “yüksek ücret alan profesyonel” yöneticilerden ayırmak önemlidir. Para sermayenin temsilcileri (kapitalistler) ikinci olarak P-M-M1-P1 döngüsünü baştan başlamak için para formundaki sermayeyi aşınan üretim araçlarına (es-kime), enerjiye, hammaddeye ve sömürülecek daha çok emek gücü potansiyeli edinme işine (ücretlere) yatırır ardından emek sürecinde (M-M1) emek gücünün kullanım değerini temellük ederler (Marx, Kapital II. Cilt, 2012:87).

Dinamik ve kompleks bir toplumsal ilişki olarak sermaye kendi değerlendirme sürecinde, içinde bulunduğu yapısal belirleyenlere göre biçimlenen farklı akış kanallarına sahiptir. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinde sermaye grupları için beliren akış kanallarını (yapısal koşullar tarafından belirlenen hareket imkânlarını) üç ayrı başlık altına toplamak mümkündür (Özdemir, 2014). Böyle bir inceleme devlet içerisinde temsil edilen tekil kapitalistlerin güncel taleplerini, aynı kişilerin sınıfsal konumlarıyla bağlantılandırabilme imkânları sunduğu kadar akademik emekçinin işlevi ile ilgili çıkarımlar yapma olanağı da tanır. Buna göre sermaye:

- *gelecekte üretilecek artı-değere yönelerek (üretken sermaye formunda);*
- *geçmişte üretilmiş bulunan artı-değere yönelerek (genellikle küresel ölçekli özelleştirme furyaları esnasında edinilen birikimle);*
- *daha önceden alım-satım konu olmamış, dolayısı ile metalaşmamış varlıkların bulunduğu*

alana girerek genişler (Özdemir, 2014: 43). Bu genişleme devlet iktidarının kullanımını -dolayısıyla talep sahiplerinin devlet içerisindeki temsillerinin artırılmasını ve devlet biçiminin devlete yöneltilen taleplerle bağlantı içerisinde sürekli yeniden belirlenmesini gerektirir.

Bu bağlamda akademik üretimin en genel anlamıyla ürettiği bilgi kavramına bakmakta fayda vardır. Polanyi ‘hayali meta’ kavramı ile piyasa değeri olmaksızın veya kâr amacıyla ve rekabet baskısı altında üretilmemiş olan bir başka ifade ile kapitalist ekonomi içerisinde ister istemez bir fiyatı olan ama onun dışında kapitalist meta tanımına uymayan üretim faktörlerini ifade eder (Polanyi, 1957:

130). İnsan (emek), toprak ve para ilgili görüş uyarınca hayali metaldır. Hayali metalar kapitalist meta ekonomisi içerisinde özgün bir yere sahiptirler. Onlar bir yandan aynı metalaşma basınçlarına tabiyken, üretime katkıları meta esaslı maliyet hesaplamalarının içerisinde doğrudan girmez. Bu nedenle hayali metaların kapitalist metalar haline getirilmesinin belirli sınırları vardır ve bu sınırlar aşıldığında sermaye kendi ile büyük bir çelişki haline girer zira yeniden üretim işlevini gören hayali metalar ilgili işlevi göremez olur (Jessop, 2007: 116). Jessop, Polanyi'nin hayali metaları kapsamına bilgiyi de ekler (Jessop, 2007: 117).

Yukarıda sermayenin genişletilmiş yeniden üretim şeması uyarınca, sermayenin krize girdiği dönemlerde geçmişte üretilmiş olan artı-değere ve daha önce alım-satımına konu olmamış varlıklara yönelmesi eğilimine değinilmiştir. Bu bağlamda Polanyi'nin hayali metalarının tamamen olmasa bile kısım kısım bugün kapitalist meta haline geldiği geldiğinden bahsedilebilir (Vatansever ve Yalçın , 2016: 40). Geline nokta bilginin metalaşması hususuna değinmek gerekir. Bilgi, kapitalist işlevlerinin ötesinde insanın evrenle ilişkisinin bir türevidir ve insan toplumunun kendini yeniden üretme mekanizmasının temelinde bulunur; ancak bilginin metalaşması "onun kolektif olarak üretilen ve 'amacı kendinde' bir içkin değer olarak görülmekten [değer-dışı biçim alanından] çıkıp, rekabet ve kar mekanizmaları içerisinde üretilen, piyasaya sunuşan ve tüketilen, araçsal değere sahip bir 'şey' haline gelmesi anlamını taşır (Vatansever ve Yalçın , 2016: 42).". Yirminci yüzyılın son çeyreğinde itibariyle emekle bilginin eşzamanlı olarak kapitalist metalar haline geldiği söylenebilir (Caffentzis, 2020). Akademik dünya bu ikisinin kesişme noktasında bulunur ve piyasanın tahrip edici etkisine maruz kalır (Vatansever ve Yalçın , 2016: 42).

Bilginin güncel kapitalizm içerisindeki sermaye ve meta olarak ikircikli konumu, akademik/bilimsel emeği de çelişkili bir pozisyona sokmuştur. Akademik emek, hem enformasyon kapitalizminin başat sermayesi olan bilginin (hammadde olarak) sahibi, hem de bir meta olarak (enformasyon haline gelecek) bilginin üreticisi konumundadır. Dahası, bu üretim faaliyeti kapitalist üretim ilişkileri içerisinde gerçekleştiği için, ürettiği şey üzerinde kontrol sahibi olamayan ücretli emek pozisyonundadır. Bu durumda, tuhaf bir şekilde, sahip olduğu sermayeyi (metalaştırılmaması gereken hammadde-bilgiyi) yeniden üretebileceği yaşamsal koşulları sağlayabilmek için, emeğini de, bu emeğin ürünü olan enformasyon-bilgiyi de meta olarak piyasaya sunmak durumundadır. Birer hayali meta olarak emeğini de, bilgisini de kapitalist metalar haline getirirken, bunu, kendisine ait olmayan bir işletmede gerçekleştirmek durumunda olduğu için, her ikisi üzerindeki kontrolünü kaybeder (Vatansever ve Yalçın , 2016: 42, 43).

P-M-M1-P1 döngüsüne geri dönülecek olursa döngü akademik emeğin ücret-

li emekçiye dönüşmesi ile başlar. Burada akademik emek kamu tarafından⁵ da özel işletme tarafından da istihdam ediliyor olabilir. P, akademik emegın ücretlerine; laboratuvar, kitap, bilgisayar gibi üretim araçlarına; derlik, bina, oda gibi değişmez sermayeye yatırılır. M ise yukarıda belirtilen hammadde-bilgiyi ifade eder. Her hammadde emek nesnesi olmasına karşılık, her emek nesnesi hammadde değildir, emek nesnesi ancak daha önce harcanan emekle bir değişiklik geçirdikten sonra hammadde haline gelir (Marx, 2010: 182, 183). Hammadde-bilgi de böyledir. Bilimle uğraşan kişinin sahip olduğu hammadde-bilgi ilgili kişinin emegının süzgecinden geçmiş olan emek nesnesidir (Vatansever ve Yalçın, 2016: 43). Hammadde-bilgi, akademik emekçi tarafından enformasyon-bilgiye dönüştürülür. Bu süreç M-M1'i ifade eder. M1-P1 aşamasını ise enformasyon-bilginin fikri mülkiyet yoluyla piyasada alım satıma tabi olması ifade eder. Bilginin mübadele değeri P1'i verecektir. Sermayenin genişletilmiş üretimi bakımından bilgiye bakıldığında sermayenin daha önceki nesillerden aktarılan kolektif bilgiye el koymak suretiyle onu fikri mülkiyete dönüştürmesi sonucu sermaye birikiminin sağlandığı, sonrasında entelektüel teknoloji ile zihinsel ve fiziksel emegı kontrol altına alması örnek gösterilebilir (bkz. Jessop, 2007).

Yukarıda zikredilen kalemler sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin şemalaştırılmış bir tasvirini ve tekil kapitalistlerin yapısal olarak belirlenmiş birikim stratejilerini sunar. Ancak ortaya koyulan şema ve birikim stratejileri, sağladıkları açıklama avantajlarına rağmen sermaye ilişkisinin belirleyenlerinden bazılarını anlatı dışına atmaktadır. Bir başka deyişle kompleks bir ilişki olarak sermayenin genişletilmiş üretimi anılan hususlarla sınırlı değildir. Toplumsal ilişkilerin karmaşık düzlemi içinde rüşvet, seçim yardımları, ideolojik yeniden üretim için ayrılan pay, “yaratıcılık etkisi” gibi ana akım iktisat biliminin pek de dillendirmediği hususlar da yer alır.

Küresel ölçekli faaliyet gösteren sermayenin yeniden üretim süreci içerisinde bir ölçüde hukuki tanımının dışına çıkarak rüşvet olarak adlandırabileceğimiz kalem de önemli bir yer kaplamaktadır (Bahçe, 2009, 88-92). Hem anaakım hem de eleştirel yazın rüşvet hususunu irdelemiş (Jain, 2001:102, 103), ortaya çıkan külliyat da “yolsuzluk çalışmaları”⁶ başlığı altında toplanmıştır. Burada kullandığımız haliyle, rüşvet sadece yukarıda a şıkkı (üretken sermaye) olarak verilen durumda değil aynı zamanda b ve c şıklarında da devlet iktidarını kullanmanın bilimsel/meşru olmayan biçimlerinden birisi olarak karşımıza çıkar. Üretken sermaye ve özelleştirmeler esnasındaki rüşvet, maliyet kalemlerine tahvil olur. Bu durumlarda rüşvet asıl olarak realizasyon (M1-P1) sorunlarıyla ilgili olmakla beraber realizasyon (satım) meselesi dışında da görülür: Bir fabrikanın kaçak elektrik kullanması durumunda denetçilerin, işgücü ile ilgili sorunlarda iş mü-

5. Kamu emek sürecinin kapitalist meta üretim niteliği kazanması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Yönden Pehlivan, 2016).

6. Bkz. Tosun, M. Umur (2001), *Yolsuzluk Olgusuna Yönelik Yapılan Ampirik Çalışmalar Üzerine Notlar*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Sayı 2: 97-122.

fettişlerinin eksik primleri görmemesi için gerekli tedbirlerin ve benzeri durumların örnek olarak verilmesi mümkündür. Ancak c şıkkı için (örneğin orman arazilerinin şu ya da bu sebebe binaen özel mülkiyete tahvili esnasında) verilen rüşvetin maliyet kalemine girmesi koşulludur: İlgili idari işlemin gerçekleşmesi. Bir başka deyişle bu durumda –diğer durumların aksine- para sermayenin tahvil edilebileceği üretim unsuru henüz mevcut değildir ve bu süreçte sarf edilen para daha önce harcanmış emeğin (ölü emeğin) bir formu değildir. Her maliyet kalemi gibi rüşvetin de bilinebilir, tahmin edilebilir olmasına özen gösterileceğinden bu durumda verilecek rüşvetin de koşullu olması, sermayenin olası yatırıma bağlandığı sürenin olabildiğince kısa tutulması ve çoğunlukla da sermayenin kredi mekanizması üzerinden temin edilmesi gerekir ki somutta da olan budur (Nichols, 2015).

“Yolsuzluk çalışmalarının” gösterdiği gerçek rüşvetin kendisinin değil verilmesi sürecinin şikayet konusu oluşturduğudur (Tosun, 2001). Anılan durum özellikle yukarıda verilen “a” ve “b” şıkları için geçerlidir. Bu bağlamda “kötü rüşvet” ya maliyeti katlanamayacak boyuta getiren ya da “yatırım” hesapları yapıldıktan sonra gündeme gelen rüşvettir. Rüşvet konusunda kötü olan bir başka husus bu kalemin yeni riskler yaratacak olmasıdır. Anılan nedene binaen *en güvenli rüşvetin en tepedekilere ulaştırılan rüşvettir*. Rüşveti alanın sınıfsal konumuna gelinece, rüşvete konu olan meblağın miktarı niteliksel sonuçlar doğurur. Yeterince büyük bir miktar rüşvet, alanını (rüşvet yiyeni) edindiği “kazancı” kullanma tarzına göre, bir miktar para sermayenin temsilcisi konumuna sokabilecektir. Diğer yandan bu kimselerin temsil ettikleri miktarı doğrudan üretime sokmaları –genelde- beklenmez. Uygulamadan bu paranın faiz ya da gayri menkul yatırımlarına tahvil edildiği söylenebilir. Adı geçen konumları tutanlar, servet biriktirme biçimlerine bakarak lümpen burjuvazi olarak adlandırılabilir.

Rüşvet örneği sermayenin yeniden üretim sürecinin her daim hukuk alanı içerisinde gerçekleşmediği hususunu göstermektedir. Aynı saptama ideolojik yeniden üretim için ayrılan sermaye payıyla (ya da kamu kaynaklarının yönlendirilmesiyle bağlantılı değer miktarıyla) ilgili olarak da yapılabilir. Hukuk alanı ile sınırlı kalmayan ancak sermaye ilişkisinin yeniden üretimi sürecine girdiği için akademik yazını ilgilendiren ilişkiler alanının akademik emeği ilgilendiren yanı “ideolojik yeniden üretim” başlığı altında incelenebilir. Akademi en başından itibaren ideolojik yeniden üretimle ilgili çalışmaların bilimsel sıfatını kazanmasında en etkin mecraayı oluşturmuştur. Akademinin bu işlevinin yayıfladığı tarihsel konjonktürde akademisyenlerin toplumsal gelir içerisindeki paylarının düşeceği tahmin edilebilir.

Diğer yandan ilgili somut toplumsal formasyonlar içerisinde iktidar bloğunun üzerine tesis edildiği söylemlere yakın yorumlar yapan (“iyi”) akademisyenlerin –hepsi değilse bile- bir kısmı için hoş kariyer olanakları bulunmaktadır. “Hepsi değil” olmamasının bir sebebi yedek işgücü (yedek işçi ordusu) kavramında bulunabilir. Açık bir pozisyon için başvurması beklenen iş arayışı içerisindeki nüfusa

yedek işçi ordusu denir (Oğuz, 2018, 171-173). Bu ordu ne kadar büyürse işgücü üzerindeki denetim o kadar artacaktır. İktidar bloğunu oluşturan güçler hesabına bilgi üretmek için açık olan organik aydın pozisyonları rekabete tabidir (Yetiş, 2014: 222). Çevre üniversitelerin doktora derecesi verme kapasiteleri, akademik dereceler verilmesi konusunda “verimli” olmayan kürsü sisteminin terk edilmesi olgusu ya da yurt dışı eğitim imkanları, hakim ideolojinin yeniden üretimi bağlamında düşünülürken bu husus dikkate alınmalıdır.

“İyi” akademisyenlere ayrılan “iyi” pozisyonları doldurmak isteyenler için üretilecek bilgi ve meşrulaştırılacak politikaların -verili söylemler içerisinde- uygun yorumunu yapma yükümlülüğü bulunmaktadır. “En uygun yorum”u yapabilmek için geçerli bir takım liyakat ölçüleri bulunmakla birlikte (“bilim ve hukuk”-dışı yordamların genişletilmiş yeniden üretim çevrimi içerisinde -diğerlerine nazaran- ağırlık kazandığı toplumlarda) pozisyon kazanmanın yegane biçimi “liyakat” değildir. Bazen istihdamın en önemli koşulu “güven” olabilir. Bu durumda verili (hâkim) söylem içerisinde olabilecek en iyi yorumları üretenler değil en çok güvenilebilecek olanlar ilerler. “Güven” ilişkisine tabi akademik emegün lümpen burjuvaziyle olan bağları güçlüdür. Bu tespit bir kural ihtiva etmese de küresel güncel durumu (neo-liberal/post-Fordist bilgi üretim sürecini) karşılıyor gibi gözükmektedir. Dahası, güven ilişkisi aracılığıyla yükselen akademik emek, akademi dışına çıkma temayülü gösterir. Akademi dışına çıkış, akademi içi idari pozisyonlara geçişle olabileceği gibi siyaset, gazetecilik, araştırma, şirket faaliyeti gibi seri farklı kariyer kulvarında da gerçekleşebilir. “Lümpen burjuvaziyle güven ilişkisine dayalı” münasebet belirli kurumlarda belirli okullardan mezun insanların aranmasının ardındaki sebepleri de verebilecektir. Kısacası, her durumda ideolojik yeniden üretim sürecinde iktidar için en iyi yorumları yapanlar ya da güven telkin edebilenler için iyi kariyer olanakları mevcuttur, bir kapı kapanır ise diğeri açılır, birinde olmaz ise ötekisinde bir ödül hep bulunur.

Emekçiler ve Yaratıcı Emek

Akademik emekçinin bir parçası olduğu bilgi/malumat işçilerinin toplumsal pozisyonunu, bireysel formasyonunu (bu bağlamda özgün niteliklerini) anlama sürecinde ilk ilgilenilmesi gereken husus kolektif emekçidir. Kolektif emek (bir bütün olarak emek) daha genel bir kategori olarak kendisinin münferit (sektör bağımlı) örneklerini açıklama sürecinde noktasını oluşturur. Emekçiler kazanmış oldukları geliri (bu gelirin en yaygın biçimi ücrettir) alarak onları yine başka emekçiler tarafından nihai hallerine kavuşturulmuş metalara harcarlar (Harvey, 2017: 30). Bu metaları çoğunlukla mülk edinirler, ancak kiraladıkları ya da başka bir sözleşmeye binaen kullandıkları da olur. İşçinin mülk edinme haline “üretken olmayan mülkiyet” (ya da tüketim mallarına malik olma durumu) denilebilir. Üretken olmayan mülkiyetin içine neler gireceği hususu teknik bir husus değildir. Üretken olmayan mülkiyete giren metaların listesi sınıf mücadelesinin ve bu mücadelenin biçimlendiği toplumsal koşulların bir ürünü olarak ortaya

çıkar (Mandel, 2011: 81). Bu bağlamda belirtilmesi gereken husus ücretin göreceli yüksek olduğu durumlarda üretken olmayan mülkiyete giren metaların listesinin genişleyeceğidir (Marx, 2012: 325). Bilimsel, sanatsal ve sair ürünlerin tüketimi, dolayısıyla bu özgül metaların üretimi ile iştigal eden insanların durumu da -büyük ölçüde- genişleme koşullarına bağlıdır. Üretken olmayan mülkiyete giren metalar içerisinde kültürel alana ait olanlarının listesi yaratıcı (ve bunun bir alt grubu olarak akademik) emeğin nitelikleri üzerinde doğrudan bir etkiyi haizdir. Söz konusu etkinin yordamını bilmek (yaratıcılığı yaratacak koşulları saptayıp suni olarak yaşam ortamlarında üretmek) neredeyse imkansız olmakla birlikte kültürel etkileşimin yapısal nedensellik bağlamında yaratıcılığa katkıda bulunduğu söylenebilir. Akademisyenlerin ürünlerinin özgül ve yaratıcı yanlarını girdi olarak kullanma kapasitesi olan ekonomilerde bu son husus uluslararası rekabet gücünün artırılmasında önemli bir faktördür.

Verili bir toplum ve zamanda üretken olmayan mülkiyeti gösteren listedeki daralma ya da genişleme sermayenin kazancı üzerinde doğrudan etki uyandıracığından, daha önce incelenen P-M-M1-P1 şeması örtük olarak sermaye ile emek arasındaki ilişkide yapısal çelişkiler bulunduğunu göstermektedir. Anılan çelişkiler birikimin, uluslararası işbölümünün ve güç ilişkilerinin dönemlerine bağlı olarak (Satılğan, 2014: 136), bazen doğrudan sınıflar arası açık gerilimlere (grev, lokavt, genel grev vs.) dönüşürlerken (Harvey, 2015: 136, 137) bazen de işe devamsızlık, kimlik problemleri ve buna bağlı talepler görüntüsünde tebarüz ederler. Aynı çelişkiler sınıf-içi gerilimlere de neden olurlar: Emeğin örgütlü olmadığı, iktidar vizyonunun bulunmadığı dönemlerde işçi sınıfı daha uygun (yani daha yüksek kazanç getiren ya da daha yüksek saygınlık içerdiği düşünülen) pozisyonlar için kendi içerisinde rekabete girer (Dikmen, 2017: 238). Bu rekabet; bezdiri (*mobbing*), istismar, nüfuz pazarlıkçılığı gibi biçimler alabilir (Vatansever ve Yalçın, 2016: 155, 156). Gerilimler emekçiler arasında tebarüz etmediğinde de emeği doğrudan ilgilendirir ve emekçiler arası rekabetin unsurlarıyla birleşebilir. Emeğin toplumsal kazancı düştükçe akademik emekçiler arasında “proje peşinde koşma”, “dışarıda ders arama”, “şirketlerle danışman ya da emekçi olarak ilişki kurma” çabaları artar. Bunun yanı sıra ya da bununla beraber (fikir hırsızlığı dâhil) hırsızlık, irtikâp, rüşvet alma benzeri tavırlarda artış gözlemlenebilir.

Yaratıcı emek ve onun bir parçası olarak akademik emek toplumsal işçinin bir parçasıdır (Wayne, 2015: 28). İşçi sınıfı homojen değildir. “Yaşamak için emek gücünü satmak/satmaya çalışmak” yükümlülüğünü ortak/birleştirici nokta olarak tespit etmek suretiyle, sınıf içi ayrımları açıklamak için, çalışmanın yoğunlaştığı yere göre (kol emeği- kafa emeği); vasma göre (vasıflı, yarı-vasıflı ve vasıfsız); gelire göre, denetimin biçim ve yoğunluğuna göre; teknik işbölümündeki yerine göre (denetim emeği-üretken emek) değişen çeşitli kriterler önerilebilir (Savran, 2015: 25 vd.). Ancak bütün bu farklılıklara rağmen şu husus unutulmamalıdır: Toplumsal üretimi toplumsal olarak birleşik bir emek kapasitesi gerçekleştirir

(Wayne, 2015: 28, 29). Yukarıdaki kriterlere göre biçimlenen farklı emek kapasiteleri metaların (dolayısıyla metalaşmış hizmetlerin) üretimine farklı yönlerden katkıda bulunurlar. Bu bağlamda bir montaj işçisinin kullandığı, boya, boya püskürtme cihazı, kurutma için kullanılan kimyasal bileşikler, kurutma dolabının kendisi, tasarımı, dağıtımı, konveyör, vidalar, iş elbiseleri, işçinin toplam üretimdeki yerini saptayan, üretimin miktarına karar veren, tasarımı yapan insanların emekleri –akademik emekçinin katkılarının bir bölümü buradadır–, emek sürecinde ya da dolaşımda karşılaşılan “sorunları” çözen emek, emegın yeniden üretim süreci içerisinde karşılaşılan sorunları çözen emek, emegın tabiyeti meselesini çözmek için kullanılan emek başta olmak üzere ideolojik yeniden üretim için sarf edilen çabaları kapsayan emek ve daha yüz binlercesi, bütün bu farklı emek kapasitelerinin boyutunu vermek için basit bir örnek işlevi görebilirler. Bugün basit bir metanın üretiminde yüzbinlerce emekçinin, binlerce farklı emek sürecinin çoğu kez piyasa dolayımıyla koordine edilen emegın *toplumsal işbirliğini* görmemek, görmekten daha zordur. Bir ürünün farklı üretim süreçlerine tabi başka ürün ve hizmetlerle birleşerek ortaya çıkmasının bütün süreçlerini kapsayan bu duruma üretimin toplumsallaşması durumu denilmektedir (Özdemir, 2008: 29; Wayne, 2015: 29). Toplumsallaşan üretimi toplumsal işçi (kolektif işçi) üretir (Davis, 2018: 74).

Üretimin toplumsallaşmasıyla ilişkili ama ona çelişik bir başka süreçten de bahsetmek gerekir. Üretim toplumsallaştığı ölçüde artı-değer üzerindeki haki-miyet ve kontrol de özelleşmekte, milyonlarca insanın artık emegi git gide az sayıda insanın çoğu kez özel mülkiyet kurumu aracılığı ile sağlanan denetimi altına girmektedir (Davis, 2018: 67, 68). Her durumda ele aldığımız somut işçi (ister püskürtme cihazının planlarını tasarlamış olan bilgi işçisi, ister cihazı tutan işçi, ister akademisyen, ister bilişim uzmanı, ister avukat ister gazeteci) ancak ve ancak emegın işbirliği bağlamında mümkün olacak olan toplumsal üretimi gerçekleştiren toplam emek gücünün küçük bir kısmını oluşturur. Bir başka deyişle, bireysel işçiyi üretim için gerekli toplam toplumsal emegın (emek gücünün) bir cüzü olarak düşününce, “yaratıcı emek”, “akademik emek”, “duygulanımsal emek”, “bilgi işçisi”, “kültür işçisi” gibi göstergelerin neye ve nelere gönderme yaptığını anlamak, bunların farklılıklar içindeki birliğini idrak etmek, bütün o farklı emek biçimlerinin artan karşılıklı bağımlılıklarını idrak etmek söz konusu olacaktır.

Yukarıda verilen koşullar altında toplumsal emegın, yeni emek süreçlerini içine alan; küçük burjuvazi gibi çelişik ve “büyük proleterya” (yüksek vasıf gerektirip eğitim süreci yaygınlaşmamış işleri yürüten işçiler) gibi istisnai pozisyonları da kapsayacak; özel mülkiyetin sunduğu denetime odaklanan, bir işçi sınıfı kavramı ile incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu araştırma yöntemi akademik emegın konumunun saptanması sürecinde de etkin olmak durumunda olduğundan adı geçen kalemlerden çelişik ve istisnai pozisyonlara bakmak gerekmektedir. Çelişik pozisyonuyla küçük burjuvazi, sektördeki ortalama karı elde etmek için

değerlendirme sürecine sokulabilecek en küçük ölçekli sermayeyi temsil eden kimselerin toplumsal grubuna denk düşmektedir. Sermaye için geçerli minimum büyüklük ilgili sektörün, mekânın ve zamanın koşulları tarafından ön-belirlenen kar oranıyla (ortalama karın belirlenebildiği bir yoğunlukla) bağlantılıdır. Minimum büyüklüğün altında da ticaret yapılabilir. Ancak bu durumda karşımızda küçük burjuvazi değil, *esnaf* bulunacaktır. Esnaf küçük burjuvazinin aksine, sermaye için geçerli olan *ortalama kar oranlarını tutturma baskısı altında değildir*. Bunun yanı sıra esnafın geçimini sağlamak için kullandığı araçlar bir kül teşkil etmez. Oysa ki -bir kural olmasa da- küçük burjuvazinin işletmesi maddi ve maddi olmayan bir seri üretim unsuru arasındaki karmaşık ilişkiye -mülkiyet hakkına, bilginin temellüküne, eyleme tarzlarına (pratiklere), adetlere, somut üretim araçlarına, kişisel ilişkilere vs.- dayanacaktır. Küçük burjuvazi küçük çaplı bir işveren olarak karşımıza çıkabilir: Ancak bu pozisyonu dolduran kimseler büyük çaplı işçi çalıştırmayıp -çoğu kez- (bazen tasarım, bazen kültür/bilgi, bazen denetim emeği formunda) kendi emeğini de işin içine soktuğu için çelişkili bir sınıf konumunu işgal eder. Aynı pozisyonu dolduran kimseleri kendi emeklerini işin içine soktukları durumlarda söz konusu emek gücü potansiyelinin satıcısı değildirler. Bunlar satıcı olmadıkları için işçi sayılamaz ve burada emek gücü potansiyeli satılarak kullanılmadığı için artı-değer temellükünün hesabı yapılamaz. Küçük burjuvazinin denetlediği üretim araçları büro ya da makine (örneğin yansılama -ultrason- makinesi) gibi maddi unsurlar içerdiği kadar teorik, soyut, kavramsal nitelikler de gösterirler. Aynı şey “büyük” burjuvazi için de geçerlidir ancak onlar bu kapasiteyi yalnızca çalıştırdıkları işçiler tarafından üretilen artı-değeri temellük etmek için harekete geçirirler.

Kendi emeğini kullanan ama onu satın almadığı için sömüremeyen hukukçu-akademisyenin bir avukatın sahip olduğu üretim araçlarını onun bürosuna indirgeyebilir misiniz? Danışmanlık yapan bilgisayar mühendisi-akademisyen bir kimsenin teknik bilgisi maddi olmayan bir üretim aracı olarak işlev görmeyecek midir? Yoksa bunu (kavramsal ve kuramsal bilgiyi) üretim aracı olarak görmek yerine, vasıflı emeğin potansiyellerine mi dâhil etmek gerekir? Bu soruların cevabı ilgili akademisyenin kendisinde değil üretim ilişkileri içerisinde doldurduğu nesnel pozisyonla bağlantılıdır. Avukat ya da doktor akademisyen kendi hesabına çalıştığında, bilgisini, üretim aracı, bir başkasının yazıhanesinde ya da polikliniğinde işçi olarak çalıştığında vasıflı emek kapasitesi olarak düşünmek mümkündür (Savran, 2015: 39). Akılda tutulmalıdır ki kendi hesabına çalışan akademisyen pek çok durumda bilgisini diğerlerinin emeğini büyük ölçekte kontrol ve temellük edebilecek bir sisteme dönüştüremez. Dönüştürür ise/dönüştürebilir ise buradaki maddi olmayan (teorik) üretim araçları onun konumunu “küçük” burjuvaziden “büyük” burjuvaziye doğru kaydıracaktır.

Emek süreci içerisinde emeğin denetimi/kontrolü, emek gücünün kullanım değerinin (artı-değer) toplumsal açıdan kabul edilebilir verimlilik standartların-

da açığa çıkmasının en belirleyici yoludur (Braverman, 2008: 122, 123). Emek süreci içerisinde kontrol edemediğiniz işçinin çalışması kabul edilebilir verimlilik standartlarında değer yaratamayabileceği gibi dolaşım sürecinde ortaya çıkabilecek sıkıntıları önlemek için gerekli tedbirleri almadığınız ürün de tüketim noktasına varamayabilir (Braverman, 2008: 118). Çelişik pozisyonlarda istihdam edilen emegin önemi bununla da sınırlı değildir. Rekabet koşulları altında üretimi önceden belirlenemeyecek bir diğer husus yaratıcılıktır.

Emegin yenilik oluşturan ve hesaplanamayan çeşitli sorunlar karşısında biçimlenen yaratıcı kullanım değeri gelişmiş meta ekonomilerinde rekabet baskısı altında belirleyici sonuçlar üretecektir. Bu nedenle yaratıcı potansiyel taşıyan nitelikli işgücünün üretimi ve yeniden üretimi hususları standart mavi yakalı işçilerin tabi olduğu basınçlardan farklı basınçlara tabidir. Genel olarak bakıldığında işçi bir bütün olarak emeği üzerindeki iktidarını –olabildiğince– sermayeye bırakmaya zorlanır. Fakat yine de işçi çalışma potansiyeli üzerinde –duruma göre az ya da çok– bir miktar denetimi elinde tutar (Wayne, 2015: 32). Yaratıcı emek söz konusu olduğunda, ilgili emekçinin “kendi çalışma potansiyelleri üzerinde denetimi elde tuttuğu” kısmın, “standart üretim süreçlerinde yer alan” işçinin elinde tuttuğundan daha fazla olması, genel bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır (Vercellone, 2007: 31). Bir başka deyişle, yaratıcı emek süreçlerinde (M-M1), emegin kendi ürünü üzerindeki denetimi, mavi yakalılarda olduğu ölçüde kısıtlanamaz. Çoğu kez yaratıcı emek kapsamında yetiştirme sürecinde ve akademik emek kapsamında eğitim faaliyetinde bulunan unsurlarla toplumsal olarak belirlenen bir husus olan yaratıcılık unsuru çelişik pozisyonların ortaya çıkmasında esaslı etkenlerdendir. Aynı saptama tamamlanmış ürüne mündemiç emegin gerçekleşme süreçlerinde (M1-P1) ve para sermayenin meta formuna geçişinde (P-M) de geçerlidir.

Akademik emekçilerin de aralarında bulunduğu yaratıcı emek türleri geniş bir çerçeveden bakmak ve bir ihtiyat akçesi koymak kaydıyla “bilgi emekçileri/ işçileri” olarak da adlandırılmıştır (Wayne, 2015: 31). Bu grup üyelerinin küçük bir kısmı küçük burjuvazinin sularına girebilecekken, başkalarının da emeklerini temellük edebilme konumu ve becerisinde olan daha da küçük bir kısmı küçük burjuvaziye ayrılmış sınıf konumlarını terk ederek “yukarılara doğru” seyredebilirler⁷. Ancak çoğunluğu –bazı durumlarda yüksek ücretlere mahzar olarak– işçi konumunda kalır. Dahası da var: Adı geçen gruba ait ayrıcalıklar zaman içerisinde vasıfsızlaşmanın getireceği erozyona tabi olacaktır (Hall, 2020). Yirminci yüzyılın hemen başında üzerine şarkılar yazılan katiplerin, yetmişler boyunca kız isteme vakalarında istenilir durumda olan mühendis, avukat ve doktorların, doksanlarda revaçta olan senarist, işletmeci ve reklamcılarının ve iki-binlerde yıldızları parlayan bilgisayar mühendislerinin günün koşullarına göre değişen ko-

7. 2001 senesinde The Times gazetesinde yer alan bir habere göre Oxford’da otuzu aşkın öğretim üyesinin birer multimilyoner olduğu açıklanmıştır (Evans, 2007: 9).

numları emek gücüne içkin bir ilke olarak vasıfsızlaşma eğilimi ile açıklanabilir. “Vasıfsızlaştırma” eğilimi “ikame edilebilirlik”le birlikte ilerleyen bir süreç olup, yedek işçi ordusunun büyümesiyle sonuçlanır (Yücesan-Özdemir, 2020: 39).

Bilgi emekçisi olarak da adlandırılacak pozisyonları dolduran kimselerin yegâne olmasa da temel faaliyeti düşüncenin işlenmesi ve yayılmasıdır (Wayne, 2015: 32). Sınıflı toplumsal formasyonlarda düşüncenin belirli bir sınıf hesabına işlenmesi ve yayılması işlevi yeni değildir (Marx ve Engels, 2015: 72). Bu işlev çok geniş bir alanda gerçekleşir. İşleme ve yayma faaliyeti uyarınca hangi işler bu eylemlerin kapsamına girer? Bu soruya verilebilecek yanıtlar bir buzdolabı markası için yaptığınız çizimden, verili hukuk normlarını bir olaya tatbik etmeye; toplumsal ilişkilerin haritasını çizmekten, belirli bir grup insanın dar menfaatini bütün toplumun menfaati gibi göstermeye; örgütlü emeğin temsil edildiği yapılar hesabına bilgi üretmekten uyuşmazlık çözümüne kadar çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Sermaye döngüsü üretim süreci ile sınırlı değildir. Ürünlerin dolaşımı, satımı, satım sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların öngörülebilir şekilde çözülmesini, tüketimini ve pratik amaçlarla ya da yüksek kültürel içerikte tüketimini kapsar (Wayne, 2015: 35). Sermaye döngüsünün tamamen kapanması bir sonraki döngünün başlamasının ön koşuludur.

Sermaye açısından sorun, genişletilmiş yeniden üretim sürecinin –rüşvet, irtikâp, korkutma, dolandırıcılık gibi durumların da içinde bulunduğu– bir seri yasal ya da gayri kanuni sürecin dâhil edilmesiyle karmakarışık şekilde gerçekleşiyor olmasıdır. Anılan karmakarışıklık durumu sermaye döngüsünün kesintiler, boşluklar, kopmalar, krizlerle dolu bir serüvene dönüşmesine yol açar (Harvey, Marx, 2017: 39). Üretimin küreselleşmesi anılan karmakarışıklık durumunu daha da öteye götürmüştür (bkz. Satılğan, 2014: 132-138).

Aralarında akademisyenlerin de bulunduğu, bilgi emekçisi olarak adlandırılan grubun varlık sebeplerinden birisi de hemen yukarıda belirtilen karmakarışıklık durumudur. Bu grup gitgide karmaşıklaşan sermaye döngüsünün tamamlanması sürecinde –pek çok durumda– eşgüdümçü/koordinatör görevi üstlenir ve sermaye dolaşımını hızlandırıcı işlevler edinir (Fuchs, 2014: 163). Döngünün içerdiği lojistik, kültürel (ideolojik), hukuki, siyasi, teknolojik sorunlar yeniden üretim şemasının basitleştirdiği gerçek insani ilişkiler alanını boydan boya kaplayarak, realizasyon süreçlerinde (sermayenin döngüsünde) mavi yakalı işçilerin üretimdeki rolleri kadar önemli rolleri olan bilgi işçilerini öne çıkarırlar.

Yukarıda çizilmeye çalışılan tabloyu daha da karmaşıklaştıran bir diğer husus *maddi olmayan malların* (bilgisel ya da duyumsal metanın ya da yukarıda tartışıldığı haliyle hayali metanın) üretimi ve tüketimiyle gündeme gelir. Bunlar tüketilmekle bitmeyen mallardır (Wayne, 2015: 36, 37). Bilgisayar programlarından internet şovlarına, şiirlerden dava çözümlerine kadar meta üretimine benzeyen ancak ürünü açısından nihai tüketim anının saptanamadığı bu kalemlerin kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz gelişimi ve eşitsiz derinleşmesi sürecindeki

etkileri, patentler ve marka hakları başta olmak üzere pek hukuki vesaitin artan ölçekte harekete geçirilmesi üzerinden gözle görünür hale gelmiştir. Tüketilmekle bitmeyen ve maddilikleri müphem olan maddi olmayan malların bir diğer özelliği de paylaşılabılır olmalarıdır. Söz konusu başlık altına giren yaratılar internet üzerinden paylaşılabılır ve paylaşılmaları durumunda da paylaşan kaynağın mülkiyetinde azalma meydana gelmez. Bu son durum, metalaştırılmaya çalışılan içeriğin özel mülkiyete tabii klasik metaların durumuyla tam bir zıtlık ilişkisi içerisinde belirmesi sonucunu doğurur (Caffentzis, 2014: 94). Teknoloji geliştikçe söz konusu zıtlık artar. Zıtlığın/çelişkinin yoğunlaşması, karşı yönde bir hareketle, metalaştırıcı düzenlemelerin ve ideolojilerin artan ölçekte devreye girmesi durumuyla cevaplanır. Akademi emekçileri dahil, bilgi işçilerinin yaratıcı faaliyetinin sermaye talepleri doğrultusunda metalaştırılması, çelişik sonuçlar doğuran maddi olmayan malların metalaştırılması sürecinde daha yoğun kullanılmaya başlanır.

Gelinen noktada cevabı birbiriyle bağlantılı iki soru ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sorular akademik emegün konumu ile doğrudan bağlantılıdır. Birinci soru *“Doğrudan artı-değer üretimine odaklanan kimselerin yaptığı işlerle doğrudan artı-değer üretimi içermeyen toplumsal olan durum, edim ve pratiklerin sınırlarının buharlaştığı bir ortamda, her türlü faaliyetin üretim süreci ile bağlantılı hale geldiği bir yerde, kafa-kol emeği ayrımının anlamsızlaştığı söylenebilir mi?”* şeklinde biçimlendirilebilecektir. Bu birinci soruya olumlu yanıt verenlerin ürettiği bir yan soru ise şu biçimde formüle edilir: *“Marx artı değer üretmeyen işçinin de aynı belirlenimlere tabi olduğunu söylemiyor muydu?”* İkinci soru: *“Üretimin toplumsallığının aldığı yeni boyutlar, uluslararası işbölümünde sermayenin artan hareket kabiliyetinden kaynaklanan dönüşümler, sermayenin yeniden üretim süreçlerinin (rüşvet, irtikap, yasa-dışı metalar gibi) hukuk dışı pratikleri, maddi olmayan malların yarattığı sorunlar, buna bağlı olarak kültür endüstrisinin muazzam gelişimi, üretim süreçlerinin mekânsal dönüşümünden kaynaklanan problemler ve sair dönüşümün değer üretiminin yapısında niteliksel bir değişiklik meydana getirmiş midir?”*

Üretimin eşgüdümünün rekabete dayalı ilişkiler bağlamında piyasalar üzerinden yapıldığı ve üretimin kontrolünün ve üretilen toplam toplumsal değer paylaşımının özel mülkiyet üzerinden gerçekleştirildiği durumlarda her iki sorunun cevabının da olumsuz olduğu söylenebilecek, üretimin artan toplumsallaşması, üretim organizasyonunun değişmesi ve sermayenin dolaşım hızının artması ile ortaya çıkan nicel değişikliklerin kendiliğinden niteliksel bir dönüşümle sonuçlanmadığı ifade edilebilecektir. Yukarıdaki sorulara beden veren *“karmaşıklıkla”* kapitalist üretim ilişkilerinin -artmak ve yoğunlaşmakla birlikte- *değişmeyen* bir unsur olarak bulunmakta; verimlilik artışıyla beraber artı-değere el koyma problemlerinin çözümünde yaratıcı emegün (düşünce işleme ve yayma faaliyetiyle uğraşan insanların üretken faaliyetinin) payının artmasına sebep olmaktadır

(Caffentzis, 2014: 97).

Kuramın yaratıcı emeği ilgilendiren gelişim çizgisi de bu nedenle yeni değildir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Gramsci de bu mesele ile ilgili ürünler vermiş, düşünürü ait entelektüel kavramı da kısmen bu bağlamda geliştirmiştir (Özdemir vd, 2022: 296). Gramsci'nin entelektüeli, diğerlerinden daha bilgili olduğu için değil düşünce yayma ve işleme işlevini yerine getirdiği için bu adı alır (Gramsci, 2010: 373). Entelektüeli ürünlerini satma ya da piyasa dinamikleri bağlamında şekillendirme zorunluluğu altına sokma becerisi gösterebilen sistemler onları organik entelektüellerden (belirli bir sınıftan çıkarak -ya da o sınıfın mücadelesine bir şekilde dahil olarak- o sınıfın toplumsal ve üretimsel yaşamıyla doğrudan bağlarını koruyan, o sınıfın kendi hakkındaki birikimini, sınırlarını ve hedeflerini bir ölçüde biçimlendiren bilgi işçileri) geleneksel entelektüellere (yani işbölümündeki dönüşümler, yeni sınıf fraksiyonlarının ortaya çıkması gibi bir seri neden ve "imkana" binaen sınıf mücadelesinin dinamiklerinden kopan entelektüeller) dönüştürür (Gramsci, 2010: 373-401).

Düşüncelerin ve anlamların işlenmesi, belirli toplumsal durumlara adapte edilmesi ve başka suretlerde yayılması için *gerekli emek sürecinin özgüllükleri* bulunmaktadır. Bu tür üretim süreçleri mavi yakalıların tabi olduğu süreçlerden daha özerk ve bağımsız çalışma koşulları gerektirir (Caffentzis, 2014: 102). Üniversitelerde eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretim sürecinde istihdam edilen emeğin özgün nitelikleri bu noktada bulunmaktadır. Metaların üretim süreçlerinde istihdam edilen işin standartlaştırılması, parçalarına ayrılması (işbölümü) pratikleri ve bunlara eşlik eden sürekli denetim durumu, yaratıcı emeğin kullanılması neticesinde ortaya çıkan faaliyete doğrudan tatbik edilemez (Caffentzis, 2014: 102, 103). Aynı şey yaratıcı emeğin eğitim süreçlerinde de karşımıza çıkar. Yaratıcılık standart eğitimle standart şekillerde üretilebilecek bir çıktı olmaktan uzak bir insan vasfı olarak formel eğitim alanının ötesinde emeğin (aile, oyun, sokak gibi doğrudan denetimi zor olan) yeniden üretim alanındaki ilişkilerin, pratiklerin, tavırların toplam ürünü olarak biçimlenir.

Yaratıcı faaliyet disiplinler arasına sokulan yapay ayrımların aşılması suretiyle gelişebilir. Ancak her durumda emekçinin geleneksel bilgi edinme tekniklerini uygulaması gerekecektir. Bu çerçevede, bir kitabın bilgisayar teknolojisi yardımı ile belirli kelimelerinin aranması suretiyle okunmasının mümkün olmadığını belirtmek yeterlidir. Aynı şekilde, belirli eğitim süreçlerini koşulları belirlenmiş ve sertifikalandırılmış hale getirmekle emekçinin vasfının artmayacağı hususunu hatırd tutmak gerekir. *Kapital* isimli çalışmanın üç cildine altı, *Ulusların Zenginliği*'ne bir buçuk ayını verdi diye insanlara sertifika verilemeyeceği gibi adı geçen eserler sadece belirli bir çalışma alanı ile -örneğin iktisatla- ilgilenen insanlara mahsus hale de getirelemez. Önemli bir kısmı akademik emekçilerin de uhdesinde bulunması gereken, yaratıcılık, entelektüel birikim, alanla ilgili deneyim, analitik okuma, yorum kabiliyeti gibi hususlar gerektiği anda ilgili emekçiye aktarılamaz, çok yönlü uzun bir çalışma faaliyetinin denetlenemeyen çıktıları

olarak insani iletişimler dünyasına ait kalır.

Düşünce içeriği, yaratıcı emekğin yer aldığı ortamın maddi ve manevi zenginliği ve ilgili emekçinin ruhsal durumuyla sıkı sıkıya bağıntılı bir sürece bağlı olarak biçimlenir. Söz konusu emekçinin potansiyellerinin gelişimi ve buna bağlı olarak akademik emekğin *sermaye için kullanım değeri üretebilecek hale gelmesi* standartlaştırılması zor bir eğitim süreci içinde ruhsal ve fiziksel performansın artırılmasına bağlıdır. Anılan nedenlere binaen yaratıcı emek türleri gerektiren pozisyonları dolduran emekçilerin -aksi yöndeki eğilimlerin her daim bulunmasına rağmen- ikame edilebilirlik düzeyleri düşüktür. “İkame edilebilirliğin”, ders içeriklerinin standartlaştırılması, emekçinin içinde bulunduğu ortamın genel ideolojinin denetimi altına sokulması ve çalışma alanlarının aşırı bölünmesiyle sağlandığı durumlarda (Caffentzis, 2014: 105, 106) akademik emekğin, toplumun beklenmedik koşullar altında a-tipik gerilimlere girmesi durumunda göstermesi beklenen yaratıcı ve üretken pratikler geliştirmesi önünde esaslı engel oluşturur (Dyer-Witheyford, 2014: 377). Bu sermayenin karşılaştığı bir çelişkiyi ifade eder, sermaye hem yaratıcılığa ihtiyaç duyar hem de onu bastırmak için politik mecburiyetleri haizdir, zira özerklik ve bağımsızlık arttıkça yeni ölçüt ve hiyerarşileri belirlemek zaruri hale gelir (Toscano, 2014: 359).

Diğer yandan, artan bilgi birikimi ve rekabet altında biçimlenen yeni üretim teknikleri nedeniyle vasıfsızlaştırma eğilimlerinin yavaşladığı ve ikame edilebilirliğin düşük olduğu durumlarda söz konusu kategoriye giren işlerin sermaye için maliyeti yüksek olabilir. Çok sınırlı bazı durumlarda söz konusu emekçinin kazancı sermayenin karından da karşılanabilir. Bu nedenle sermaye emek gücünü sürekli vasıfsızlaştırıcı dolayısıyla ikame edilebilirliğini artırarak denetim ve maliyetini düşürücü basınçlar altında tutar (Braverman, 2008: 402-404). Rekabetin ve birikim rejiminin gayrı-şahsi etkisiyle biçimlenen bu süreç, teknoloji (örneğin, yapay zekâ uygulamaları yaratıcı emekğin ikame edilmesi sürecini hızlandırmaktadır), eleştirel düşüncenin pratikleşmesi (yani bütünü ele almaktan, dolayısıyla sistemi düşünmekten uzaklaşarak mikro düzeye gerilemesi) gibi süreçlerle desteklenir (Caffentzis, 2014: 105). Ancak, akıllı sınıfların, tahtaya görüntü yansıtma tekniklerinin, ses yükselticilerinin oluşturduğu bir sınıf kendiliğinden eğitim çıktısı yaratamaz. Yapay zekâ senaryo yazım süreçlerinde kullanılsa bile edebi birikim bilgisayarla sağlanamaz. Ve her durumda -araba üretiminde çalışan bir işçinin iş-zaman etüdüne tabi çalışması durumunda olduğunun tersine- yaratıcı emekğin faaliyeti sırasında gerekli olan çalışma için tam denetim tatbik edilemez. Yaratıcı emek pozisyonları için gerekli birikimi edinmek ve bu birikimle *bir ölçüde* bağıntılı yaratıcı çözüm üretme kapasitesini geliştirmek için uzun ve kuralları kolay kolay mutataştırılamayan ve denetlenemeyen bir eğitim almak gerekliliği ortadadır. Bir başka deyişle, bir kısmı sürekli vasıfsızlaşma eğilimine tabi olsa da yaratıcı emekğin gitgide karmaşıklaşan üretim ilişkileri alanında önceden görülemeyen sorunların çözümünde oynadığı rol azaltılamaz.

Mutlak artı değerın temellükü zaman ölçümüne dayalı olduğu için, bilgi üre-

timini gerçekleştiren emeğin ürettiği değerin hesabında işe yaramayacağı; böylece, bilgi-metanın üretiminde etkin kapitalist denetim ile mutlak artı değerin üretimine odaklanmış kapitalist denetim arasında herhangi bir ilişki olmadığı ve bu durumun değer yasasında bir krizin ortaya çıkmasına sebep olduğu iddia edilmiştir (Vercellone, 2007: 30). Yaratıcı emeğin özerklik ve bağımsızlık özellikleri nedeniyle ortaya koyulan bu iddialar toplumsal emekçinin kullandığı bilginin her dönem bu özellikleri gösterdiğini göz ardı ettiği ve teknolojiyi bağımsız değişken olarak ele aldığı için geçerli gözükmemektedir. Öncelikle, maddi malların üretim süreci de doğrudan üretim sürecinde edinilmeyen pek çok yaratıcı müdahale gerektirir. Ayrıca, yaratıcı emeğin yoğun olarak kullanıldığı sanayilerde sömürülen yaratıcı emekte önemli olan husus epistemik değerinden bağımsız olarak mübadele değeri üretebilmesidir (Caffentzis, 2014: 97). Herhangi bir metanın değeri olabilmesi için “herhangi bir boyuttaki insan ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Bu ihtiyaçların doğası, örneğin sindirimden ya da hayalden kaynaklı olsun ya da olmasın, birbirinden farklı değildir (Marx aktaran Caffentzis, 2014: 97)”. İkinci olarak, yaratıcı emeğin tamamen ölçülemez ve kontrol edilemez olduğu iddiaları da tartışmaya açıktır zira emek-zamanın kontrolü ve üretim artışlarının belirlenmesi montaj hattındaki gibi olmasa da, yine de rutin olarak geçici son tarihli eyleme özgü sözleşmeler mevcuttur (Caffentzis, 2014: 97). Akademik emekçi de sıkça bunlarla karşı karşıya kalır, tezleri bitirmek için son tarihler ve her sene sözleşme yenilenmesi için performans kriterleri bunlardan sadece bazılarıdır. Saat-zaman ile emek-zaman bir ve aynı şeyler değildir. Saat zamanın terimlerine çevrilemediği durumlarda emek-zamanın karşılaştırılamayacağı iddiası değer teorisi açısından anlamsızdır, onu geçersizleştirmez (bkz. Caffentzis, 2014: 98, 99). Son olarak yaratıcı emeğin eğitimi için harcanan sermaye, ürüne aktarılan değişmez sermayeye benzer olarak ortalama emek zamana ek değer ileve eder (Caffentzis, 2014: 99). Son kertede yaratıcı emek ve yaratıcı emek sürece tüm özgüllüklerine rağmen değerden bağımsız bir ürün ortaya koymaz.

Sonuç

Gelinen noktada müteakip saptamaları yapabiliriz: Emekçiden bağımsızlaştırılarak ayrı bir üretim faktörü haline getirilmeye çalışılan bilgi, neo-liberal düzenlemeler döneminin ütopyasıdır. O geçmişte de günümüzde de toplumsal emekçinin işlevi ve emeğin toplumsallığının bir sonucudur. Bilgi ve yaratıcılık ne emekçiden soyutlanabilir ne de tatbik edildiği şeyden ayrı düşünülebilir. Entelektüellerin/akademiye mensupların/bilgi işçilerinin nispi ve değişken özerklikleri sermaye döngüsünün karmakarışıklığından (önceden tahmin edilemezliğinden), bilginin uygulanması süreçlerinin standartlaştırılamamasından, bu sayılanlarla bağlantılı yaratıcılık ihtiyacından ve benzeri sebeplerden kaynaklanmaktadır. Yaratıcılık ve bilgi emek gücünün vasfıdır öyleyse; şeyleştirilmesi ve bağlamından kopartılması anlamında yabancılaştırılması süreci ise yeni değildir. Yaratıcı

emeğin sağladığı kullanım değerin bir parçası olarak bilgi, basit ve sabit bir araç olmayıp her tatbikinde yorumlanması, uyarlanması, değiştirilmesi gereken bir potansiyeldir. Sermaye birikiminin ve buna bağlı (uluslararası boyutları olan) güç mücadelelerinin sürekliliği, sadece metaya mündemiç (emek sürecinde araçsallaştırılan) bilginin değil, kapitalizmin ilgili mekânsal ve zamansal durumunda mevcut toplumsal ve özel yapılanmaların, edimlerin, pratiklerin gerektirdiği bilginin de sürekli dönüştürülmesini gerektirir. Bütün bu sayılanlar standartlaştırılmadığı ölçüde, akademik emegın de standartlaştırılması –aksi yöndeki eğilimlere rağmen– ve yoğun denetime tabi tutulması ve buna dayalı olarak (işletme, sektör ya da ulusal ekonomi boyutunda) rekabet gücü kazanılması imkânsıza yakın derecede zordur. Anılan nedenlerle akademik emegın ve ürünlerinin içerisinde biçimlendiği ortam, uluslararası işbölümünün yapılandırıcı etkilerinin ve ilgili toplumların bu etkiler karşısındaki örgütlülük düzeyinin keşişme noktasında ortaya çıkan gerilimler üzerinden belirlenir.

Kaynakça

- Akbulut, Ö. (2013) "Bir Orta Sınıf Fetişizmi Olarak Eğitimin Üretimi", <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/bir-orta-sinif-fetisizmi-olarak-egitimin-uretimi-1757032>. (10.06.2020).
- Althusser, L. (2004) *Yeniden Üretim Üzerine* (çev. I Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev. A Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bahçe, S. (2009) (der.) *Global Privatization and Its Impact*, London: Nova Science Publishers, 87-101.
- Bonefeld, W. (2014) "Kapitalist Birikim ve Özgür Emek", *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı* (der. Ö. Göztepe) (çev. D Saraçoğlu), Ankara: NotaBene Yayınları, 65-89.
- Braverman, H. (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye* (çev. Ç Çıdamlı), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brennan, T. (2014) "Zihin Emegi", *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim, Dijital Emek* (der. M. A. Peters ve E. Bulut) (çev. D Saraçoğlu), İstanbul: NotaBene Yayınları, 51- 72.
- Caffentzis, G. (2008) "A Critique of Commodified Education and Knowledge" <https://www.scribd.com/document/212853511/Caffentzis-A-Critique-of-Commodified-Education-and-Knowledge>. (18.05.2020).
- Davis, M. (2018) *Eski Tanrılar Yeni Bilmeceler: Marx'ın Kayıp Teorisi* (çev. Ş Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap.
- Dikmen, A. A. (2017) *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Dyer-Witherford, N. (2004) *Siber Marx Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi* (çev. A Çakıroğlu), İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Evans, G. R. (2007) *Akademisyenler ve Gerçek Dünya* (çev. E Kılıç), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fuchs, C. (2014) *Social Media A Critical Introduction*, Sage
- Gürüz, K., Şuhubi, E., Şengör, A., Türker, K., ve Yurtsever, E. (1994) *Türkiye'de ve Dünya'da Yüksek Öğretim, Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: TÜSiAD.
- Gramsci, A. (2010) (der.), *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935* (çev. I Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları, 373-401.
- Hall, R. (2018) "On the Alienation of Academic Labour and the Possibilities for Mass Intellectuality", <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/873>. (29.05.2020).
- Hardt, M., ve Negri, A. (2011) *Çokluk İmparatorluk Çapında Savaş ve Demokrasi* (çev. B Yıldırım), İstanbul: Ayrintı Yayınları.
- Harvey, D. (2015) *Sermayenin Sınırları* (çev. U Balaban), İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Harvey, D. (2017) *Marx, Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti* (çev. E Soğancılar), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hessen, B. (2019) *Newton'un Pricipia'sının Toplumsal ve İktisadi Kökleri* (çev. Ü Şenesen), İstanbul: Yordam Kitap.

- Jain, A. K. (2001) "Corruption: A Review", *Journal of Economic Surveys*, 15 (1), 71-116.
- Jessop, B. (2003) "Capitalism, the Regulation Approach, and Critical Realism" <https://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/jessop-capitalism-regulation-realism.pdf>. (30.11.2021).
- Jessop, B. (2007) (der.) Reading Karl Polanyi for the Twenty-First Century Market Economy as a Political Project, Basingstoke: Palgrave, 115-134.
- Lipietz, A. (1977) *Mirges and Miracles The Crises of Global Fordism*, London: Verso.
- Mandel, E. (2011) *Marksizme Giriş* (çev. B Tanatar), İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Marx, K. (2010) *Kapital I. Cilt* (çev. M Selik, E Özalp), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012) *Ücretli Emek ve Sermaye Ücret Fiyat ve Kar*, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2012) *Kapital II. Cilt* (çev. M Selik, E Özalp), İstanbul: Yordam Kitap .
- Marx, K. (2018) *Kapital III. Cilt* (çev. M Selik, E Özalp), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., ve Engels, F. (2015) *Alman İdeolojisi* (çev. S Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Negri, A. (2014) (der) Çokluğun Emeği ve Biyopolitikanın Dokusu *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim, Dijital Emek* (der. M. A. Peters ve E. Bulut) (çev. D Saraçoğlu), İstanbul: NotaBene Yayınları, 11-30.
- Nichols, P. M. (2015) "The Good Bribe", *UC Davis Law Review*, 49 (647), 647-683.
- Oğuz, S. (2018) "Marx Yeniden: Yedek İşgücü Ordusunu İncelemek Üzerine Kısa Bir Not", *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 171-173.
- Özdemir, A. M. (2008) *Sözün Mülkiyeti Hukukun Ekonomi Politikası*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2014) (der.) *Kolektif Emperyalizm*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 29-92.
- Özdemir, A. M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H. G., Akyıldız, N., Ketizmen, M., Demirli, A., Aykut, E., Türkoğlu Karacaova E. N., Uğurlu, G., Şahin, O. G. (2022) *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özüğurlu, M. (2009) "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam Ya Da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4 (9), 122-128.
- Polanyi, K. (1957) *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press.
- Satılğan, N. (2014) *Emek-Değer Teorileri ve Dış Ticaret*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2015) (der.) *Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri*, İstanbul: Yordam Kitap, 25-71.
- Savran, S., ve Tonak, A. E. (2012) (der.) *Kapital'in İzinde*, İstanbul: Yordam Kitap, 239-271.
- Timur, T. (2000) *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toscano, A. (2014) "Özerkliğin Sınırları", *Bilişsel Kapitalizm! Eğitim, Dijital Emek* (der. M. A. Peters ve E. Bulut) (çev. D Saraçoğlu), İstanbul: NotaBene Yayınları, 353-373.
- Tosun, M. U. (2001) "Yolsuzluk Olgusuna Yönelik Yapılan Ampirik Çalışmalar Üzerine Notlar", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 97-122.
- Vatansever, A., ve Yalçın, M. (2016) *'Ne Ders Olsa Veririz' Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Vercellone, C. (2007) "From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism", *Historical Materialism*, 15 (1), 13-36.
- Wayne, M. (2015) *Marksizm ve Medya Araştırmaları Anahtar Kavramlar* (çev. B Cezar), Çağdaş Eğilimler, İstanbul: Yordam Kitap.
- Yönden Pehlivan, E. (2016) "Kamu Emek Sürecinin Kapitalist Meta Üretim Niteliği Kazanması: Akademik Emek Süreci Örneği", yayınlanmamış doktora tezi, Ankara.
- Yücesan-Özdemir, G. (2020) *Fırtınadaki Arı: Mühendisin Hayatı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yücesan Özdemir, G. (1999) "Türkiye'de Emek Sürecinin Değişen Doğası ve İşyerinde Sendikaların Gerekliliği", *Ekonomik Yaklaşım*, 10 (18), 27-53.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014) *İnatçı Köstebek Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yetiş, M. (2014) "Gramsci ve Aydınlar", *Mülkiye Dergisi*, 26 (236), 217-245.

Üniversite Mezunu Gençlerde Uzun Süreli İşsizliğin Psikolojik Yansımaları: Nitel Bir Araştırma

Ahmet GÖKÇE¹

ORCID: 0000-0002-7643-0563

Öz

Günümüz dünyasında gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin pek çok ülke işsizlik sorunuyla karşı karşıyadır. Sosyo-ekonomik yansımaları olan bu sorun ise özellikle son yıllarda Covid-19 salgını sebebiyle daha da çözülmesi zor bir hale gelmiştir. Uzayan işsizlik süreleri dezavantajlı konumda olan gençler üzerinde kendisini ciddi bir şekilde hissettirirken, diploma sahibi gençlerin de bu durumdan fark edilir bir şekilde etkilenerek istihdam dışında kaldığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda bu araştırmada, üniversite mezunu genç işsizlerde uzun süreli işsizliğin yarattığı psikolojik yansımaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak diplomalı 10 genç işsiz ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda psikolojik yansımaların stres, depresyon ve kaygı düzeyi, öğrenilmiş çaresizlik, özsaygı ve kendine güven duygusu ve de psikosomatik etkiler başlıkları şeklinde bir gruptandırma ile tasnif edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların stres ve kaygı düzeylerinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiş olup, yaşanan olumsuz deneyimlerin çaresizliği öğrenmelerine yol açtığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcılarda işsiz kalmanın yarattığı kaotik ortam sonrası psikosomatik rahatsızlıkların da kendini gösterdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: işsizlik, üniversite mezunu, genç işsizliği, işsizliğin psikolojik etkileri.

Makale Geliş Tarihi: 31.03.2022 Makale Kabul Tarihi: 21.11.2022

1. Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, ahmet.gokce.12@gmail.com

Psychological Reflections of Long-Term Unemployment in University Graduates of Young People: A Qualitative Study

Abstract

In today's world, regardless of the level of development, many countries are faced with the problem of unemployment. This problem, which has socio-economic reflections, has become even more difficult to solve, especially in recent years, due to the Covid-19 pandemic. While prolonged unemployment periods have a serious impact on disadvantaged young people, it is observed that young people with degrees are also considerably affected by this situation and are excluded from employment. Accordingly, it is aimed in this study to examine the psychological reflections of long-term unemployment in young unemployed university graduates. For this purpose, 10 young unemployed people with degrees have been interviewed using the semi-structured interview method. In line with the data obtained in the study, psychological reflections have been classified as stress, depression and anxiety level, learned helplessness, self-esteem and self-confidence, and psychosomatic effects. According to the results of the study, it was determined that the stress and anxiety levels of the participants were quite high, and it was determined that the negative experiences faced led them to learn about helplessness. Besides, it was observed that psychosomatic disorders also manifested themselves after the chaotic environment created by being unemployed.

Keywords: unemployment, university graduate, young people unemployment, psychological effects of unemployment.

Giriş

İşsizlik olgusu gerek birey gerekse de toplum açısından farklı kavramsallaştırmalarla ifade edilmekle birlikte, geçmişte olduğu gibi günümüzde de tüm toplumları etkileyen sosyal, ekonomik, siyasi ve de psikolojik yönlerden olumsuz sonuçlar oluşturan önemli bir sorundur (Işığışık, 2019: 128-129). Günümüz ise genel itibari ile işsizlik yüksek ve sürekli bir niteliğe sahip olan, ağırlıklı olarak 24-15 yaş grubunda yer alan gençler üzerinde etkisini gösteren ve de uzun dönemli bir görünüm sergileyen ciddi bir problemdir. Dahası, eğitim seviyesinin yüksek oluşu ise herhangi bir şekilde istihdam edilebilirliğin garantisini sağlamamaktadır. Zira 2021 yılına ilişkin NEET oranları en son bitirilen eğitim düzeyine göre incelendiğinde, yükseköğretim mezunlarının yüzde 36,7'sinin ne istihdamda ne de eğitimde olduğu görülmektedir (TÜİK, 2022). Bu doğrultuda, eğitim seviyesi yüksek olmasına rağmen uzun süredir işsiz olan gençlerde işsizliğin psikolojik yansımalarının daha tahrip edici ve de çözümünün daha zor olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada, üniversite mezunu genç işsizlerde uzun süreli işsizliğin yarat-

tığı psikolojik yansımaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada ilk olarak işsizlik ve uzun süreli işsizliğin kavramsal çerçevesi çizilerek bu olguların güncel görünümüler irdelenmiş olup, devamında uzun süreli işsizliğin psikolojik yansımaları hakkında aktarımlar yapılmıştır. Araştırmanın uygulama kısmında, belirlenen amaçlar doğrultusunda görüşmeler gerçekleştirilmiş olup, uzun süreli genç işsizlerin işsizliğin psikolojik yansımalarını ve bu yöndeki deneyimleri nasıl adlandırdıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca katılımcıların deneyimleri karşılaştıkları sorunlar, elde edilen verilerin tasniflenmesi ve bu verilerin betimsel olarak analiz edilmesi yöntemiyle yorumlanarak daha somut hale getirilmiştir. Kısaca bu çalışmanın amacı, uzun süreli genç işsizlerin stres ve kaygı düzeylerinin, öğrenilmiş çaresizlik durumlarının, özsaygı ve kendine güven seviyelerinin ve de uzun süreli işsizliğin üniversite mezunu gençlerdeki psikosomatik etkilerinin ifade edilmesidir.

Uzun Süreli İşsizlik ve Genel Görünüm

Gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin, tüm toplumlarda etkili olan işsizlik, çözüm bekleyen ve bu çözümün de her geçen gün biraz daha zorlaştığı sosyo-ekonomik sorunların başında yer almaktadır. Çünkü işsizlik ekonomik, toplumsal ve bireysel bir problem olarak ortaya çıkaracağı sonuçlar doğrultusunda hem bireyler hem de toplumlar açısından farklı sorunlara yol açabilen ciddi bir olgudur. En temel üretim faktörü olan “emek” unsurunun tam olarak kullanılamaması durumunu ifade eden işsizlik (Biçerli, 2011: 427), farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. En genel şekilde, “çalışma arzu ve yetkinliği olmasına karşın düzenli ve sürekli bir gelir sağlayabilecek herhangi bir iş bulamayan kişilere “işsiz”; sosyo-ekonomik nitelik taşıyan bu olguya ise “işsizlik” denilmektedir” (İşgüççok, 2018: 60-61). Ancak bu genel tanıma rağmen işsizliğin kapsamının belirlemesinde çeşitli farklılıklar meydana gelmektedir. Bu çerçevede, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), işsizliğin tanımlanmasında ve kapsamının net bir şekilde olarak tespit edilmesinde üç temel ölçütü esas almaktadır. Bunlar; *iş sahibi olamama* (iş yok), *iş arıyor olma* ve *işe başlamaya hazır olma* şeklinde belirtilebilmektedir (Bedir, 2014: 68; Lordoğlu ve Özkaplan, 2003: 65). Referans döneminde² belirtilen üç kritere aynı anda uyan, belirli bir yaş sınırındaki ekonomik olarak aktif sayılan nüfus ILO tarafından “işsiz” olarak nitelendirilmektedir.

İşsizlik tanımlamalarında olduğu gibi genç işsizliği ve dolayısıyla bu olgunun temelini oluşturan “genç” kavramına ilişkin olarak farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü’ne (UNESCO) göre; “Genç, öğrenim yapan, hayatını kazanmak için çalışmayan, kendine ait bir konutu

2. 2014 Şubat döneminden itibaren, Avrupa Birliği’ne (AB) tam uyumun sağlanması çerçevesinde, her ayın ilk haftasını temel alan sabit referans haftası yerine, Eurostat tarafından öngörülen, yılın tüm haftalarının referans dönemi olarak dikkate alındığı sürekli bir yapı kullanılmaya başlanmıştır. İşsizlik ve iş aramaya ilgili olarak uygulamadaki farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla; iş arama süresi “son 3 ay” yerine, Eurostat’ın iş arama kriteri olan “son 4 hafta” kullanılmaya başlanmıştır (TULK, 2022).

bulunmayan kişidir.” ve “Gençlik çoğunlukla kişinin zorunlu eğitimi tamamladığı yaş ile ilk iş bulduğu yaş arasındaki dönemi” şeklinde farklı tanımlamalar yapılarak kavram gelir elde etme, mülk sahipliği ve eğitim konuları üzerinden ele alınmıştır (Baş, 2017: 260). Ancak gençlik kavramının tanımlanmasında ağırlıklı olarak yaş unsurunun dikkate alındığı gözlemlenmektedir. Gençlik için nicel olarak kullanılan en yaygın tanımlama, 15 ile 24 yaş arasındaki kişileri kapsamaktadır. Bu tanımlama küresel çapta ortak bir paydada bulunmak adına Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Bankası (WB), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanmış oldukları istatistik ve göstergede kullanılmaktadır. Ancak kullanılan yaş ölçütü ülkelere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin; Uganda’da 12-30 yaş arasında olan kişiler genç olarak tanımlanırken, Nijerya ve Bangladeş’te bu yaş aralığının 18-35 olduğu görülmektedir. Bunun dışında gelişmiş ülkelerde ise genellikle zorunlu eğitimin bu yaş aralığında etkili olduğu görülmektedir. Örneğin İngiltere’de 16-24 yaşında grubunda olanlar genç olarak sayılırken, İtalya’da ise bu yaş aralığının 15-29 olduğu görülmektedir (Statistical Bulletin, 2019; Altınsoy, 2020:70). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ise, gençlik yaş grubunun küresel çapta veri paylaşımında yaşanabilecek aksaklıkların önüne geçmek adına 15-24 yaş aralığında bulunan kişilerden oluştuğunu belirtmiştir (Yazar Aslan, 2015: 72). Bu çerçevede genç işsiz, “15-24 yaş grubu arasında bulunan, referans döneminde istihdam halinde olmayan, iş aramak için son dört hafta içinde iş arama kanallarından³ en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişileri tanımlamaktadır” (TÜİK, 2022).

Dünya genelinde işsizlik oranları incelendiğinde, bu oranların çeşitli etkenler sebebiyle dönem dönem yükseldiği görülmektedir. Örneğin 2007 yılında yüzde 5 olan küresel işsizlik oranı, 2008 Finansal Krizinin de etkisiyle yüzde 5,6’ya yükselmiştir (Emirgil, 2019: 66). Güncel bir örnek olarak ise, 2018 yılında küresel işsizlik oranı yüzde 5 olarak tespit edilirken, bu oranın 2021 için yüzde 6,2 seviyesinde (214,2 milyon kişi) gerçekleşmiştir (ILO WESODATA, 2022). Son dönemdeki bu artışın arkasında yatan en büyük faktör ise 2019 Aralık ayında Çin’de başlayan ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgınıdır. Salgın sürecinde kimi işletmeler küçülmeye giderken, kimi işletmeler ise geçici veya kalıcı olarak kapanmıştır. Bu durum ise emek talebini doğrudan etkileyerek, küresel anlamda milyonlarca çalışanın gelir veya iş kaybı yaşamasına sebep olmuştur (Kara, 2020; Vqas, 2020).

Paralel bir şekilde, küresel anlamdaki işsizlik artışı 15-24 yaş grubundaki genç işsizlik oranda da ciddi artışlara neden olmuştur ve bu yaş grubundaki bireyleri işsizliğe karşı en ciddi risk grubuna gitmiştir. ILO verilerine göre, 2020 yılı için küresel boyutta genç işsizlik oranı yüzde 15,2 seviyesinde (71 Milyon kişi) gerçekleşmiştir. (ILO WESODATA, 2022).

3 TÜİK’e göre aktif iş arama kanalları şunlardır: “Doğrudan bir işverene başvurma, eşe dosta ricada bulunma, İŞKUR’a başvurma, özel istihdam ofislerine başvurma, gazete, dergi, internet aracılığıyla iş arama, gazeteye iş ilanı verme veya cevaplama, online CV paylaşma veya güncelleme, sözlü ya da yazılı iş sınavına/mülakata girme, kendi işini kurmak için hazırlıklar yapma” (TÜİK, 2022).

Küresel çapta oluşan bu tabloya benzer bir tablo da Türkiye için gerçekleşmiştir. TÜİK 2022 Ocak verilerine göre, Türkiye genelinde 2021 Kasım ayında, işsizlik oranı yüzde 10,9 (3 Milyon 651 Bin) olarak tespit edilmiştir. Aynı dönem verilerine göre, erkeklerin işsizlik oranı yüzde 9,2 iken bu oran kadınlarda yüzde 14,5 olarak tespit edilmiştir Türkiye'deki işsizlik, cinsiyet olarak özellikle kadınlarda yoğunlaşırken, yaş grupları açısından da gençlerde (15-24 yaş) dikkate değer bir fazlalık göstermektedir. Aynı dönemde genç nüfustaki işsizlik oranı yüzde 22,4 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2022). Ancak DİSK-AR (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi) tarafından hazırlanan ve 2021 yılının II. çeyreğine ilişkin işsizlik ve istihdam verilerini sunan araştırma raporuna göre, gençlerde geniş tanımlı işsizlik oranının yüzde 45 seviyelerinde olduğu tespit edilirken, bu oranın genç kadınlarda yüzde 55 seviyesine yaklaştığı ifade edilmektedir (DİSK-AR, 2022).

İşsizlik başlı başına bir sorun olmakla birlikte, bu sürenin uzaması gerek bireyler açısından gerekse de ülkeler açısından sorunun çözümünü oldukça güçleştirmektedir. Uzun süreli nitelikteki işsizlik, bir bütün olarak toplumun tüm kesimleri için etkileri tahrip edici nitelikte olan bir süreci ifade etmektedir (European Commission, 2020). Daha da önemlisi, işsizlik süresi uzadıkça bu durum yapısal bir boyut kazanmakta ve işsizliğin çözümünü her geçen gün içinden çıkılmaz bir şekle dönüştürmektedir.

Uzun süreli işsizlik, çeşitli araştırmalarda farklı şekillerde ölçülmesine ve tanımlanmasına karşın, genel olarak, uzun süreli işsizlik göstergesi olarak işsiz kalan süreye dikkat edilmektedir. ILO'nun işgücü piyasasına yönelik olarak yaptığı birçok araştırma ve yayınlanan raporlarda da işsiz kalma süresi uzun süreli işsizliğin tanımlanması adına esas kriteri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, uzun süreli işsiz, bir yıl (12 ay) ve daha fazla süredir işsiz olanlar şeklinde tanımlanmıştır. İşsizlik süresi referans alınarak yapılan bu tanımlamaya, işgücü piyasası içinde bulunan işsizlerden bir yıl veya bir yıldan daha fazladır işsiz statüsünde olanlar dâhil edilmektedir (ILO, 2015). ILO'nun yapmış olduğu uzun süreli işsizlik tanımlaması, ILO üyesi bütün ülkelerce kabul edilirken, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) bu tanımlamaya paralel bir şekilde uzun süreli işsizlik tanımlamasında işsiz kalan süreyi referans alarak, bir yıl ve daha fazla süredir işsiz olanları uzun süreli işsiz kapsamında değerlendirmektedir. İlaveyen, benzer bir şekilde Ekonomik Kalkınma ve Ticaret İş birliği Örgütü de (OECD) uzun süreli işsizlik tanımlamalarında işsizlik süresini referans almaktadır (Duruel, 2004: 76-77; OECD, 2022; EUROSTAT, 2022). Diğer yandan, Avrupa Komisyonu'nun uzun süreli işsizliğe ilişkin raporları incelendiğinde, uzun dönemli işsizlik kavramına ek olarak "çok uzun süreli işsizlik" kavramına da ilişkin bilgilere de rastlanmaktadır. Raporlar doğrultusunda, çok uzun süreli işsizlik, işgücü piyasasında işsiz sınıflamasında yer alan, iki yıl ve daha fazla süredir işsiz olanları ifade etmektedir (European Commission, 2020).

2008 Finansal Krizi etkisiyle, tüm dünyada farklılaşmalar göstermekle beraber, yüksek seviyelerde seyreden uzun süreli işsizlik oranları, ilerleyen yıllar itibariyle düşme eğiliminde bir yapı sergilese de güncel veriler ışığında bu oranın yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Özellikle 2019 Aralık ayında başlayan Covid-19 salgını sonrasında da bu oranlarda dikkate değer artışların olduğu ve bu artışların salgının seyrine göre devam edebileceği tahmin edilmektedir. OECD 2020 verileri doğrultusunda, 2020 yılı itibariyle OECD ülkelerinde 15 ve üstü kişilerin uzun süreli işsizlik oranı yüzde 18,4 iken, AB (27)'inde bu oranın yüzde 35,6 olduğu görülmektedir. Aynı veriler doğrultusunda Türkiye'de ise uzun süreli işsizlik oranının yüzde 25 seviyesinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Genç nüfus için ise bu oranların OECD ülkelerinde yüzde 11,3, AB (27) ülkelerinde yüzde 22,1, Türkiye'de ise yüzde 18,6 düzeyinde gerçekleştiği tespit edilmiştir (OECD, 2022).

TUİK verileri doğrultusunda ise, işsiz kategorisi "iş arama süresi" değişkeni çerçevesinde oluşturulmuş ve iş arama süreleri 1-2 ay, 3-5 ay, 6-8 ay, 9-12 ay, 1 ile 2 yıl arası (2 yıldan az), 2 ile 3 yıl arası (3 yıldan az), 3 yıl ve daha fazla şeklinde sınıflandırılmıştır. ILO, EUROSTAT ve OECD araştırma ve raporlarında olduğu gibi, TUİK istatistiklerinde de gerekli koşullar çerçevesinde, bir yıl ve daha fazla süredir işsiz olanları "uzun süreli işsiz" olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, TUİK 2021 III. Çeyrek (Temmuz-Eylül) verilerine göre toplam işsizlerin yüzde 31,7'si uzun süreli⁴ işsizlerden oluşmaktadır (TUİK, 2022). Ayrıca, Türkiye işgücü piyasasında 15-24 yaş arası genç işgücünde işsizlik oranının yanı sıra, uzun süreli işsizlik oranı da yüksek seviyelerdedir. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) 2020 verilerine göre, 1 yıl ve daha fazla süredir işsiz olanların yaklaşık yüzde 29,1'i (yaklaşık olarak 207 bin kişi) 15-24 yaş arasındaki gençlerden oluşmaktadır (İŞKUR, 2022).

Uzun Süreli İşsizliğin Yansımaları

İşsizlik süresinin uzaması, işsizlikle beraber ortaya çıkan sorunların da artmasına ve çözümlerinin güçleşmesine neden olmaktadır. Uzun süren işsizlik hem birey ve ailesi hem de toplumsal yapı ve ekonomik düzen için ciddi sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Örneğin, uzun süredir çalışmayan bireyde ekonomik kayıpların ortaya çıkmasının yanı sıra, çeşitli psikolojik sorunlar da kendini göstermektedir. Durum bununla da kalmayıp, işsizlik süresinin uzaması bireyin içinde bulunduğu sosyal ağlarda aşınmalara yol açabilmekte, kişinin sosyal geri çekilmesine neden olarak toplumdan kopmasına da yol açabilmektedir (Rözer vd., 2020). Küresel salgın ise duruma çok farklı bir boyut katarak, sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hâl almasına neden olmuştur. Bu süreçte tüm dünyada çeşitli toplumsal sorunlar ortaya çıkarken, güvencesiz, kırılgan ve dezavantajlı gruplar bu dönemde oluşan olumsuz çıktılarından çok daha derinden etkilenmişlerdir (Güler ve Benli, 2021).

4. 1 yıl ve daha fazla, 2 yıldan az:21,6; 2 yıl ve daha fazla, 3 yıldan az: 6,4; 3 yıl ve daha fazla: 3,7.

Bireyleri ücret gelirinden yoksun bırakması sebebiyle işsizlik olgusu çoğunlukla ekonomik boyutu ile ele alınmaktadır. Ancak işsizliğin ekonomik boyutunun yanı sıra, sosyal birer varlık olan insan üzerinde, onu psikolojik anlamda da etkileyen oldukça ciddi yansımaları bulunmaktadır. İşsizlik sürecinin uzaması ise işsizliğin neden olduğu sorunları arttırabilmekte ve çözümünü oldukça zorlaştırabilmektedir (Kanyılmaz Polat ve Bacak, 2018: 24). İlk olarak, işsiz kalınması ve bu sürenin uzaması bireyin genel olarak tatmin ve mutluluk seviyesinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. İşsizlik süresinin uzaması ise stres⁵ miktarında artışa, genel mutluluk düzeyinin hızla düşmesine ve yaşam tatmin seviyesinin giderek azalmasına sebep olabilmektedir (Keser ve Kümbül Güler, 159 :2016). Kimliğin oluşmasında, sosyal statüsünün belirlenmesinde ve kişilik gelişiminde çok önemli yeri olan iş unsurunun kaybedilmesi ve de bu işsizlik sürecinin uzun sürmesi, bireylerde stres seviyesinde artış yaşanmasıyla beraber özsaygının kaybolmasına, içine kapanmaya ve de yalnızlık duygusuna da neden olabilmektedir. Dahası, bu durum bireylerde karamsarlığa, çaresizlik düşüncesine, hayata küskünlüğe ve bunlar sonucunda derin depresyon durumlarına yol açabilmektedir. Bu süreç içinde kişinin kendisine duyduğu saygıda da aşınmalar meydana gelebilmektedir (Aytaç ve Keser, 2002).

İşsizliğin bireyler üzerindeki etkilerinde, bireylerin işsiz kaldıkları yaş da önemli bir rol oynamaktadır. Gençlerin eğitim sürecinden yeni ayrılmış olmaları, aileleri ile beraber yaşayıp üzerlerinde herhangi bir ekonomik sorumluluk olmaması işsizliğin yarattığı olumsuz etkiler ile daha rahat baş edebilmelerini sağlamaktadır. Ancak ilerleyen yaşlardaki bireylerin işsizlik problemiyle karşı karşıya kalmaları bireylerde kimlik ve statü kaybına yol açarken, ailevi sorumlulukları da olan bu bireylerin işsizlik süreci daha yıkıcı olarak geçmektedir. Özellikle orta yaş grubundaki bireyler işsizliğin psikolojik bakımdan olumsuz etkilerini en fazla hissederek yaş grubunu oluşturmaktadır (Kanyılmaz Polat ve Bacak, 2018: 28-29; Kroll ve Lampert 2011: 49). Ancak belirtmelidir ki, işsizlik süresinin uzaması tüm yaş gruplarındaki bireyler için, etkisi farklı olmakla birlikte, yıkıcı olmaktadır. Bu süreçte hem işsiz kalan birey hem de bu kişinin bakmakla yükümlü olduğu ailesi uzun süren işsizliğin etkilerini derinden hissedebilmektedir.

Eğitim durumuna göre işsizliğin ve işsiz kalan sürenin uzunluğunun bireyler üzerindeki etkisi değişiklik gösterebilmektedir. Eğitimli gençler arasında işsizliğin psikolojik sonuçları daha yıkıcı olabilmektedir. Çünkü eğitim düzeyi artan bireyin, kariyer ve yaşam standartı beklentisi de alınan eğitimle beraber artmaktadır. İşsiz kalan eğitimli birey, bu süreçte boşuna eğitim gördüğü düşüncesine kapılmakta, bu durum sonucunda ise umutsuzluk ve öfke hali olu-

5. Stres, fiziksel ve sosyal çevreden gelen ve doğrudan herhangi bir hastalığa neden olmayan, fakat bireyin bedensel direncini zayıflatarak bedensel ve psikolojik birtakım hastalıklara neden olan ruhsal gerginlik hali. Başka bir tanımlama olarak ise, "bireyin gerçek dünyası ile beklentileri arasındaki farklılığa gösterdiği tepki". İşsizlik durumunda ortaya çıkan stres yıkıcı stres olarak ifade edilmektedir ve bireyin stresörler karşısında fiziksel ya da psikolojik olarak zayıflatıcı stres türüdür (Demir ve Demir, 2018).

şabilmektedir (Erikli ve Bayat, 2019: 310). Paralel bir şekilde, işsizliğin uzun süreli bir nitelik alması, bireyin istihdam edilebilirliği üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Şöyle ki, işgücünün sahip olduğu beceri ve yeteneklerini ifade eden beşerî sermaye, eğitim süreciyle beraber yetişmiş ve kalifiye olmuş insan gücünü ifade etmektedir (Bagoliano, Fugazza ve Nicodano, 2019). Beşerî sermaye teorisi çerçevesinde, birey sahip olduğu mesleki veya genel eğitim düzeyi ile kendisine yatırım yapmakta ve bu yatırımlar da bireysel bir sermaye olarak değerlendirilmektedir. Ancak birey işsiz kaldığı süreçte, zamanla sermayesinde çeşitli kayıplar ve aşınmalar meydana gelebilmektedir (Junankar, 2011: 5).

İş arama davranışının sürekli olarak başarısızlıkla sonuçlanması, çabaların ve girişimlerin sonuçsuz kalması, bireylerde olaylar üzerindeki kontrol duygularının zayıflamasına, böylece bu kişilerde öğrenilmiş çaresizlik⁶ duygusunun hâkim olmasına neden olmaktadır. Çaresizliğin temel bileşenlerini oluşturan davranış ve sonuç arasındaki uyumsuzluk ile birlikte, işsiz geçen sürenin uzaması bireyin cesaretinde kırılmaya yol açarak, onun iş arama davranışından vazgeçmesine neden olabilmektedir. Yaşanan kontrolsüzlük durumu, yani başarısızlıkla sonuçlanan iş arama sürecinin devam etmesi, kontrolü yeniden ele geçirme beklentisi ortadan kalkan bireyin öğrenilmiş çaresizlik belirtileri sergilemesine ve de pasifleşmesine neden olmaktadır. Öğrenilmiş çaresizlik duygusu içinde olan bireyin işgücü piyasasına tekrar girebilmek için gerekli olan çalışmalara (mesleki eğitimler, kurslar vb.) katılma konusunda motivasyon düşüklüğü gözlenebilmektedir. Öğrenilmiş çaresizlik teorisine Atıf Teorisi'nin (Yüklem Teorisi)⁷ yapmış olduğu katkıyla da insanlarda gözlenen çaresizlik duygusunun nedensel kökenleri hakkında bilgiler de elde edilebilir. Şöyle ki işsiz olan bireyin nedensellik odağını yani işsizlik nedenini içsel ya da dışsal faktörler ile açıklaması çaresizlik ve de işsizlik süreci hakkında önemli bilgiler verebilmektedir (Kümbül Güler, :2018 641 -640) Bu süreçte üretkenlik, özgüven ve kontrol kaybı yaşayan bireydeki pasif davranışlar, iş arama davranışına da olumsuz yönde yansarak işsizlik sürecinin uzamasına yol açabilmektedir (Kümbül Güler, 392 -391 :2005). Uzun süreli işsizler bu süreçte ümidi kırılmış işsizlere (güçenmiş işçi etkisi)⁸ dönüşmekte ve bu durum sonucunda işgücü piyasasından uzaklaşabilmektedirler (Nichols, Mitchell ve Lindner, 2013: 5).

6. Bireyin kontrol yoksunluğuna bağlı olarak gerçekleşen kayıtsız kalma durumu. Yapılan şeylerin herhangi bir öneminin olmadığı, organizmanın kendi yetkinliğine dair inancını kaybetmesiyle, pes etme ve vazgeçmeyi içeren tepki (Kümbül Güler, 2018: 637-638).

7. Olayların ve davranışların nedenlerini açıklarken yaptığımız atıflarla ilgili olarak en önemli konu, açıklamanın odaklandığı terdir. Heider'a göre içsel atıf, bir kişinin davranışının nedenlerini o kişinin içsel özelliklerinden kaynaklandığını varsayarak açıklanmaktadır. İçsel özellik olarak kastedilen, o kişinin kişilik özellikleri, tutumları, davranışları, çabası, yetenekleri, vb. Dışsal atıf ise, davranışın nedeni, söz konusu olan kişinin dışında gerçekleşen herhangi bir durum ya da davranışla açıklanmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2016: 111).

8. Bireylerin işgücüne katılım kararını etkileyen en önemli faktörlerden biri olan güçenmiş işçi etkisi bireylerin başarısızlıkla sonuçlanan iş arama sürecinden sonra ya da iş bulma konusunda karamsar bir olasılıkla karşı karşıya kaldıklarında, iş aramaktan vazgeçebileceklerine ve işgücü piyasasından tamamen geri çekilebilecekleri varsayımına dayanmaktadır (Biçerli, 2011:62; Küçükkaya, Özçağ ve Bozdağlıoğlu, 2018:63).

Ek olarak, işsizlik süresinin uzaması sonucunda güven, ümit, cesaret, yetenek ve bilgi-beceri kayıpları oluşurken, diğer yandan işsiz kalan bireyde de aşırı stres ve üzüntü sebebiyle çeşitli sağlık sorunları da meydana gelebilmektedir (Adak, 2010: 109). İşsizlik sürecinde yaşanan psikolojik baskı, beraberinde somatik rahatsızlıkları da getirmekte ve psiko-somatik⁹ sorunlara neden olmaktadır. Oluşan bu sağlık problemleri, bireylerin işgücü piyasasına tekrardan girmeleri konusunda önlerine büyük engeller çıkartabilmektedir. Bu durum ise işsizliğin ve sağlık problemlerinin birbirlerini tetikleyen bir kısır döngü haline geldiğini göstermektedir (Mütevellioglu ve Bato Çizel, 2010: 282-283).

Farklı ülkelerde genç işsizler ve diplomalı işsizler kapsamında yapılan ve işsizliğin psikolojik, ekonomik ve toplumsal yansımalarının araştırıldığı çalışmalarda çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin toplumsal bir sonuç olarak, genç işsizlik oranlarındaki artış ile mülkiyete yönelik suçların artışı arasında bağlantı olduğunu ortaya koyan araştırmalar (Bell ve Blanchflower, 2010) bulunduğu gibi, genç işsizlerde çok düşük rezervasyon ücret¹⁰ seviyesinde ve de sahip olunan niteliklerin altındaki işlerde çalışmanın kabul edildiği araştırma bulguları da (Erdoğan ve Özdemir, 2015) bulunmaktadır. İşsizliğin genç işsizler üzerindeki psikolojik yansımalarını araştıran çokça çalışma da yapılmıştır. Bu çalışmaların birçoğunda işsizliğin bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkilediğine yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin Rathmann vd. (2016)'nın toplam 31 ülkede yapmış oldukları araştırmada ekonomik durgunluğun genç işsizliğine ve ruh sağlığına yansımaları incelemiştir. Araştırma sonucunda ekonomide yaşanan durgunluk döneminin ruh sağlığı şikâyetleri ile arasında olumlu bir ilişkinin olduğu tespit edilirken, genç işsizlikteki artışın özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük gençlerde kaygı ve stres yol açabileceği yorumu yapılmıştır. Etçi, Çelik Gönültaş ve Özbek (2021) tarafından Türkiye İş Kurumu'na başvuran Y kuşağı işsizlerin kaygı düzeylerinin araştırıldığı çalışmada, araştırma kapsamındaki Y kuşağı işsizlerinin orta düzeyde bir kaygıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Thern vd. (2017) tarafından İsveç'te genç işsizliğinin ruh sağlığı üzerindeki uzun süreli etkisini inceleyen uzun süreli takiple gerçekleştirilen araştırmada, psikolojik rahatsızlık tanısı alma riskinin genç işsizliği ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yüksel (2005) tarafından işsizlerin sosyal ve ekonomik koşulları, depresyon düzeyi ve psikolojik durumlarını belirlemeye yönelik yapılan araştırmada, işsizlerin kendilerini gerilimli hissettiği ve kızgınlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilirken, gele-

9. "Soma" vücut, beden anlamına gelmektedir. Psikiyatride "Psikosomatik" hastalıklar fiziksel rahatsızlıkların organik kaynaklı olmayıp psikolojik kaynaklı olduğu düşünülen hastalıkları ifade etmektedir. İşsizlik doğrultusunda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara göre, işsiz kalma şu somatik rahatsızlıkları beraberinde getirmektedir: Beslenme bozuklukları, kas yapısının zayıflaması, migren, vücut direncinin zayıflaması, bulaşıcı hastalıkların artışı, salgın hastalık riskinin artması, mide-bağırsak rahatsızlıkları, kalp ve dolaşım hastalıkları gibi psiko-somatik şikâyetlerde artış, tansiyon, kolesterol vb. sağlık göstergelerindeki değişimler, deri hastalıklarında artış, bebek ve çocuk ölümlerinde artış (Özen, 2018: 147).

10. Kişinin bir iş için kabul edeceği en düşük ücret miktarıdır. Rezervasyon ücretin seviye tespiti bireye ve teklif edilen işe bağlıdır. İş arama süresinin önemli bir etken olduğu bu ücret seviyesi iş arama sürecinin önemli bir bölümünü oluşturabilir.

cekten umudu olmayanların oranının da dikkate değer bir seviyede olduğu belirlenmiştir. Eğitim seviyesinin de işsizliğin getirmiş olduğu psikolojik yansımalarla ilişkisini inceleyen birtakım çalışmalar da mevcuttur. Örneğin yapılan bazı araştırmalarda, eğitim seviyesi ve donanımı yüksek işsizlerin işsizliğin beraberinde getirdiği umutsuzluk, özsaygı ve durumlarını eğitim seviyesi düşük işsizlere kıyasla daha rahat atlattığına yönelik tespitler mevcuttur (Paul 2005; Yüksel, 2005). Genel anlamda, genç işsizliği ve bu durumun psikolojik yansımaları çerçevesinde yapılan çalışma sonuçlarında; stres, kaygı, depresyon, çaresizlik ve özsaygı kaybı gibi bireyler üzerinde olumsuz etkileri bulunan durumların ağırlıklı olarak tespit edildiği görülmektedir (Kaya Erdoğan, 2021; Kanyılmaz Polat ve Bacak, 2018; Etçi, Çelik Gönültaş ve Özbek, 2021; Yılmaz, Fidan ve Karataş, 2004).

Amaç ve Yöntem

Araştırmanın Amacı

Covid-19 pandemisi ile birlikte işsizlik süreleri uzamakta ve bu uzun süreli işsizler grubuna yükseköğrenim mezunu genç bireyler de dâhil olmaktadır. İşsizliğin yıkıcı bir etkisinin olduğu bilinmekle beraber, bu durumu işsiz kalınan sürenin uzaması ve alınan eğitimin niteliği daha da içinden çıkılmaz bir duruma sokmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada, üniversite mezunu genç işsizlerde uzun süreli işsizliğin yarattığı psikolojik yansımaların incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Ne ve nasıl sorularına odaklanan çalışmada nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma uzun süreli genç işsizlerin işsizliğin psikolojik yansımalarına ilişkin fikirlerinin inceleniyor olması sebebiyle, nitel araştırma kapsamında fenomenolojik yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fenomenolojik desen yaklaşımında temel amaç bir kavram ya da olgunun bireyler üzerinde oluşturduğu anlamın derinlemesine incelenmesidir. Esas itibarıyla fenomenoloji, farkında olduğumuz ancak ayrıntılı ve derin bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Ayrıca konuya ilişkin olarak kişisel deneyimlerden yola çıkan ve bu doğrultuda ortak bir betimleme yapma üzerinde duran fenomenolojik desen, “insan deneyimlerini anlama” ve de yaşanmış deneyimleri adlandırma düşüncesi temelinde oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 67; Creswell, 2017: 14; Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020: 157). Bu çerçevede çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan fenomenolojik desenden faydalanılmıştır.

Katılımcılar

Fenomenolojik desene sahip çalışmalarda veri kaynakları, araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışı vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmaya katılanların

söz konusu fenomeni bütün yönleriyle yaşamış olan kişilerden dikkatlice seçilmiş olması çalışmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi adına son derece önemlidir (Creswell, 2021: 85). Ayrıca, çalışma grubuna dahil edilecek birey sayısı genellikle 10'u geçmemelidir. Bu tür çalışmalarda uzun görüşmeler söz konusu olacağı için çalışma grubunun sınırlı kalması ideal olmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 67). Bu çerçevede araştırma iki farklı üniversitenin çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri ve de insan kaynakları yönetimi bölümlerinin birinden mezun olan uzun süreli işsiz niteliğindeki gençlerle gerçekleştirilmiştir. Bu bölümler, istisnalar olsa da genel olarak iktisadi ve idari bilimler fakültesi bünyesinde yer almakta olup, ilgili fakültenin iş ve yönetim alanlarındaki genç bölümlerindendir. Ancak birtakım güncel veriler ışığında, iktisadi ve idari bilimler fakültesinin özellikle iş ve yönetim alanında eğitim veren bölümlerinde işsizlik riskinin yüksek olduğu görülmektedir. TÜİK 2021 "Yükseköğretim İstihdam Göstergeleri" raporunda eğitim ve öğretim alanlarına göre kayıtlı istihdam oranı (lisans) ortalamasının yüzde 71,1 olarak tespit edildiği, ancak çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri bölümü ve insan kaynakları yönetimi bölümünün de içinde yer aldığı iş, yönetim ve hukuk alanında kayıtlı istihdam oranının (yüzde 67,4) bu ortalamanın altında kaldığı gözlemlenmiştir. Aynı rapor doğrultusunda eğitim ve öğretim alanlarına göre ilk işe yerleşme süresinin ortalama 13,6 ay olduğu, iş, yönetim ve hukuk alanının 18,6 ayla bu ortalamanın altında kaldığı belirlenmiştir. Ayrıca, TÜİK verileri doğrultusunda, mezun olunan alanların işsizlik oranları incelendiğinde beşerî bilimlerin (yüzde 15,2), iş ve yönetimin (yüzde 12) ve sosyal bilimlerin (yüzde 15,1) işsizlik oranlarının oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir (TÜİK, 2022). Bu doğrultuda, araştırmanın çalışma grubu iktisadi idari bilimler fakültesinin iş ve yönetim alanındaki iki geç bölümü olan çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri ve de insan kaynakları yönetimi bölümleri çerçevesinde oluşturulmuştur.

Araştırmanın çalışma grubu diplomalı 10 uzun süreli genç işsizden oluşmaktadır. Araştırmada kartopu örnekleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu yöntem evreni oluşturan birimlere erişmenin zor olduğu veya evren hakkındaki bilgilerin eksik olduğu durumlarda kullanılmakta olup, yöntemde temel olarak, araştırmaya katılan bireyin/bireylerin yardımıyla diğer bireylerle görüşüp zincirleme olarak örneklemin oluşturulması hedeflenmektedir (Baltacı, 2018: 254). Farklı bir söylemle, kartopu örnekleme yöntemiyle katılımcıların sosyal ağ bağlantıları kullanılarak yeni katılımcılara ulaşılması sağlanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 133). Araştırmaya katılan mezunların 6'sı kadın, 4'ü ise erkektir.

Verilerin Toplanması ve Analiz

Araştırmada ilk aşamada işsizlik, uzun süreli işsizlik ve işsizliğin psikolojik yansımaları doğrultusunda bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Araştırma çerçevesinde katılımcılara yöneltilen soruların belirli bir konu bütünlüğü içinde olmasına özen gösterilerek, eğitim, ekonomik durum ve kişisel donanımın

tespitine yönelik oluşturulan sorulara ek olarak, genel sağlık (Kılıç, 1996), stres (Yılmaz, Boz ve Arslan, 2017); yaşam tatmini (Şimşek, 2011); kaygı düzeyi (Öner ve Le Compte, 1982), öğrenilmiş çaresizlik (Gençöz, Vatan ve Lester, 2006) ve iş arama davranışı (Blau, 1993) konularına yönelik olarak görüşme soruları hazırlanmıştır. Bu sorular konuyla ilgili çalışmaları bulunan 2 akademisyenden görüşleri alınarak tekrardan düzenlenmiştir ve bu yolla soruların geçerliliği ve yeterliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ek olarak, soruların katılımcılar tarafından net bir şekilde anlaşılır olması adına, üniversite mezunu 2 kişi ile ön test gerçekleştirilmiştir.

Yapılan görüşme için, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'na başvurularak, Kurul'un 2021/7 sayı ve 09/11/2021 tarihli toplantısında Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler mülakat yöntemi kullanılarak, 2021 aralık ve 2022 ocak aylarında, uzun süreli işsiz kapsamında olan 10 üniversite mezunu kişi ile gönüllülük esaslı çerçevesinde telefon ve online iletişim kanalları kullanılarak elde edilmiştir. Katılımcılardan randevu alınarak gerçekleştirilen her bir görüşme yaklaşık olarak 20 ila 30 dakika arasında sürmüştür. Katılımcılara, yapılan araştırmanın bilimsel bir çalışma için kullanılacağı ve kimlik bilgisinin açıklanmayacağı bilgisi verildikten sonra, araştırmanın içeriği hakkında kısa bilgi verilerek görüşmeye geçilmiştir. Ayrıca görüşmeler esnasında çeşitli notlar alınmış olup, görüşmelerin tamamında ses kaydı gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular, görüşme verilerinin betimsel olarak analiz edilmesi aracılığıyla değerlendirilmiştir. Diplomalı uzun süreli genç işsizler ile özellikle Covid-19 salgın döneminde işsizliğin psikolojik yansımaları/sorunları, belirlenen tematik çerçeveye göre ve de gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular doğrultusunda belirli başlıklar altında gruplandırılarak aktarılmıştır. Bu doğrultuda, belirlenen tematik çerçeve kapsamında, yapılan görüşmeler aracılığıyla elde edilen kayıtlardan hareketle, her bir konuşma incelenmiş olup, üniversite mezunu gençlerde uzun süreli işsizliğin yansımaları/sorunları "stres ve kaygı", "öğrenilmiş çaresizlik", "özsaygı ve kendine güven" ve de "psikosomatik etkiler" başlıkları şeklinde bir gruplandırma ile tasnif edilmiştir. Çalışma içerisinde her bir konu ile ilgili tespit ve değerlendirmeler, katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntı yapılarak betimsel bir şekilde aktarılmıştır. Ayrıca metin içinde yapılan doğrudan alıntılarda "K" katılımcı ifadesini belirtmektedir. Örneğin "K. Erkek-1" erkek katılımcıyı ifade etmektedir.

Stres ve Kaygı

Sosyal bir birey olan insanın yaşamını idame ettirmek için bir işe ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Ancak işin birey açısından anlamı ekonomik getirisinin çok ötesindedir. İş bireye maddi kaynak, statü, sosyal destek, düzen ve amaç kazan-

dırmaktadır. Ancak uygun ve verimli bir işin yokluğu, ekonomik sıkıntılara ve sosyal eşitsizliklere yol açmakta birçok psikolojik sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında da kişiyi sıkıntıya sokan, onda fiziksel rahatsızlıklara dahi sebep olabilen stres, depresyon ve kaygı bozuklukları gelmektedir. İşsizlik süresinin uzaması, eğitim seviyesi veya cinsiyet gibi değişkenler de bu etkilerin miktarını arttırabilmektedir. Öyle ki, uzun süren işsizlik sonucunda psikolojik iyi oluş halini yönetemeyen, stres ve kaygı seviyesini dengede tutamayan bireyler madde ve alkol bağımlılığının yanı sıra, kendine ve çevresindekilere zarar verme eğilimi yönünde davranışlar da sergileyebilirler. Genç işsizlerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, stres, depresyon ve kaygı durumunun birçok insandaki duruma benzer yansımalarının olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle erkek katılımcılarda işsizliğin yarattığı stres ve kaygı düzeyinin kadın katılımcılardan fark edilebilir bir şekilde yüksek olduğu anlaşılmıştır:

“Çevreme bakıyorum, insanlar çalışıyor. İyi kötü bir üniversiteden mezun oldum ama bir seneyi aştı hala iş bulamadım. Askere gitmeyi düşünüyorum artık. Çünkü insanların bakışlarından, sorularından gerçekten sıkıldım. Askere gidersem en azından hem o aradan çıkar hem de insanların bu sorgulayan tavırlarından kurtulmuş olurum.” (K. Erkek-1)

“İşsiz olmak gerçekten zor bir durum. Derslerde sizlerin anlattığı gibi değil. Yıkıcı etkisi gerçekten çok fazla. Ben mesela üç aydır düzenli ilaç kullanıyorum. Başka bir arkadaşım ile konuştum, o da uzun süredir iş bulamadı. Tuhaf tuhaf konuşuyor, yok ölsek kimsenin ruhu duymaz yok aslında kurtuluruz vs. Bir de erkek olunca ailenin toplumun sizden beklentisi de farklı oluyor. Kız olsan babanın evinde otursan sıkıntı yok, ama bir erkek çocuğu bunu yapınca zaman sonra batmaya başlıyor... Bir de bu Covid belası çıktı. İşi olan arkadaşlarımı bile işten çıkartıyorlar. Adamlar beni niye işe alsın...” (K. Erkek-3)

“Hiç işim olmadı, hiç kendi paramı kazanıp harcamadım. İçimde aslında bir korku var. Yani küçük görmek veya tepeden bakmak gibi anlaşılmak istemiyorum ama, hani derslerde iş güç sahibi olmadan evlenen kadınlar gibi mi olacağım ben de artık bu aklıma geliyor zaman zaman... depresyonda olduğumu da düşünüyorum çünkü hiçbir şey tat vermiyor ve komik gelecek ama hep uyumak istiyorum... Açıklanan işsizlik oranlarının içinde artık ben de varım diyorum ve kötü hissediyorum kendimi iyice.” (K. Kadın-2)

Covid-19 pandemisi döneminde işsizliğin birer yansıması olan stres, depresyon ve kaygı durumlarına ilişkin olarak katılımcılara yöneltilen sorular sonucunda, katılımcıların stres seviyelerinin fark edilebilir bir şekilde yüksek olduğu

gözlemlenmiştir. İşsiz kalınan süreyle beraber artan stres seviyesinin kişilerde hayata karşı olumsuz hisler oluşturduğu, bu durumun ise depresyon ve kaygı düzeylerinin de yükselmesine sebep olduğu anlaşılmıştır. Özellikle işsizlik süresinin uzaması kişilerde durumluk ve sürekli kaygı¹¹ düzeylerinin yükselmesine sebep olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda, erkek katılımcıların ruh sağlığındaki olumsuz değişiklikler kadın katılımcılara kıyasla daha belirgindir olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada özellikle toplumsal cinsiyet¹² eşitliği kavramından hareketle, toplumun kadın ve erkeklerin işsiz kalması durumuna farklı bakış açıları geliştirdiği ve erkeğin işsiz kalmasının kadına göre daha kabul edilemez bir durum olduğu gerçeği bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır.

Öğrenilmiş Çaresizlik

Çaresizlik duygusunun öğrenilmesi ile oluşan kontrol kaybı bireyleri motivasyonel, duygusal ve bilişsel olarak etkilemektedir. Motivasyonel düzeyde oluşan kontrol kaybında birey yaşadığı olumsuz olaylar sonucunda değiştirilebilecek durumları değiştirme ve kontrol etme arzusunun olmadığını ifade etmektedir. Duygusal düzeydeki kontrol kaybı, çaresizliği öğrenen bireyin çaresiz olduğuna inanarak içinde bulunduğu durumdan kendi imkanlarıyla çıkamayacağı durumuna kendini iyice inandırması şeklinde oluşmaktadır. Bilişsel düzeyde kontrol kaybı ise yabancılaşma durumuna benzer bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Eylemleri ile eylemlerinin sonuçları arasında bağ kuramayan birey süreci bütünlük içinde değerlendirmekte zorlanmaktadır (Bilican Gökkaya, 2015:62). Bu noktadan hareketle, birçok teorisyen bir iş sahibi olmayan veya işini kaybeden bireyin içinde bulunduğu pasivize ve demoralize olmuş durumu öğrenilmiş çaresizlik olarak nitelendirmektedir (Kümbül Güler, 2005). Çalışma hayatına giremeyişin veya işsiz kalışın nedeni/nedenleri ise bu duruma atfedilen durumlar paralelinde şekillenerek bireyin psikolojik yapısını derinden etkilemektedir. Genç işsizlerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, öğrenilmiş çaresizlik durumunun çeşitli atıflar aracılığıyla ifade edildiği gözlemlenmiştir. Kimi katılımcılarda öğrenilen çaresizlik durumu içsel unsurlar çerçevesinde şekillenirken, kimi katılımcılarda ise çevresel faktörlere yüklenme yapılarak dışsal unsurların üzerinde durulduğu görülmüştür:

“Mezun olmadan önce, dördüncü sınıfta, İngilizcemi geliştirip orta düzeyde bir iş bulabileceğimi hayal ediyordum. Mezun oldum ve zaman ilerledikçe aslında ne kadar boş olduğumu gördüm. Belki bunda okuduğum bölümün, okulun (üniversitenin) veya şehrin de etkisi vardır... Çokça iş başvurum oldu. Bazı şirketler köle istedi, bazılarında da benim

11. Durumluk kaygı, kişisel gerilim ve korku duygularıyla oluşan ve geçici duygusal bir durum olarak tanımlanmaktadır. Sürekli kaygı ise, göreceli olarak bireyde var olan kaygı eğilimini göstermekte olup, durumluk kaygının yoğunlaşması ve süreklilik kazanması halidir.

12. Toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiş farklılıkları, bir başka anlatımla cinsiyetlere yüklenen kültürel anlamları ifade eder.

donanımım yetmedi. Artık o kadar düşünmüyorum. Bu donanımla bu kadar oluyor, yapacak bir şey yok.” (K-Erkek-2)

“Üniversite dönemi boyunca birçok kursa katıldım, sertifikalar aldım. Yani kâğıttan ibaret olmayan, bir fiil deneyimlediğim yetenekler. Böylece benimle aynı konumda olan diğer insanlardan bir adım önde olduğumu düşünüyordum... Ama mezun olduğum üniversite büyük ve tanınmış bir üniversite olmadığı için eksi olarak yansıyor... Mezun olduktan sonra hemen iş bulabileceğimi düşünüyordum ama hiçte öyle olmadı. Hem covid hastalığı hem de ülkenin ekonomik durumu işsizlik süreme tuz biber ekti. Bir de dayı, hısım, akraba unsurunun bu kadar da etkili olacağını düşünmüyordum... İlk günkü hevesim ve enerjim artık yok sanırım.” (K-Kadın-3)

“İyi bir okuldan iyi bir ortalamayla mezun oldum. Derslerde hocalarımın anlattıkları başıma geldi. Tek benim de değil, benim gibi olan birçok arkadaşım için de durum böyle. İki farklı iş ilanına baş vurdum ve mülakata gittim. Hem yaşıma hem de kız oluşum sebebiyle üstten üstten konuştular. Almayacakları o kadar belliydi ki...Yaşadığım şehir evet küçük bir şehir ama illaki bir erkeğe bağımlı mı olmalıyım. Ben de çalışmak istiyorum. Daha doğrusu ben de çalışmak istiyordum. Artık bu şehirden umudum yok.” (K-Kadın-4)

“Ailem sağ olsun bu süreçte hep arkamda durdular, desteklediler. O yüzden işsizliğin yıkıcı etkisi ile ben tanışmadım sanırım. Ama tabi ki iş başvurularım oldu. Ama ya çok alakasız bir pozisyona yönlendirdiler beni ya da komik ücretler teklif ettiler. Bir süredir ilk baştaki hevesimden uzak bir şekilde iş arıyorum artık. Zaten olmuyor, olacaksa da benim istediğim olsun düşüncesindeyim sanırım.” (K-Kadın-6)

Çalışma hayatında çeşitli sebeplerle dahil olamamanın bir sonucu olan öğrenilmiş çaresizlik durumlarına ilişkin olarak katılımcılara yöneltilen sorular sonucunda, katılımcıların farklı şekillerde de olsa çaresizliği öğrendikleri gözlemlenmiştir. İşsiz kalınan süre, yapılan iş başvurularının farklı sebeplerle olumsuz sonuçlanmaması kişilerde iş bulabilme umudunun giderek azalmasına neden olurken, iş arama motivasyonlarında da ciddi düşüşlere sebep olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada özellikle, öğrenilmiş çaresizlik paralel bir şekilde gücün işçi etkisinin de ortaya çıktı gözlemlenmektedir. İşgücü piyasasına dahil olabilmek adına yapılan girişimlerin olumsuzlukla sonuçlanması ve motivasyon kaybının oluşması katılımcıların işgücü piyasasından tamamen geri çekilme düşüncelerinin olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda, ailesinden ekonomik anlamda destek görenlerin öğrenilmiş çaresizliğin beraberinde getirmiş olduğu

yıkıcı etkilerle ekonomik destek alamayanlara kıyasla daha rahat baş edebildikleri tespit edilmiştir. Mezun olunan okulun veya alınan eğitimlerin iş başvurularında olumlu bir geri dönüş alabilmek adına pekte faydalı olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılan görüşmeler sonucunda, belki de üzerinde en yoğun olarak durulması gereken konu olarak, cinsiyetçi temeller etrafında şekillenen ayrılıkçı uygulamalara araştırmaya katılan kadın katılımcıların iş başvurusu aşamasında bir şekilde karşılaşmış olmasıdır.

Özsaygı ve Kendine Güven

Bireyler genellikle sahip oldukları, eylemleri ve bu eylemler sonucunda elde ettiği kazanımlar ile kendilerini tanımlama eğiliminde oldukları için işsizlik durumu kişinin kendi ideal benlik algısında çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. İş bulma sürecinin uzaması bireyde kendine olan güven duygusunun zamanla azalmasına ve özsaygının yıpranmasına neden olabilmektedir. Kişi tüm bunlar sonucunda yetersizlik hissine kapılabilmektedir. Çünkü, işsizlik sadece gelir kaybı veya gelir elde edememe durumunu ifade etmemektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen özgüven, kendini gerçekleştirme, saygınlık ve statü ihtiyaçları ancak bir gelir sonucunda yani çalışmayla giderilebilecek güdülerini ifade etmektedir (Keser ve Kümbül Güler, 189 :2016). Çalışma hayatında dahil olamayan bireyde de bu ihtiyaçların karşılanamaması sonucu tatminsizlikle beraber özgüven kaybı yaşanabilmektedir. Sosyolojik açıdan ise işsizlik, birey ve toplum arasındaki bağın kopmasına neden olarak bireyi yalnızlaşmaya itebilmektedir. İş bulma konusunda sıkıntı yaşayan ve bu durum uzun süredir devam eden diplomalı genç işsizlerde zaman içinde benlik saygısı azalabilmekte ve kendilerine olan güvenleri çalışma hayatında olan emsallerine göre daha az olabilmektedir. Diplomalı genç işsizlerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, özsaygı ve kendine güven duygusunda gözle görülür bir yıpranmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçte katılımcıların öğrenilen çaresizlik duygusuyla paralel bir şekilde işe yaramıyor olduğu hissini gerek ifadelerle, herekse de vücut diliyle açığa vurduğu gözlemlenmiştir:

“Üniversitede eğitim alıyorsunuz, bu süreçte çeşitli kurslara gidiyorsunuz. Aileniz size maddi manevi destek oluyor. Ama süreç sonunda geldiğim nokta hala bir işim maalesef yok... Aynın karşısına geçtiğimde de demek ki benim kapasitem bu kadarmış demeye başladım artık. Olmuyor, belki de olmayacak, elimden gelen bu.” (K-Erkek-2)

“Artık babamdan para almak zoruma gidiyor... Okulu bitirdim, aradan çıksın diye askere gittim. Malum askerliğini yapmayana ne kız ne de iş veriyorlar. Askerlik bitti sağa sola haber verdim iş için. Ben bir süre ilanları takip ettim, görüşmelere gittim ama sonuç yok... Aileniz size bir şey olmaz can sağ olsun diyor ama gözlerindeki umutsuz-

luk insanı bitiriyor. Sonrasında sürekli kendimi sorguluyorum işte...”
(K-Erkek-4)

“Ben hiç böyle hayal etmemiştim... İyi bir üniversiteden mezun oldum
aşlında. İş görüşmelerine de gittim ama olmadı. Kendi ayakları üye-
rinde durmak isteyen bir kadın düşüncesi vardı aklımda, halen var.
Ama o eski kararlılığım yıpranıyor sanırım zamanla... Bir kadının
evlenmeden önce kendi ayakları üzerinde durmasını hep savundum,
savunuyorum. Fakat sanırım büyük konuştum. Altı ay sonra düğünüm
olacak ve ben hala işsizim.” (K-Kadın-5)

“Bir süreden sonra insanlarla iş, çalışma, meslek hakkında konuş-
mak istemediğimi fark ettim. Ortama giriyorsunuz, konu mesleğe vs
geliyor. Siz işsizsiniz. Bir iki kereden sonra artık moralim baya baya
bozulmaya başladı... Sorunu artık kendimde aramaya başladım. Ser-
tifika alsam da işsizlik benim üzerime yapıştı sanırım.” (K-Erkek-1)

İşsizlik süresindeki uzamanın kişilerin iyi oluş hallerini negatif yönde etki-
lediği, kırılganlıklarını arttırdığı ve kendilerine olan güvenlerinde tahribata yol
neden olduğu yapılan çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Sümer, Solak
ve Harma, 2013; Addison ve Portugal, 2004; Kaya Erdoğan, 2021). İşsiz kalma
baskısının artması normal zamanda motivasyon kaynağı olan unsurların ve uy-
gulamaların anlamsızlaştırmasına neden olabilmektedir. Diplomalı genç işsizler
zaman içinde hep aynı insanlarla zaman geçirerek sosyal ağlarını kaybedebilirler.
Bu durum beraberinde asosyalleşmeyi, kalabalığa girmekten kaçınmayı ve kadın
işsizler için “ev hanımı” moduna girmeyi getirmektedir (Kaya Erdoğan, 2021: 161).
Tüm bunlar sonucunda bireyde benlik kaybı ve kendine güvenin zaman içinde
azalması da kaçınılmaz olmaktadır. İşsizlik sürecinin uzaması sonucunda oluşan
özsaygı ve kendine güven duygusunda yaşanan tahribata ilişkin olarak katılımcı-
lara yöneltilen sorular sonucunda, katılımcıların farklı şekillerde düzeylerde
de olsa benlik saygısında aşınma ve kendine güven duygusunda dikkat çeken
bir aşınmanın varlığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların özellikle diplomalı ve genç
işsizlerden oluşması bu aşınmanın daha da derinlemesine yaşanmasına vurgu-
ladıkları “üniversite mezunu” kavramı anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcılardan
alınan cevaplar doğrultusunda, özellikle kadın katılımcıların, hayata karşı bir
duruş elde etmede “iş” unsurunun kritik öneme sahip olduğu, ancak yaşanan
işsizlik ve bu işsizlik sürecinin oldukça uzun sürmesi katılımcıların ideallerinden
vazgeçmelerine neden olabileceği, açık bir şekilde kendilerine olan güvenin ol-
dukça azalmasına yol açtığı söylenebilir. Ayrıca yapılan görüşmeler sonucunda,
öğrenilmiş çaresizlik söylemlerinden de yola çıkarak, cinsiyetçi uygulamalar et-
rafında şekillenen ayrılıkçı davranışların araştırmaya katılan kadın katılımcıların
kendine olan güvenlerini olumsuz anlamda etkilediği gözlemlenmiştir.

Psikosomatik Etkiler

İnsan, hayatı boyunca iyi ya da kötü çeşitli olaylarla karşılaşmaktadır. Karşılaştığı bazı olaylar ve onların bıraktığı izler, bireylerin yaşamlarının bir parçası konumundadır. Bu çerçevede, hayatımız boyunca karşılaştığımız olaylar, yaşantılar, tecrübeler ve diğer insanlarla ilişkilerimiz gibi çok çeşitli faktörler bireyin psikolojik sağlığını da etkilemektedir (Aytaç, Dursun ve Yıldız Bağdoğan, 2018: 266). Bu doğrultuda, işsizlik süresinin uzaması bireyde çeşitli psikolojik sıkıntı ve çıkmazların baş göstermesine neden olurken, bu çıkmazların uzantısı da psikosomatik sonuçlarla kendini gösterebilmektedir. En temel anlamda psikosomatik bozukluklar, zihnin kendi içinde yaratmış olduğu fiziksel hastalıkları ifade etmektedir. Ağırlıklı olarak psikolojik bir rahatsızlık olduğu bilinen bu durum, bedensel çıktılarıyla kendini gösterebilmektedir. Daha açık bir söylemle, bireyde var olan keder, sıkıntı veya aşırı stres gibi psikolojik sorunlar, özellikle içine kapanık paylaşımdan uzak insanlarda, bir süre sonra sadece psikolojik bir sorun olmakla kalmayıp vücuda yayılmaya başlayan bir sorun haline gelebilir. Diplomalı genç işsizlerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, psikosomatik etkilerin yoğun olarak gözlemlendiği tespit edilmiştir. Bu süreçte katılımcıların ifadelerinden migren, reflü/gastrit/ülser ve kalp rahatsızlıklarının varlığı açık bir şekilde gözlemlenebildiği gibi uykusuzluk, öfke patlamalarının ve aşırı kilo alımı/kaybına da oldukça yoğun olarak rastlandığı söylenebilir:

“Son altı aydır sanırım günlük 4-5 saat anca uyuyorum. Kafamı yastığa koyuyorum, dön sağa dön sola saat baya geç oluyor... Normalde güzel yerim ama son zamanlarda iştahım da yok, canım bir şey yemek istemiyor. Doktora gittim, psikiyatra, ne işle meşgulsünüz dedi, ben başladım yakınmaya, bir sürü ilaç yazdı.” (K-Kadın-4)

“Üç aydır sürekli hastanedeyim. MR çekiliyor, doktor bir sonuçlara bakıyor bir bana bakıyor, bir şeyin yok evladım diyor. E hocam tansiyonum sürekli yüksek, bazen de baş dönmesi oluyor diyorum. En iyisi sen psikiyatra görün diyor... Oraya da gittim bir sürü ilaç verdi... benim aktif iş aramam gerekiyordu, ilaçlardan sonra aktif bir şekilde uyuyorum.” (K-Erkek-2)

“Boşlukta olmaktan mı sinirden mi bilemiyorum, sürekli bir abur cubur yeme isteği var. Sanırım son bir senede 5-6 kilo almışımdır. Bununla ilgili diyetisyene gittim, testler yaptı vs. Sonuçlarda bir sıkıntı çıkmadı, psikolojik olabilir dedi... Spor yap diyorlar, spora gidecek gücü dahi kendimde bulamıyorum inanır mısınız.” (K-Kadın-3)

“Bende bayadır migren var. Mezun oldum, düzelirim dedim iyice arttı... bunlar yetmezmiş gibi bir de gastrit çıktı. Şey gibi, arabanız var garajda yatıyor ama sürekli masraf masraf masraf. Ben de öyle. Daha bir işe başlayamadım ama sürekli masraf.” (K-Kadın-5)

“Nerden başlayayım bilemedim. Normalde çok sakin biriyimdir ama son zamanlarda olup olmadık sinirlendiğimi, insanları kırdığımı fark ettim...Bunlar yetmezmiş gibi sürekli abur cubur yiyorum gecenin bir vakti. Geçen tartıldım 9 kilo almışım...Bir de midem olup olmadık ağrıyordu. Geçenlerde doktora gittim, gastrit varmış. Doktora neden olmuştur diye sordum, yeme içme alışkanlığı vs. vs. dedi ve sonunda stres de bunu tetikler dedi. Kendi kendime işsizsin evladım başka nedene gerek yok demiştim...” (K-Erkek-4)

İşsizlik süresinin uzaması işsizliğin ortaya çıkardığı problemlerinde daha görünür ve çözümünün daha güç olmasına neden olmaktadır. İşsizlik sonucu oluşan psikosomatik etkiler, psikolojik yıpranmanın ve bastırılmışlığın insan bedeninde sağlık sorunları olarak dışı vurumu şeklinde ifade edilebilmektedir. İşsizlik süresinin uzaması ise psikosomatik etkilerin daha da görünür kılınmasına neden olmaktadır. Çalışma hayatına çeşitli sebeplerle dahil olamamanın sonuçlarından bir olarak oluşan psikosomatik bozukluklara ilişkin olarak katılımcılara yöneltilen sorular sonucunda, katılımcılarda psikolojik (işsizlik) kaynaklı çeşitli bedensel hastalıkların olduğu gözlemlenmiştir. Genel anlamda işsizlik süresinin uzaması araştırmaya katılan kişilerde kilo sorunlarına, mide hastalıklarına, uyku bozukluklarına, migren gibi beyin temelli ağrılara ve de çeşitli şekillere (tansiyon, ritim bozukluğu vb.) kalp ve damar sorunlarına yol açtığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplardan, bu bedensel hastalıkların yapılan tetkiklerle de fiziksel kaynaklı olmayıp, büyük çoğunlukla psikolojik birer sıkıntının uzantısı olarak olduğu da söylenebilir.

Genel anlamda, araştırmaya katılan genç işsizlerin, işsizlik sürelerinin uzun süreli bir nitelik kazanmasından dolayı ve de bu süreçte çaresizliği öğreten gayr-ı resmi uygulamalarla beraber stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Yapılan girişimlerin olumsuz sonuçlanması ve yaşam için kendilerine belirledikleri hedeflerden uzak olmaları katılımcıların kendilerine güven ve özsaygı düzeylerini de olumsuz anlamda etkilemiştir. Dahası bu kişilerin içinde bulunduğu psikolojik durum beraberinde çeşitli bedensel hastalıklara da yol açmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

İşsizlik olgusu, bireylerin emeklerinin âtıl duruma düşmesi ve bu doğrultuda ücret gelirini elde edememeleri sebebiyle ağırlıklı olarak ekonomik boyutu çerçevesinde ele alınan bir kavramdır. Ancak işsizlik beraberinde ekonomik etkilerin yanı sıra psikolojik bir tahribatı da getirmektedir. Bu durumun ise yaygınlık göstermesi ve işsiz kalanın sürenin uzaması genel anlamda toplumsal/sosyal olarak psikolojik iyi oluş halinden uzaklaşmayı ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde gerek işsizliğin gerekse de uzayan işsizlik süresinin birtakım psikolojik yansımalarla toplum ve birey üzerinde kendisini gösterdiği görülmektedir (Bacak, 2006; Bato **Çizel**, Güzeller ve Mütevellioğlu, 2011; Kurt, 2006; Yılmaz ve Bilgiç, 2009; Paul ve Moser, 2009; Sümer, Solak ve Huma, 2013; Kaya Erdoğan, 2021). Tüm bu araştırmalar ise işsizliğin başlı başına psiko-sosyal bir sorun olduğu ortaya koymaktadır.

Yapılan bu araştırmada, uzun süreli işsizliğin diplomalı gençlerdeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak birtakım bulgulara ulaşılmıştır. İlk olarak, çalışma grubu dahilindeki diplomalı işsizlerin işsizlik olgusunun üzerlerinde oluşturduğu stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin işsizlik süresinin uzamasıyla daha belirgin hale geldiği gözlemlenmiştir. Bu durumun ailelerinden ekonomik anlamda bir destek alamayan katılımcıların stres ve kaygı durumunu daha da derinden yaşadığı söylenebilir. Tüm bu sürecin ise katılımcıların psikolojik iyilik hallerini olumsuz anlamda etkilediği, kimi katılımcıların bu kaotik durumdan çıkamayarak psikolojik destek alma düşüncesi içinde olduğu da ifade edilebilir. İkinci olarak, katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda, istihdam içinde kendine yer bulamayı pasivize ve demoralize olan diplomalı gençlerin öğrenilmiş bir çaresizlik duygusu içinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun özellikle toplumsal cinsiyet kalıpları paralelinde kadın işsizlerde daha baskın bir şekilde görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca çaresizliği öğrenen gençlerin birçoğunun bu durumu dışsal atıflar aracılığıyla açıkladığı belirlenmiştir.

Üçüncü olarak, katılımcılarda bu süreçte özellikle alınan eğitim ve çabalarının istihdamda bir karşılık bulamaması sebebiyle kendine güven duygusunda yoğun bir tahribatın olduğu gözlemlenmiştir. İşsizlik süresinin uzaması, kendilerine belirlemiş oldukları hedeflerden her geçen gün uzaklaşmaları katılımcılarda özsaygı kaybına da yol açtığı söylenebilir. Araştırmada elde edilen diğer bir sonuca göre, katılımcılarda fiziksel nedenli olmayıp tamamen psikolojik temellere dayanan psikosomatik rahatsızlıkların kendini gösterdiği dikkati çekmiştir.

Belirtmek gerekir ki, nicel araştırmada uygulanan istatistiksel analizler genellenabilir ve evrensel bir bilgiyi ortaya koymasına karşın nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmalarda bu durum söz konusu olmamaktadır. Ayrıca küçük çalışma gruplarıyla yapılan nitel araştırma sonuçlarının genellenebilir bir nitelikte olmaması da bu yöntemin sınırlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırlılıklar tüm diplomalı işsizleri kapsayacak şekilde bir genelleme yapmaya

imkân vermese de uygulama yapılan benzer nitelikteki bölüm mezunları hakkında uzun süreli işsizliğin psikolojik yansımaları çerçevesinde inceleme yapma olanağı sunmaktadır. Bu durumun ise, elde edilen sonuçların daha sonra benzer konular çerçevesinde yapılacak olan çalışmalara yönelik olarak bir öngörü oluşturacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, genç işsizliği kronik bir sorun şeklinde giderek kemikleşmekte ve de uzun süreli bir nitelik almaktadır. Özellikle Covid19- döneminde istihdam ve işsizlik konusunda en kırılgan grup içerisinde yer alan gençlerin istihdama kazandırılabilmesi, toplumsal uyum ve birlikteliğin sağlanabilmesi adına kritik öneme sahiptir. İşsizlik olgusunun diploma sahibi gençlerde yaşanması ise, ekonomik yanı bir yanı bırakılırsa, bu kişilerin zamanla psikolojik olarak yıpranmasına ve toplumdan kopmasına yol açabilmektedir. Özellikle diplomalı gençlerin istihdama giriş sorunlarına bir çözüm getirilemeyişi onları diplomalı işsizler kategorisinden diplomalı ümitsizler kategorisine doğru itmektedir. Yapılan araştırmalar her 5 üniversite mezunundan 1'inin çalışmadığını ve de aynı zamanda ümidini kaybederek herhangi bir şekilde iş aramadığını ortaya koymaktadır. Yarınları daha sağlam adımlarla gidebilmek gençlere yapılacak istihdam getirili yatırım ve uygulamalarla mümkün gözükmektedir.

Kaynakça

- Adak, N. (2010) "Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21, 2, 105-116.
- Addison, J. T. ve P. Portugal (2004) "How Does the Unemployment Insurance System Shape the Time Profile of Jobless Duration?", *IZA Discussion Paper*, No. 978.
- Aytaç, S. ve Keser, A. (2002) "İşsizliğin Çalışan Birey Üzerindeki Etkisi: İşsizlik Kaygısı", *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 4, 2.
- Aytaç, S., Dursun, S., ve Yıldız Bağdoğan, S. (2018) *Psikolojiye Giriş* (1. baskı). Bursa: Dora.
- Bagliano, F. C., Fugazza, C. and Nicodano, G. (2019) "Life-cycle Portfolios, Unemployment and Human Capital Loss", *Journal of Macroeconomics*, 60, 325-340.
- Baltacı, A. (2018) "Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *BEÜ SBE Dergisi*, 7, 1, 231-274.
- Baş, H. (2017) "Türkiye'de Genç Nüfus: Sorunlar ve Politikalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017/2, 27, 255-288.
- Bato Çizel, R., Güzeller, C. O. ve Mütevellioğlu, N. (2011) "İşsizliğin Psikolojik Sonuçları: Antalya Örneği". *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2, 1, 26-41.
- Bedir, E. (2014) "İstihdam, İşsizlik, Ücretler ve Çalışma Koşulları", *Sosyal Politika*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2628,
- Biçerli, M.K. (2011) *Çalışma Ekonomisi* (6. Basım), İstanbul: Beta Basım.
- Bilcan Gökkaya, V. (2015) "Çaresizliği Öğrenen Kadın: Öğrenilmiş Çaresizlik", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/14 Fall, 53-70.

- Blau, G. (1993) "Further Exploring the Relationship Between Job Search and Voluntary Individual Turnover", *Personnel Psychology*, 46, 2, 313-330.
- Creswell, J. W. (2017) *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (3. Baskı) (çev. S. B. Demir), Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (6. Baskı) (çev. M. Bütün ve S. B. Demir), Ankara: Siyasal Kitapevi.
- David N. F. Bell ve David G. Blanchflower (2011) "Young people and the Great Recession" *Oxford Review of Economic Policy*, 27 (2), No. 2, 241-267.
- Demir, V. ve Demir, A. (2018) "Üniversite Öğrencilerinde Stres Azaltmaya Yönelik Bir Program: Bilinçli Farkındalık", *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 9, 17, 55-78.
- DİSK-AR, (2022) "İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu", Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Duruel, M. (2004) "Avrupa Birliği'nde Uzun Dönemli İşsizliğe Karşı Uygulanan İstihdam Politikaları", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 2, 375-421.
- Emirgil, B.F. (2019) *Okuldan İşe Geçiş: Türkiye'de Eğitimden Ayrılan Gençlerin İşgücü Piyasası ile Bütünleşme Süreci*, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Yayın No:38.
- Erdoğan, E. ve Özdemir, M.Ç. (2015) *Eğitimli Genç İşsizliği Araştırması: Sakarya İli Örneği*. Adapazarı-Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Erikli, S. ve Bayat, B. (2019) "Üniversite Mezunu Uzun Süreli Genç İşsizlerin Eğitim ve Çalışma Yaşamı Beklentisi: Ankara Örneği", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19, 43, 297-331.
- Etcı, H., Celik Gönültaş, M. ve Özbek, Ç. (2021) "Türkiye İş Kurumu'na Başvuran Y Kuşağı İşsizlerin Kaygı Düzeyleri: Ankara İli Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 173-187.
- European Commission. (2020). <https://ec.europa.eu>, (25.01.2022).
- EUROSTAT (2022) <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, (26.01.2022).
- Gençöz, F., Vatan S. ve Lester D. (2006) "Umutsuzluk, Çaresizlik ve Talihsizlik Ölçeğinin Türk Örnekleminde Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması", *Kriz Dergisi*, 14/1, 21-29.
- Güler, C. ve Benli, G. (2021) *"Toz Bezi Değiliz Ev İşçisiyiz: Küresel Salgın Döneminde Çalışma Hakkı ve Diğer İnsan Hakları İhlalleri Bağlamında Ev İşçilerinin Karşılaştıkları Sorunlar Raporu"*, Ev İşçileri Dayanışma Sendikası (EVİD-SEN), Ocak, İstanbul.
- Gürbüz, S. ve Şahin F. (2018) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz* (5. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ILO (2015) "Long-term unemployment", The Key Indicators of the Labour Market: Education and Labour Market (KILM11).
- ILO WESODATA (2022) <https://www.ilo.org/wesodata> (25.01.2022).
- İşgüççök, Ö. (2018) İşsizlik ve İstihdam (4. Baskı), Bursa: Dora Yayıncılık.
- İşgüççök, Ö. (2019) "İşsizlik ve İstihdam", *Sosyal Politika* (11. Baskı), Ed. Y. Alper ve A. Tokol, Bursa: Dora Yayıncılık.
- İŞKUR (2022) <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>, (28.01.2022).
- Junankar, R. (2011) "The Global Economic Crisis: Long-Term Unemployment in The OECD", Discussion Paper Series IZA DP No. 6057.

- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2016) *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kanyılmaz Polat, E. ve Bacak, B. (2018) "İşsizliğin Psikolojik Sonuçları ve İşsizlik Süresi İlişkisi: Çanakkale'de Yükseköğrenim Mezunu İşsizler Üzerinde Bir Araştırma", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 9, 2, 24-47.
- Kara, E. (2020) "Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 269-282.
- Kaya Erdoğan E. (2021) *"Bayağı Kalabalığız" Üniversiteli İşsizliği*, İstanbul: İletişim.
- Keser, A. ve Kümbül Güler, B. (2016) *Çalışma Psikolojisi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kılıç, C. (1996) "Genel Sağlık Anketi: Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7, 1, 3-10.
- Kroll, L.E., Lampert, T. (2011) "Unemployment, Social Support and Health Problems", *Dtsch Arztebl Int*, 108 (4), 47- 52.
- Kurt, Ş. (2006). "İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 54, 357-379.
- Küçükşıkaya, H., Özçağ, M. ve Bozdağlıoğlu, Y. (2019) "Geçiş Ekonomilerinde İşgücüne Katılım Oranı ile İşsizlik Oranı İlişkisinin Dinamik Panel Veri Analizi", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, Journal of Yasar / Special Issue on Applied Economics and Finance*, 62-68.
- Kümbül Güler, B. (2011) "İşsizlik ve Yarattığı Psiko-Sosyal Sorunların Öğrenilmiş Çaresizlik Bağlamında İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55 (1), 373-394.
- Kümbül Güler, B. (2018). "Öğrenilmiş Çaresizliğin Çalışma Hayatındaki Yansıması", *Çalışma Yaşamında Davranış*, 4. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Lordoğlu, K. ve Özkaplan, N. (2003) *Çalışma İktisadı*, İstanbul: Der Yayınları.
- Mütevellioğlu, N. ve Bato Çizel, R. (2010) "İşsizlik ve Sosyal Haklar: Bir Alan Araştırmasının Bulguları", *II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Petrol-İş Yayını 113, 279-299.
- Nichols, A., Mitchell, J.ve Lindner S. (2013) *"Consequences of Long-term Unemployment"*, The Urban Institute.
- OECD (2020) "OECD Employment Outlook 2020", <https://www.oecd-ilibrary.org/employment>, (26.01.2022).
- OECD. (2022) <https://data.oecd.org>, (25.01.2022).
- Öner N., Le Compte A. (1985) *Durumluluk Süreklilik Kaygı Envanteri El Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, No:133.
- Özen, Y. (2018) "Travma Sonrası Ortaya Çıkan Psikolojik Bozukluklar Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Social Science*, 2, 4, 136-159.
- Paul, K.I.; Moser, K. (2009). "Unemployment Impairs Mental Health: Meta-Analyses", *Journal of Vocational Behavior*, 74(3), 264-282.
- Rathmann, K., Pfortner, T., Hurrelmann, K., Osorio, A. M. Bosakova, L., Elgar, F. J. ve Richter, M. (2016). "The Great Recession, Youth Unemployment and Inequalities in Psychological Health Complaints in Adolescents: A Multilevel Study in 31 Countries", *International Journal of Public Health*, 61, 809-819.
- Rözer, J.J., Hofstra, B., Brashears, M. ve Volker, B. (2020) "Does Unemployment Lead to

- Isolation? The Consequences of Unemployment for Social Networks", *Social Networks*, 63, 100-111.
- Sümer, N., Solak, N. ve Harma, M. (2013) *İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, E. (2011) *Örgütsel İletişim ve Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumuna Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tekindal, M. ve Uğuz Arsu, Ş. (2020) "Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme", *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153-182.
- Thern, E., Munter, J., Hemmingsson, T. ve Rasmussen, F. (2017) "Long-Term Effects of Youth Unemployment on Mental Health: Does an Economic Crisis Make A Difference?", *Journal of Epidemiol Community Health*, 71, 344-349.
- TÜİK (2022) <https://www.tuik.gov.tr/> (29.03.2022).
- UNESCO (2022) <https://en.unesco.org/> (12.01.2022).
- Vyas, M. (2020) "Covid-19 Crisis: Unemployment Rate Remains High At 24.3% Amid Lockdown", https://www.business-standard.com/article/opinion/job-losses-may-have-narrowed-120052500549_1.html, (30.06.2020).
- Yazar Aslan, B. (2015). "Genç İşsizliğe Yönelik Alan Araştırması: Üniversite Öğrencileri Arasında Kaygı ve Umutsuzluk", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 6 (2), 71-86.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. Baskı), Ankara: Seçkin yayınevi.
- Yılmaz, N.; Bilgiç, R. (2009) "İşsizliğin Psikolojik Etkisini İncelemek için Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlilik ve Geçerlikleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Psikoloji Yazıları*, Haziran 2009, 12 (23), 52-65.
- Yılmaz, Ö., Boz, H. ve Arslan, A. (2017) "Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (Dass 21) Türkçe Kısa Formunun Geçerlilik-Güvenirlilik Çalışması", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 78-91.
- Yılmaz, T., Fidan, F. ve Karataş, V. (2010) "İşsizliğin Sosyo-Psikolojik Sonuçları: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Bireylerin Tutumları (Bir Alan Araştırması)", *Journal of Social Policy Conferences*, 48.
- Yüksel, İ. (2005) "İşsizlik Olgusunun Psikolojik Boyutu: Görgül Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(03), 255-274.

Süngerbob Kareşort Çizgi Filminde Sendikalaşma ve Grev Algısı Üzerine Bir Vaka Analizi Çalışması

Mehmet ÖÇAL¹

ORCID: 0000-0001-6973-2611

Öz

Kim denizin altında bir ananasta yaşar? Bu sorunun cevabını gencinden yaşlısına birçoğumuz biliyoruz. Bu sorunun kaynağı olan SüngerBob KareŞort çizgi filmi dünyanın en çok sevilen ve izlenen televizyon programlarından bir tanesi olarak verilebilir. Yaklaşık çeyrek asırdır yayınlanmaya devam eden çizgi film tıpkı diğer sinema ürünlerinde olduğu gibi kendine ait bir algı oluşturmakta, izleyicileri farklı konularda etki altına alabilmektedir. Sinema genel anlamda bir algı oluşturma aracı olarak görülse de onun ürünü olan çizgi filmlerinde birçok mesajı içerdığı bu mesajlar yoluyla izleyicilerinde bir algı oluşturulduğu bilinmektedir. Çocuk yaşta çizgi filmlerde yer alan mesajlar ile alınan bu algılar kişinin hayata bakışının şekillenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarafımızca gerçekleştirilen araştırma sosyal politikanın insani arayışından yola çıkarak sinema ve sosyal politikanın ilişkisini tartışmış ve çizgi filmlerde verilen sendikalaşma ile grev algısına ilişkin örnekler aramış bu kapsamda SüngerBob Kareşort çizgi filminin bir bölümü vaka analizi yönetimi ile araştırmaya tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında çizgi filmde verilen sendika ve grev algısının genel anlamda olumsuz olduğu; sendikalaşmanın ve greve başvurmanın işsizlikle sonuçlanacağı, grevin sermaye karşısında başarısız olacağı algısı tespit edilmiştir. Özellikle ana karakterin makine kırıcılığına başvurması grevi şiddet ve yıkım ile bağdaştırmakta, ortaya çıkan zarar karşılığında sonsuza dek bedelsiz çalışmaya mahkûm edilmeleri ise sendikalaşmanın ve grevin bir sonucu olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sendika, grev, sosyal politika, vaka analizi, süngerbob kareşort

Makale Geliş Tarihi: 21.09.2022 Makale Kabul Tarihi: 02.12.2022

1. Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mocal@mehmetakif.edu.tr

A Case Study On Unionization And Strike Perception in The Spongebob Squarepants Cartoon

Abstract

Who lives in a pineapple under the sea? Many of us know the answer to this question from young to old. The SpongeBob Squareshort cartoon, which is the source of this problem, can be given as one of the most loved and watched television programs in the world. The cartoon, which has been published for about a quarter of a century, creates its own perception, just like other cinema products, and can influence the audience on different issues. Although cinema is generally seen as a means of creating perception, it is known that it contains many messages in its cartoons, which are its products, and that a perception is created in its viewers through these messages. These perceptions, which are received with the messages contained in cartoons at a child's age, appear as an important factor in shaping a person's outlook on life. This research is based on the pursuit of human relationship and social policy social policy is discussed and given in perception cartoons cinema with examples of unionization strike called in this context, a part of the cartoon SpongeBob SquarePants case study management study were subjected to. Within the scope of the research, it has been determined that the perception of unions and strikes given in the cartoon is generally negative; the perception that unionization and applying for a strike will result in unemployment and that the strike will fail in the face of capital. In particular, the main character's recourse to machine crushing associates the strike with violence and destruction, and the fact that they are sentenced to work for free forever in exchange for the resulting damage is understood as a result of unionization and a strike.

Keywords: union, strike, social policy, case study, spongebob squarepants

Giriş

Sosyal politika, kapitalist sistem içerisinde insanın insanca yaşamını sürdürbilmesinin garantörüdür. Sanayi devrimi ile birlikte kapitalist düzenin devam ettirilebilmesi için “zorunlu bir ödün” olarak ortaya çıkan sosyal politika; korporatist anlayış çerçevesinde piyasaya devletin müdahalesi ile çalışma koşulları ve çalışma ediminin karşılığında insani iyileştirmeler şeklinde hayata geçirilmiştir. Sosyal politika neden zorunlu bir ödün olarak gösterilmiştir? Bu sorunun cevabı sanayi devrimi ile birlikte benimsenen ve hayata geçirilen siyasi ve iktisadi düşüncelerin sonuçlarında bariz bir şekilde görülebilir. Bazı sosyal sınıfları ortadan kaldıran, bunların yerine yeni ² sosyal sınıfları ortaya çıkaran sanayi devrimi ile

2. Sanayi devrimi ile birlikte lortlar ve derebeyleri kapitalistlere veya bir başka deyişle işverenlere dönüşürken, bu kimselerin sağladığı güvence altında çoğunlukla tarım işlerinde çalışan serf, köleler veya küçük toprak sahipleri ise proletaryaya yani işçi sınıfına dönüşmüştür. Ancak sosyal sınıflardaki meydana gelen değişimin özellikle sosyal politika ortaya çıkana kadar yalnızca isimlerde meydana geldiği, çalışma koşulları açısından sanayi devriminin ilk yıllarının kölelik dönemini artmadığı bilinmektedir.

üretim biçimi kökünden değişmiş, Taylorist düşünce ve Fordist üretim modeli ile devasa fabrikalarda emek yoğun üretime geçilmiştir. Sanayi devrimin ilk yıllarında feodalizmin sebep olduğu zenginlik, yoğun emek sömürüsü ile birleşmiş ve ortaya çok büyük bir zenginlik çıkartmıştır. Kapitalizm ve kapitalistlerin zenginleşme hırsı arttıkça işçilerin çalışma koşulları daha da kötüleşmiş; teoride iyi niyete dayalı karşılıklı borç ilişkisi anlamına gelen “iş ilişkisi” bir iyi niyet temenisi olarak kalmıştır.

İnsanlık tarihinin en karanlık dönemlerinden bir tanesinde emek ve emekçiye gerçekleştirilen sömürü hiçbir değerle bağdaşmayacak seviyelere ulaşmış; toplumsal vicdan devreye girerek işçi yanlısı sermaye ile uzlaşmacı veya çatışmacı söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır. İşçilerin yavaş yavaş örgütlenmeye başladıkları, insani olmayan çalışma koşulları sebebiyle toplumsal düzenin bozulduğu, ³ liberalizm karşıtı ve onu işçi devrimi ile ortadan kaldırmakla tehdit eden sol fraksiyonun yükselişi liberaliz ve onun ekonomik izdüşümü olan kapitalizmin öz eleştiri yapmasını zorunlu tutmuş ve sistem için bir “can simidi” olarak sosyal politika ortaya atılmıştır. Bu noktada sosyal politika liberal-kapitalist sistemin bir çıktısıdır. Onu daha insani bir hale getirmek için sistem tarafından geliştirilmiş bir araçtır. Nihai anlamda sosyal politika kapitalizmi ehlileştirerek onu beraber yaşanılabilir bir hale dönüştürmeye çalışır. Bunu ise çalışma hayatına yönelik haklar, standartlar, yasaklar ve zorunluluklar koyarak gerçekleştirir. Sosyal politikadan bağımsız şekilde bir halk harekâtı şeklinde ortaya çıksa da sendika, sendikalaşma ve iş mücadelesi de şüphesiz adı geçen olgu ile vazgeçilmez bir hak olarak işçilere tanınmıştır.

Sendikalaşma işçilerin hayatta kalma mücadelesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Tek başlarına güçsüz olan işçilerin ortak payda dâhilinde toplanmaları ve örgütlü bir şekilde tek ses haline gelmeleri onlara sermaye ile pazarlık edebilme imkânı sağlamıştır. İşçi örgütlenmelerinin görüldüğü sanayi devriminin ilk yıllarında sendikalaşma ve sendikal oluşumlar gerek sermayenin karlılığını koruma çabası gerekse liberalizmin meşrutiyet gerekçeleri ile yasaklanmış; sosyal politikanın doğuşu ile önce örgütlenme daha sonra iş mücadelesi araçları çalışanlara birer hak olarak sunulmuştur. Refah devletinin altın yıllarında sendikalaşma oranları en yüksek seviyelere ulaşmış; sendikaların kazanımları artmış, siyaseti şekillendiren oluşumlar haline dönüşmüşlerdir. Sendikalar ve sendikalaşmanın bu yükselişi “neo-liberalizm” ve onun aracı olan “küreselleşme” ile son bulmuş; 1980’li yıllardan sonra sosyal politikanın tüm aktör/eylemleri gibi sendikacılık da gerileme dönemine girmiştir.

Zor kazanılmış ve vazgeçilemez bir hak olan sendikal örgütlenmenin günümüz dünyasındaki durumu bir hayli karmaşıktır. Küreselleşmenin dünyada üre-

3. Düşük veya aynı ücretler sebebiyle yoksulluğun artması, iş kazaları sebebiyle bakıma muhtaç çok kalabalık bir kitlenin doğması, iş güvencesinin olmaması ve her zaman daha düşük ücretle çalışmaya razı olan bir işsizler ordusunun varlığı, örgütlenmenin yasak olması ve iş mücadelelerinin kanlı bir şekilde bastırılması, anarşist hareketlerin ve ludizmin yaygınlaşması dönemin İngiltere’sinde suça meyilli arttırmış, toplumsal patlamalar meydana gelmesine sebep olmuştur.

timi sosyal korumanın olmadığı yerlere taşınması, neo-liberal yaklaşımın sosyal transferleri gereksiz görmesi, işgücü piyasasında mavi yakalıların azalması ve yeni sosyal sınıfların üretime dahil olması, sendikaların yaşanan gelişmelere ayak uyduramaması gibi sebeplerle oldukça kan kaybeden sendikacılığın geleceği hakkındaki teoriler COVID-19 salgını ile birlikte yeniden düşünülmelidir. Tedarik ağını bozan, ülkelerin yeniden merkezileşmesini zorunlu kılan salgın küreselleşmenin ve neo-liberalizmin tartışılmaya açılmasına sebep olmuştur. Ülkelerin tedarik ve üretimi bir silah olarak kullanmaya başlaması sermayenin serbest dolaşımını sonlandırabilecektir. Üretimde serbest dolaşımın son bulması ve kaynak ülkeye dönmesi çalışanlara verilen sosyal hakların kullanılabilmesini sağlayacaktır. Sosyal politikanın ve onun uygulayıcısı olan sosyal devlet anlayışının bir zorunluluk olduğunun anlaşıldığı salgın dönemi anılan sebeplerden dolayı “sendikalar ve sendikalaşmanın dirilişi” olabilecektir.

Peki, gücü dönem dönem artan veya azalan, insanları bir amaç uğrunda örgütleyen, tarih boyunca farklı politika ve yaklaşımlar benimseyen sendikalara toplumun bakış açısı da değişti mi? Sendika, sendikalaşma ve iş mücadelesine yönelik toplumsal algı nedir ve bu algı nasıl şamil edilmekte? Şüphesiz bir olgunun toplum nezdinde benimsenmesi, ona ait kültürün topluma işlenmesi ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu noktada sinema toplumsal algıyı şekillendirme önemli araçlardan bir tanesidir. Sosyal bir iletişim ve etkileşim aracı olarak sinema toplumu ve toplumun hayata bakış açısını sanat ile birleştirerek beyaz perdeye aktarır. Sinema bazen toplumu olduğunu gibi yansıtırken bazen de olguları bir fikir doğrultusunda mesaj içeren şekillerde sunar. Ne şekilde olursa olsun sinema günümüzde herhangi bir olguya karşılık algı ve kültür oluşturulması ile bunların yaygınlaştırılmasında çok ciddi bir argümandır. Nihayetinde sinema bir olguya karşı toplumsal bakış açısının belirlenmesinde bir araç olarak kullanılabilir. Tam bu noktada sendika, sendikalaşma ve onun sağladığı iş mücadelesi araçlarına karşı toplumsal algının tespit edilmesinde sinemanın ürünleri deney alanı olabilecektir.

Çalışma kapsamında sinemanın bir ürünü olan ve izleyici kitlesi genellikle çocuklar olan “Süngerbob Kareşort” çizgi filmde verilen sendikalaşma ve grev algısı “vaka analizi metodu” doğrultusunda analiz edilecektir. Çalışma ile milyonlarca çocuk ve yetişkinin hayranı olduğu bir çizgi filmde verilen sendikalaşma ve grev algısı tespit edilmeye çalışılacak; üretilen algı sosyal politika perspektifinde yorumlanacaktır.

Şekil 1: Çalışmanın Problem İfadesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma ile aranan ve açığa çıkartılmaya çalışılan problem ifadesi yukarıdaki gibidir. Sinema ve sosyal politika ilişkisinin de inceleneceği çalışma ile gerçekleştirilecek vaka analizi çerçevesinde dünyanın en fazla izlenen çizgi filmlerinden bir tanesinde en temel işçi haklarından bir tanesi olan sendikalaşma ve grev hakkında verilen algı bulgulanmaya çalışılacaktır.

Sosyal Politika ve Onun Vazgeçilmezi: Sendika

İnsani bir arayış olan, insanın iyilik halini korumak ve geliştirmek için devlet tarafından hayata geçirilen sosyal politika birçok hak ve özgürlüğü teminat altına alır. Çalışma koşullarından barınma politikaları ve hatta göç gibi uluslararası sorunlara makro ve mikro ölçekte politikalar üreten sosyal politika bunu korporatist karakteri ile gerçekleştirir. Aslında olgunun kapsamı onu meydana getiren kelimelerden bir tanesi olan “sosyal” ibaresi ile doğrudan ilişkilidir. İnsani işaret eden, ona özgü olan sosyal kelimesi insana ilişkin, insanın refahını etkileyen tüm sosyal sorunların sosyal politikanın kapsamı içerisinde olduğunu bizlere göstermektedir. İnsan kadar kadim olan emek gücünün korunmasının ötesinde sosyal politika bugün onun refahını düşüren tüm sosyal sorunlara karşı mücadele etmekte; ona sosyal devlet veya refah rejimi tarafından taahhüt edilen özgürlüklerin teminatı olmaya devam etmektedir. Buradan hareketle sosyal politikanın karakteristiğinde yatan iki temel faktör “korumak” ve “güvence altına almak” olarak verilebilir. Sosyal politika ekonomik açıdan güçsüz olan fertleri korur. Toplumsal barışı muhafaza etmeye gayret gösterir. Bu eylemini sosyal transferler suretiyle veya çeşitli sosyal içermeye politikalarıyla hayata geçirir. Öte taraftan sosyal politika güvence altına alınan kimi hak ve özgürlüklerinde adındır. Sosyal politika iyilik,

dirlik, refah ve toplumsal barış perspektifinde fertlere bir takım haklar tanımlar ve tanımladığı hakları devletin daha doğrusu kanunun gücü ile muhafaza eder. Sosyal politikanın özellikle güvence altına alan karakteristiğinde onun uygulayıcısı olan sosyal devletin “geleneksel”, “bireysel”, “klasik”, “doğal”, “temel” hak ve özgürlükler diye adlandırılabilen hak ve özgürlük sistemini kabul ettiği gerçeği yatmaktadır. Sosyal politikanın anılan karakteristiği ile teminat altına aldığı en önemli özgürlük alanlarından bir tanesi sendikalaşmadır (Öçal ve Korkmaz, 2021: 28; Zaim, 1992: 1-2; Tuna ve Yalçıntaş, 1999: 27; Talas, 1992: 13; Tokol, 2000: 1-2; Göze, 2016: 207).

Sendikalar, ortak örgütlenme ve faaliyet aracılığıyla üyelerinin çıkarlarını temsil etmeyi ve işverenler/yöneticilerin gücü karşısında çalışanların bireysel güçsüzlüğünü dengelemeyi amaçlayan örgütlerdir. Sendikaların gündemi işyerinde ve ötesinde iktidar, eşitlik ve adalet ile ilgili daha geniş konuları da kapsayabilir. Sendikaların gücü ise ortak örgütlenme ve iş mücadelesinde seferber edilen güce bağlıdır. Bu güç uzlaşmaya yönelik de kullanılabilir. Sanayi devrimi ile birlikte sosyal politikadan bağımsız şekilde ortaya çıkan bu örgütlenme aracı sosyal politika ile bir hak olarak tanımlanmıştır. Örgütlü işçi hareketlerinin 19. yüzyılda batı Avrupa’da yükselişinden günümüze sendikacılığın tabiatı, imkânları ve sınırları tartışılmaya devam etmektedir. Kurucu figürler Karl Marx, Robert Michels, Vladimir Lenin, “*Theory of Labour Movement*” kitabını yazan S. Perlman, Sydney Webb ve Beatrice Webb’den oluşurken P. Fosh ve E. Heery “*Trade Unions and Their Members*” adlı eserlerinde güncel tartışmalardaki çoğulcu, neo-korporist, Marksist, muhafazakâr ve feminist tutumları teşhis etmişlerdir. Bu tutumlar devletin ve sendikal hakkın etkilediği parametreler ile sendikal özgürlüğün sınırlarına ilişkin analizler içerirler (Turner, 2020: 793-794).

Sendikalaşma ve iş mücadelesinde bulunma iş ilişkisinin taraflarından yalnızca bir tanesinin mi hakkıdır? Burada iki farklı anlayış olduğu söylenebilecektir. İşveren sendikalarının kolektivist ekonomiler haricinde çağdaş endüstri toplumlarına has oluşumlar olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte bazı dünya ülkelerinde işverenlerin örgütlenme hakkının olmadığı da bilinen bir gerçektir. İşveren sendikası hakkında Clarence E. Bonnett, J. Henry Richardson ve William H. Smith’in yaptığı tanımların ortak noktalarının işveren çıkarlarının korunması ve üretim hacmi ile karlılığı korumaya işaret ettiği söylenebilir. Kısaca sendikalaşma genel itibarıyla işçi tarafının yanı sıra işveren tarafına da sağlanmış bir haktır. Buradan hareketle sendikanın tanımında bir sosyal sınıfı işaret etmekten ziyade “bir insan gurubunun çıkarlarını savunmak, için oluşturdukları kuruluş” şeklinde bir tanım üzerinden gidilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Sendikalaşma ise genel olarak sendikaya üye olma/örgütlenme veya sendikalaşma hareketidir. Anayasal kuruluşlar olan sendikalar üyelerini ekonomik ve sosyal hak/menfaatlerini korumak ve geliştirmek maksadını güden tüzel kişiliğe haiz sivil toplum kuruluşlarıdır. Sendikaların anayasal kuruluşlar olarak tanımlanması

ise onların kuruluşlarının ve üyeliğin/üyelikten ayrılma özgürlüğünün anayasa ile güvence altına alınmış olmasıdır (Önsal, 2017: 424; Tokol, 2018: 80; Uslu, 1995: 8-9; Seyyar, 2008: 383).

Sendikacılık aynı zamanda demokratik bir oluşumdur. Kavramın demokratik yapısının altında kelimenin kökeninde yatan “*temsilcilik*” ve “*bir topluluğun yararını gözetmek için seçilen temsilci*” anlamlarının olması önemli bir faktördür. Bununla birlikte sendikacılığın sınıflar arasındaki çatışmayı uzlaştıracı bir araç olduğu ve bu yönüyle demokrasinin uzlaştıracılığı ile bağdaştığı da söylenebilir. Sendika ve sendikacılık ancak demokratik kurum ve kuralların belirli bir standardın üzerinde gerçeklik kazanmış olduğu toplumlarda varlık kazanabilir. Dar ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla sendikaların çatısı altında demokratik örgütlenmenin ilk adımlarını atan işçi kitleleri, demokrasi yolunda ilerleyişleri ve demokrasiyi geliştirme yolundaki tarihsel görevleri açısından büyük anlam ve önem taşıyan bir “*okula*” kavuşmuş olurlar. Yani sendikalar yalnızca ekonomik kazanıma odaklı dar kalıplı oluşumlar olmayıp; üyelerinin kendilerini geliştirdiği demokratik ve insanlığa hizmet eden oluşumlardır. Bazı ülkelerde yasaklanmış olsa da sendikalar siyaset ile iç içe geçmiş oluşumlardır. Ülkelerin siyasi ideolojileri, geçmişleri, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları bahsedilen ilişkileri farklılaştırır da bu durum sendikaların aslında insanın hayatını ilgilendiren her alanda olduğunu göstermektedir (Işıklı, 1994: 1-2; Mahiroğulları, 2013: 1; Balcı, 2016: 21; Işıklı, 1972: 359).

Sinemanın Bir Ürünü Olan Çizgi Filmlerde Verilen Sendika ve Grev Algısı

Sendika ve Sinema Üzerine

Sendikalar entelektüel oluşumlardır. Hiçbir zaman dar anlamda kendilerine yüklenen ekonomik çıkarları korumak ve geliştirmek gayesi ile sınırlı kalmamışlar; üyelerine sağladıkları sosyal korumanın yanında adeta akademik birer kurum gibi çalışmalar yürüterek sosyal gelişimi de teşvik etmişler, demokratik yapıları ile uzlaşmayı ve toplumsal barışa çaba sarf etmişlerdir. Siyaset ile ilişkileri bir kaçınılmaz olarak görülse de bir açıdan işçilerin yönetimde söz sahibi olmalarına olanak sağlamıştır. Kısacası sendika insanın olduğu neredeyse tüm sosyal-kültürel ve ekonomik düzelmelerde olan, bu düzelmelerde etkiye sahip olan bir oluşumdur. İnsanın hayatı ile bu kadar iç içe geçmiş bir oluşumun sanatın içerisinde yer almaması beklenemez. Sinema ise en fazla insanın etkileşime girdiği sanat dalı olarak görülebilir. Sinema; sanatsal sonuçlar elde etmek için kullanılabilecek ancak bu amaçla kullanılması zorunlu olmayan bir sanat dalıdır. Sinema, doğası gereği, insanın yaşadığı dünyada olan merak uyandıran, tipik ve heyecan verici şeylere ilişkin gerçeğe uygun bilgiler vermeye yöneliktir. Bu noktada sinema olarak adlandırılan şeyin sınırları “*insandır*” yani bir diğer deyişle sınırı yoktur. Sinema ile insan, çevresinde gördüklerini, algıladıklarını, tüm yaşam

deneyimlerini, kısaca toplumsal gerçekliğin ve bilincin bir anlatım şekli meydana getirir. Sinema bu yönü itibariyle toplumsal yapının bir ürünüdür ve ona bağlı olarak gelişir, onu yansıtır. Bunun ötesinde bazı bilim insanları sinemayı, “*toplumu anlamamanın bir anahtarı*” olarak metaforlaştırmaktadır (Arnheim, 2002: 14-36; Branston, 2010: 67; Güçhan, 1993: 51; Nascimento, 2019: 27).

Sendika, toplumun aynası olan sinemada kendisine oldukça fazla yer bulmuştur. Toplumu yansıtan, onu anlamamıza yardımcı olan ve hatta onu şekillendiren sinema, entelektüel ve köklü bir sosyal oluşum olan sendikayı sayısız kez işleyerek filmlerde meydana getirdiği algıyı topluma aktarmıştır. Sinemanın sendikaya yaklaşımı işçi sınıfının çekmiş olduğu sıkıntı ve diğer sosyal sorunların tespit aracı olarak verilebilir. Gerçekten gelişen teknoloji ile birlikte sinema milyonlara işçi sınıfının yaşadığı sıkıntıları ve sendikaların gerçekleştirdiği haklı iş mücadelesinin gerekliliğini yıllar boyu aktarmaya devam ederek özellikle sosyal politika hakkında toplumsal farkındalığı geliştirmektedir. Nihayetinde sinema ve sendika arasındaki ilişkinin çok güçlü olduğu; istisnaları olmakla birlikte sinemada sendikanın işlenmesinin bizatihi işçi sınıfının mücadelesi güç katan etmenlerden bir tanesi olduğu söylenebilecektir (Söner, 2018: 127; Yüksel, 2018: 1222; Makal, 2020: 1).

Çizgi Filmlerde Üretilen Anlam ve İdeoloji İlişkisi Üzerine

Günümüzde sinemanın bir ürünü olarak görülse de animasyon ondan çok daha köklü bir geçmişe sahiptir. Milattan önce 20.000’li yıllarda taş devrinin yaşandığı zamanlarda insan yaşadığı mağara duvarlarına mamutların yürüyüşünü ilustre etmek için çok ayaklı resimler çizmiş; böylelikle animasyon doğmuştur. Bu noktada animasyonun ortaya çıkışı insanın kendini bir ifade etme biçimi olarak “*sosyo-psikolojik bir araç*” vazifesi gördüğü söylenebilir. Bununla birlikte çizgi film ise sinema ile doğmuş bir kavramdır. Çizgi filmler, 1800’lerin sonlarında ilk filmlerinin çekildiği andan itibaren sinema tarihinin bir parçası olmuşlardır. Gerçek oyuncular yerine animasyon kullanılarak ortaya çıkarılan çizgi filmler ilk yıllarında çocuklara yönelik mizahi filmler olarak tasnif edilse de günümüzde bu sinema türü her yaş sınıfına ayrı içerik ve farklı tarzlarda tüm yaş gruplarına hitap eden bir yelpazeye ulaşmıştır. Çizgi filmler görsel etkileycilikleri ve hayal gücünün sınırsızlığından kaynaklı zenginliği ile seyircilerinde iz bırakan eserlerdir. Başlangıçta sinema filmleri öncesinde “*aperatif*” niyetine çok kısa gösterimlerle sunulan çizgiler zaman içerisinde blok şovlara dönüşmüş; sadece çizgi film yayınlayan veya üreten şirketlerin sayısı büyük bir artış göstermiştir. Günümüz dünyasında he ne kadar her yaş grubu çizgi film izlese de 2-5 yaş aralığında çocukların haftada ortalama 32 saat çizgi film izlediği, 6-11 yaş aralığında ise bunun ortalama 28 saat olarak gerçekleştiği yapılan araştırmalar ile bulgulanmıştır.⁴ Çocukların iletişim yeterlilikleri ve zekâ yapısı

4. Disney’in 2002 yılında tüm ABD’nin yüzde 75’ine yayın yapması çizgi filmlerin insan hayatının vazgeçilmezi

uzun saatler izlenen çizgi filmler birleştirildiğinde izlenilen çizgi filmlerin çocuğun kişiliğinden dünyaya bakış açısına kadar birçok faktörü etkileyebilmektedir. Şiddet içerikli çizgi filmler izleyen çocukların günlük hayatlarında agresif davranışlara diğer çocuklara nazaran daha fazla yer verdikleri ek olarak çocukların izledikleri çizgi filmlerdeki gibi giyinmeye özen gösterdiklerine ilişkin araştırmalar yine tarafımızca ulaşılan kanaati desteklemektedir (Sito, 2006: 1; Habib ve Soliman, 2015: 248-249; Thompson ve Zerbinos, 1997: 247-428; Kraak ve Story, 2015: 121-122).

Çocukluk, insanın hayatında onun kişiliğinin şekillenmesindeki en önemli dönem olarak verilebilir. Çocukluk döneminde zihin “beyaz bir sayfa” olarak metaforlaştırılabilir. Kişilik ve davranışlar bu dönemde sayfaya çizilerek gelecekte karakter haline dönüşmektedir. Çocukların ise bu dönemde kendilerine yönelik etki ve bilgiyi reddetme şanslarının olmadığı söylenebilecektir. Çocukların günlük alışkanlıklarından bir tanesi olan çizgi filmlerde bu noktada onların karakter ve hayata bakış açılarının şekillenmesinde en önemli faktörlerden bir tanesi olarak verilebilir. Ancak bu noktada madalyonun iki yüzü vardır. İzlenilen çizgi film çocuğu olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Gerçek dünyadan hayal dünyasına açılan kapılar olan çizgi filmler ile çocuk kendisini istediği gibi kurgulamakta ve bu süreçte tecrübe ettiklerini hayatına aktarmaktadır. Çocuğun çizgi filmlerden gördüğü olumlu veya olumsuz davranışlar onun kişiliğini meydana getirmekte hatta bazı noktalarda çizgi filmler ile verilen mesajlar hayata bakış açısını şekillendirmektedir. Bu noktada kültür aktarımında çizgi filmler özellikle batı ülkelerinde kullanılan “sosyo-psikolojik bir araç” bir araçtır. Çizgi filmlerin ortaya çıktığı yıllarda öğreticilik olan temel gayesi gelişim süreci içerisinde bilgilendirme hatta bazı içeriklerde propaganda içeriğine de sahip olunan çeşitli amaçlara hizmet etmiştir. Bazı İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemindeki bazı çizgi filmlerde gerilimlerin her iki bloğunun da propagandası görülürken; 2000’li yıllardan sonra batı medyası özellikle Hollywood menşei çizgi filmlerde liberal ve kapitalist mesajlar sıklıkla tespit edilebilecektir (Wijethilaka, 2020: 1; Türkmen, 2012: 139; Güler, 1989: 169).

Özellikle çocuklar için üretildiği belirtilen, çocuklara yönelik içerikleri yoğun olarak işleyen çizgi filmler neden siyasi ve ideolojik mesajlar içermektedir? Bu sorunun cevabı da oldukça politiktir. Çizgi filmler birer kültür aktarım unsurlarıdır. Çizgi filmlerin bu potansiyeli onları birer “yumuşak güç” silahına dönüştürmektedir. Yerel kültürü yansıtan, siyasi fikirler hakkında görüş aşılayan çizgi filmler bu sebeplerle devletler tarafından desteklenmekte; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda birer silah haline dönüşmektedirler. Çizgi filmlerin

haline geldiğini göstermektedir. Çizgi filmlerin çeşitli içerikler ile artık yetişkinlere de hitap etmeye başlaması, çocukların uslu durabilmelerini sağlamak için ebeveynlerin onlara sürekli çizgi film izletmeleri, kurgulandıkları hayal gücü ile insanı dünya gerçeklerinden sıyrabilmesi vurgulanan popülariteyi açıklamakta kullanılabilecek birkaç enstrümandan bazılarıdır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: R. G. T. S. Wijethilaka, Effect of Cartoons on Children, 2020.

devletler veya farklı oluşumlar tarafından fikirlerin olgunlaştırılmasında/ yaygınlaştırılmasında birer “kuluçka makinası” gibi kullanıldığı yapılan akademik çalışmalar ile de ortaya konulmuştur. Özellikle “Taş Devri”, “Jetgiller” ve diğer bir takım Walt-Disney yapımı çizgi filmlerin içerik analizleri sonucunda kapitalist ideolojinin söylemleri ile kendi varlığını garantiye aldığı, liberal kitle kültürünün çocuklara çizgi filmler aracılığıyla aktarıldığı, gösterişçi tüketim ve kapitalist tüketime özendirdiği çizgi filmlerin “satır aralarında” yer alan mesajlar olduğu bulgulanmıştır. Çizgi filmlerde kullanılan dilin de kapitalist ideolojinin istediği davranışları çocuklarda hayata geçirme gücüne sahip olduğu ileri sürülmektedir. Bu noktada yapılan araştırmalar derinlemesine incelendiğinde çizgi filmlerin eğlendiren birer aktivite olmalarının yanında kapitalizmin uygun gördüğü yaşam tarzını çocuklara ve yetişkinlere benimsetmeye çalışma aracı olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Bu kanaat Walt-Disney çizgi filmlerinde iyi ve güzel olan her şeyin batı kültürü kaynaklı olduğu; Prenses Sofia, Fineas ve Förb, Aslan Koruyucular çizgi filmlerinin incelendiği başka bir çalışmada da görülmüştür. Bu çalışmaya göre ABD kanalı olan, Walt-Disney menşeli Disney Channel’ ın yapımlarında batı kültürüne ait öğeler, Avrupa yönetim şekillerine ve tarihine yapılan vurgularla, karakterlerin başına buyruk özgür, çılgın hayatları ön plana çıkmaktadır. Bireycilik vurgusu ile kişisel çıkarlar ve özel hayatın öncelikli konuma getirilmesi yine liberalizm kaynaklı yaşam tarzına özendirme çabası olarak verilebilir. Benzer şekilde Türkiye’de devlet eli ile kurulmuş TRT Çocuk televizyon kanalının da Türk kültürünü çocuklara öğretmek amacıyla kurulduğu ve içeriklerinin bu kurguya sahip olduğu da söylenebilir. Nihayetinde çizgi filmler devlet, kurum veya oluşumların fikir aşılama kullandıkları “sosyo-psikolojik bir araç”-tır. İnsanın kişiliğinin şekillendiği çocukluk döneminde, kurgularında veya satır aralarında çeşitli mesajlar olan çizgi filmler ile çocuklara fikirler aşılabilenmekte; çocuğun dünyaya bakış açısı şekillendirilebilmektedir (Sarban, 2011: 134; Güzel, vd., 2015: 91-93; Aydın, 2018: 59-60).

Bu noktada çizgi filmler genel izleyici kitlesi olan çocuklar için farklı anlamlar üretmekte bunu ise benimsedikleri siyasi-ideolojik düşünceler vasıtası ile gerçekleştirmektedirler. Çizgi filmlerde üretilen anlamın ve aktarılan siyasi mesajların kaynağı ise yapımcıları/yönetmenleri ile onların benimsediği değerler olarak verilebilir. Bu noktada çizgi filmlerde üretilen anlamlar ve ideoloji hakkında Melis Birder’in “tabii ki siyaset de evrensel bir dil, ne yaparsan yap aslında bir şekilde siyasi oluyor, ne üretirsen üret onun çıkış noktası siyasi bir yerden oluyor, her şey siyasi sonuçta, bir çizgi film de siyasidir, bir film de ama onun dilini ve dengesini tutturmak bence önemli” ifadeleri oldukça yerinde bir söylem olarak verilebilir (Baran, 2018: 88).

Çizgi Filmlerde Verilen Sendika ve Grev Algısı Üzerine

Peki, kapitalizmin bir ürünü olan, onu ehlileştirerek yaşanılabilir hale sokma

gayreti ile kapitalizmin kendinden verdiği bir “ödün” olarak ortaya çıkan sosyal politika ve onun insani arayışının çizgi filmlerdeki yeri nedir? Özellikle batı menşeli çizgi filmler tüm sosyal sınıfların insanca yaşaması için piyasaya müdahaleyi savunan, piyasa karşısında özellikle çalışanlara haklar tanımlayan, piyasayı devletin korporatist anlayışı ile sınırlandıran, tüm fertler için asgari refahı ve sosyal adaleti hedefleyen sosyal politikayı nasıl işlemekte, çocuklara tüm bu insani arayışı veya vazgeçilemez hakları ne şekilde sunmaktadır? Dahası çalışanın en temel ve vazgeçilemez haklarından olan sendikalaşma ve grev algısı çizgi filmlerde çocuklara nasıl aşılanmaktadır. Çalışmanın temel problem ifadelerinden bir tanesi bu sorulardır. Sendikalaşma, grev, işçi hakları ve diğer sosyal politika konularında yüzlerce sinema filmi olsa da bu olguların işlendiği çizgi filmler çok da fazla değildir. Bu kapsamda bir literatür taraması gerçekleştirilmiş, çizgi filmlerde verilen sendika ve grev algısını ortaya çıkartmak amacıyla yapılan araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçları aşağıdaki verilmiştir.

Tablo 1: Çizgi Filmleri Verilen Sendika ve Grev Algısı Açısından İnceleyen Araştırmalara Yönelik Literatür Taraması

Eserin Künyesi	Eserin Bulgusu
Sean Brayton (2013), <i>Learning To Labor With Handy Manny: Immigration Politics And The World Of Work In A Children's Cartoon</i>	“Handy Manny” isimli çizgi filmde göçmen emeğine ilişkin bu kişilerin “niteliksiz işgücü” olduğuna dair algı meydana getirildiği ve bu kişilerin sendikalaşmasına gerek olmadığı mesajı verildiği bulgusu
Mark T. Gillis ve Joshua Hall (2010), <i>Using The Simpsons To Improve Economic Instruction Through Policy Analysis</i>	“The Simpsons” isimli çizgi filmin “The PTA Disbands” isimli bölümünün politika analizi metodu ile incelendiği çalışmada sendikaların üyelerinin ücretlerini arttırmak için sempati grevi gibi yolları meşrulaştırdığı algısının oluşturulduğu kanısı
Hasan Yüksel (2020), <i>Sendikacılık ve Sinema</i>	Kaleme alınan kitabın bir bölümünde “Uncle Sam and Bolshevik” isimli çizgi filmde emek ve sendikalaşmaya ilişkin Bolşevizm’in zararlı ve kötü görünen, insana hoş gelmeyen bir canlı olarak ilustire edildiği, sendikanın öldürülmesi gerekli olan bir kemirgen olarak verilmesi mesajı
Serkan Güzel ve Arkadaşları (2015), <i>Çizgi Film, Çocuk Ve Toplumsallaşma: Jetgiller ve Taş Devri Örneği</i>	Kapitalist ideolojinin söylemlerinin “Jetgiller” ve “Taş Devri” çizgi filmlerinde çokça yer verildiği, bu algıdan etkilenen çocukların davranışlarının bu ideoloji ile gelişerek dolaylı da olsa sendika karşıtı fikirlerin benimsenebileceği bulgusu
Lee Grieveson (2017), <i>Cinema and the Wealth of Nations: Media, Capital, and the Liberal World System</i>	Liberal bakış açısı ile kurgulanmış çizgi filmlerin sendikal örgütlenmeyi özellikle Amerikan toplum yapısına ve zenginliklere zararlı bir oluşum olarak verilmesi çıkarımı
Fred Glass (2016), <i>From Mission to Microchip A History of the California Labor Movement</i>	“Roosevelt” çizgi filminde ABD eski başkanı Roosevelt’in benzetildiği güçlü lokomotifin emeğe ve sendikalaşmaya atıf yaptığı, başkanın emek ve sendikalar sayesinde raylar üzerinde ilerleyebildiği mesajı
Steven Perlberg (2020), <i>The Hidden Pro-Union Politics Of 'Space Jam'</i>	“Space Jam” çizgi filminde sendika ve emek yanlısı göndermeleri, 1941 yılında çizgi film sektörü çalışanlarının büyük grevinin anılması ve sendikacılığın çizgi film karakterlerinin söylemleri ile teşvik edilmesi çıkarımı

Emet Gürel ve Jale Alem (2010), <i>Postmodern Bir Durum Komedi Üzerine İçerik Analizi: Simpsonlar</i>	“The Simpsons” isimli çizgi filmde kuramsalcılık karşıtlığı gibi postmodern vurgularla dolaylı olarak örgütlenmeye değil kişisel çıkarlara önem verilmesi bulgusu
Carl Rhodes (2001), <i>D’oh The Simpsons, Popular Culture and Organizational Carnival</i>	“The Simpsons” isimli çizgi filmin “Last Exit to Springfield” bölümünde zayıf bir karakter olan Homer’ın sendika başkanı olması ile güçlü bir kahraman haline dönüştüğü, çalışan haklarının sendikalar tarafından erozyona uğratıldığı ve işçilerin onurlu iken sermayenin zalim ve acımasız olduğu çıkarımı
Burak Medin (2013), <i>Kitle Animasyon Film Anlatısında Öznenin Sunumu: Arabalar ve Wall-E Örneği</i>	Disney’in çizgi film karakterlerinin davranışlarının 1941 sendikal direnişi sonrası fizik kurallarını ihlal eden, şiddet davranışları sergiler hale gelmesi. Sendikal hareket çizgi filmlerde verilen mesajı iyi ahlaktan kötü ahlaka evirdiği bulgusu
Güven Büyükbaykal (2007), <i>Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkileri</i>	Grevi kolektif şiddet örneklemine kullanma ve dolaylı olarak çizgi filmlerde grev konusunun işlenmesinin bu amaçlarla veya bunu ortaya çıkarması kanısı
Steven Watts (1995), <i>Walt Disney: Art and Politics in the American Century</i>	Disney’in 1940’lı yıllarda sendikaların artan baskılarından bıkararak popülist yaklaşım ile elitistliği geri plana iterek çizgi film karakterlerinde taşranın sendikasız işgücünü parlatmaya başlaması bulgusu
Navjeet Sidhu (2012), <i>Fantasy at Work: Representations of Labour and Economy in Children’s Animated Films</i>	Disney ve Pixar’a ait çizgi filmlerde emeğe ve dolaylı olarak örgütlenmeye ilişkin farklı mesajlar verildiği buna göre “Bee Movie” ve “Mosnter inc.” filmlerinde ekip çalışması ve kolektif fayda vurgulanırken mantıksız patrona karşı sendikal örgütlenmeye bilerek ve isteyerek atıfta bulunulmaması bulgusu

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizgi filmlerde verilen sendika ve grev algısının çoğunlukla popülist fikirler etrafında şekillendiği, liberal akımlara yakın olan çizgi filmlerin bir çoğunda sendikalaşmanın gereksiz olarak betimlendiği ve şiddet eylemleri ile özdeşleştirildiği gerçekleştirilen literatür taramasından yola çıkarak söylenebilecektir. Bununla birlikte sendikaların 1940’lı yıllardan sonra çizgi film endüstrisinde “Animasyonun Sivil Savaşı” olarak da isimlendirilen grevler ile birlikte çizgi filmlerde olumlu veya

olumsuz anlamda daha fazla yer almaya başladığı söylenebilir. Bu noktada Disney'in gerçekleştirilen grevleri "firmanın aile ambiyansını bozduğu" şeklinde görmesi çizgi filmlerde sendika ve grev olgularına yaklaşımın özünde yatan gerçeği gözler önüne serebilecektir (Bergfeld ve Bergfeld, 2017: 1; Johnson, 2008: 3).

SüngerBob KareŞort Çizgi Filminde Verilen Sendikalaşma ve Grev Algısı Üzerine Bir Vaka Analizi

"Kim denizin altında bir ananasta yaşar?" bu sorunun cevabını tüm dünyada milyonlarca çocuk ve yetişkin özgün adın "SpongeBob SquarePants" olan; Türkçeye "SüngerBob KareŞort" olarak uyarlanan çizgi film başlarken aynı anda hep bir ağızdan cevaplamaktadır. SüngerBob Kareşort Nickelodeon kanalı için deniz biyoloğu ve animatör Stephen Hillenburg tarafından kaleme alınmış Amerikan animasyon-komedi televizyon dizisidir. Çizgi film, su altında yaşayan ve diziye ismini veren SüngerBob ile arkadaşlarının yaşadığı kurgusal bir mekân olan Bikini Kasabasında başlarından geçen eğlenceli maceraları konu alır. Haftalık 15 milyon izleyiciye ulaşan çizgi film tek başına imtiyaz sahibine 13 Milyar Dolar ticaret geliri elde ettirmiştir. 2-11 yaş grubunda en fazla izlenen çizgi film olan SüngerBob Kareşort'un izleyicilerinin yüzde 22'sinin 18-19 yaş aralığındaki fertler olduğu yapılan araştırmalar ile ortaya çıkan önemli bir sonuçtur. Çizgi filmin bilinen hayranları arasında eski ABD Başkanları Barrack Obama ve Bill Clinton'dan Bruce Willis, Jerry Lewis, Jennifer Love Hewitt, Dr. Dre'ye kadar birçok dünyaca ünlü sanatçı mevcuttur. Çizgi film vizyona girdiği 1999 yılından günümüze mizah anlayışını ve eğlendiriciliğini korumuş; animatör Stephen Hillenburg'un 2018 yılında hayatını kaybetmesinden sonra da tarzını koruyarak çağdaş trendlere ayak uydurmaya devam etmektedir (Rice, 2009: 1092; Fuller, 2019: 77).

Çizgi filme ismini de veren ana karakter SüngerBob KareŞort'tur. Her zaman mutlu, sevecen, merhametli ve Bikini kasabasında herkes tarafından sevilen çalışkan bir karakterdir. SüngerBob Bikini kasabasının en iyi aşçısı olarak bilinir. Bitmek bilmeyen enerjisi ve mutluluğuyla denizler altındaki en neşeli canlı olarak izleyiciye sunulmaktadır. Karakterin gözlemlenen bir diğer özelliği de işine, işletmesine ve işverenine duyduğu sadakat ve bağlılıktır. SüngerBob'un en yakın arkadaşı ondan iki ev uzakta yaşayan Patrik Yıldız'dır. Bir kayanın altında yaşayan Patrick çok zeki olmamasına rağmen dost canlısı ve samimi bir deniz yıldızıdır. Dizinin bir diğer önemli karakteri SüngerBob'un komşusu ve çalışma arkadaşı Squidward Dokunaç'tır. Diğer karakterlerin tersine Squidward; huysuz ve kibirli bir karaktere sahiptir. Kasiyerlik işinden nefret eden karakter çocuksu tavırlarından dolayı komşuları olan SüngerBob ve Patrick'den hoşlanmaz. Çalışma kapsamında analizleri gerçekleştirecek ve bilinmesi gereken son karakter SüngerBob'un işvereni Bay Yengeç'dir. Bikini kasabasında Yengeç Restoran isimli mekânın sahibi olan Bay Yengeç aşırı cimriliği ve paraya düşkünlüğü ile bilinmektedir (<http://www.nick.co.uk>, E.T. 30.08.2022; www.sungerbob-karepanton.fandom.com, E.T. 30.08.2022; www.spongebob.com, E.T. 30.08.2022).

Çalışma kapsamında SüngerBob KareŞort çizgi filminde oluşturularak aktarılan sendikalaşma ve grev algısı “sosyal politika” perspektifinde nitel araştırma metodlarından faydalanılarak analiz edilecektir. Çizgi filmin ikinci sezonunda yayınlanan “Squid Grevde” bölümü tam da bu noktada SüngerBob ve Squidward’ın Bay Yengeç karşısında greve giderek “hak arayışları” nı işlemekte; verilen sendika ve grev algısı ise kapitalist-liberal fikirler üzerinden şekillendirilmektedir. Genel itibariyle karakterlerin özelliklerine göre sendika/greve yaklaşımları, onların iş mücadelesi sırasında davranışları ile ifadeleri liberal refah rejimlerinde baskın olan sendikal algı ile uyumaktadır. Hatta bir noktada çizgi filmde verilen sendika ve grev algısının Amerikan ekolü ile uyumlu olduğu söylenebilir (www.spongebob.fandom.com., E.T. 30.08.2022).

Analizlere geçmeden önce çalışmada vurgulanan “algı” ve “algının üretilmesi” kavramlarının da kısaca netleştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Beş duyumuzla çevremizdeki dünya hakkında bilgi edinme süreci, dış dünyadan gelen uyarılar tarafından üretilen fiziksel duyuların zihinsel yorumu algının kavramsal tanımı olarak verilmektedir. Bu noktada algı kişinin dünyayı öğrenme ve tecrübe etme süreci olarak verilebilir. Algının üretilmesi ise tanımlardan da anlaşılabilceği gibi insanın duyu organları ile mesajlara/etkilere maruz kalmasıyla gerçekleşmektedir. Çalışma kapsamında vurgulanan “sendikalaşma ve grev algısı” analiz edilen çizgi filmde insanın duyu organlarına hitap etmek için üretilen söz konusu yaklaşımların analizleri ile bulgulanılmaya çalışılacaktır (Demuth, 2013: 12-13; Tunç ve Atılğan, 2017: 229).

Yöntem

Araştırma yöntemi, nitel araştırma geleneklerinden vaka analizidir. Vaka analizi; başlı başına bir vakanın odağa alındığı ve o bağlamın değerlendirildiği iyi kurgulanmış bir araştırma stratejisi olarak tanımlanabilecektir. Özellikle sosyal bilimlerde derinlemesine çıkarımlara ihtiyaç duyulduğunda anılan yöntem efektif bir tercih olarak tercih edilebilir. Gerçek hayattaki karmaşık mesajların/olayların anlaşılabilmesi amacıyla birçok farklı disiplin tarafından kullanılmaktadır. Tipik olarak çoklu veri toplama yöntemlerini içeren vaka analizi nitel geleneğin temel yöntemlerinden bir tanesi olarak gösterilmektedir. Vaka çalışmasında vaka, bir durum, birey, grup, politika veya örgüt olabilir. Diğer araştırma yöntemlerinden farklı olarak bir görüş veya yaklaşımdır. Vaka analizi araştırma temellidir. Olgu ile bağlam arasındaki sınırlar net değildir. Bu yönü itibariyle en esnek araştırma yöntemlerinden bir tanesi olarak görülmektedir. Vaka analizleri bireysel, birkaç bireyden oluşan, topluluk, örgüt ve kurum-olay, rol ve ilişkisi ve kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalar olmak üzere farklı türlere ayrılmaktadır. Örnek olay incelemesi olarak da bilinen vaka analizinde daha az vakanın çalışılması daha derinlemesine analizler yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu yöntem ile araştırmanın “problem ifadesi”⁵ etrafında belirlenen analiz birimi üzerinden veriler toplanır.

5. Kurgulanan çalışmanın problem ifadesi “Giriş” bölümünde yer almaktadır.

Vaka analizi amacı doğrultusunda betimsel veya keşifsel şekilde yapılabilir. Her şekilde vaka analizi yöntemi nedensel etkiyi ve nedensel süreci ortaya koymak için elverişlidir (Robson, 2015: 167-171; Süleymanoğlu-Kürüm, 2021: 150; Fidel, 1985: 273-274; Heale ve Twycross, 2018: 7; Crowe, vd., 2011: 1).

Vaka çalışması nitel bir araştırmadır. Bilimsel bir yöntem olduğu, pozitivistin bilime ilişkin standart görüşünün, bu araştırma metodu için kapsamlı bir şekilde çürütüldüğü ifade edilmektedir. Vaka çalışmaları gerçekçi bilim anlayışına herhangi bir engel teşvik etmemektedir. Araştırmanın desenlenmesinde öncelikle vaka belirlenmiş, akabinde belirlenen vaka çalışması için çalışma planı hazırlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın vakası SüngerBob Kareşort çizgi filminin “Squid Grevde” bölümüdür. Çalışmanın vaka çalışması planı ise (Robson ve McCartan, 2022: 183-187):

Genel taslak hazırlanmış bu süreçte çizgi filmin menşei, geri planı, hayata perspektifi, yapımcısının ve yayıncısının siyasi ve ideolojik görüşü, çizgi filmin amacı derinlemesine incelenmiş,

Prosedürler gözden geçirilmiş bu süreçte analiz edilecek kaynağa ulaşılmış,

Soru veya temel arayış kurgulanmış bu süreçte araştırmanın temel arayışı olan ve çizgi filmde karakterlerin söylem ve hareketleri bu arayış çerçevesinde analiz edilmiş,

Raporlama gerçekleştirilmiştir. Raporlama kapsamında rapor taslağı incelenen tüm bölüm boyunca gerçekleşen diyalogların yazılı hale getirilmesi ve çizgi film kareleri ile birleştirilmesi suretiyle yapılmıştır. Araştırmanın arayışı çerçevesinde bu raporlar analiz edilmiş ve bulgular ortaya konulmuştur.

Vaka analizinin yaygın literatürü ve usulüne göre çalışmada incelenen vaka bir diğer deyiş ile araştırma grubunu SüngerBob Kareşort çizgi filminin sendika ve grev konularının işlendiği “Squid Grevde” bölümüdür. Araştırmada bir vaka derinlemesine incelenmiştir. Araştırmanın amacı vaka analizini kullanarak adı geçen çizgi filmin bölümünde oluşturulan ve aktarılan sendikalaşma ve grev algısının siyasi/ politik kökenlerine inilmesi ve bunun sosyal politika perspektifinde yorumlanmasıdır. Kurgulanan vaka analizinin türü kurum, olay ve rol ilişkisi olup araştırma amacı doğrultusunda betimsel vaka analizi olarak tasarlanmıştır.

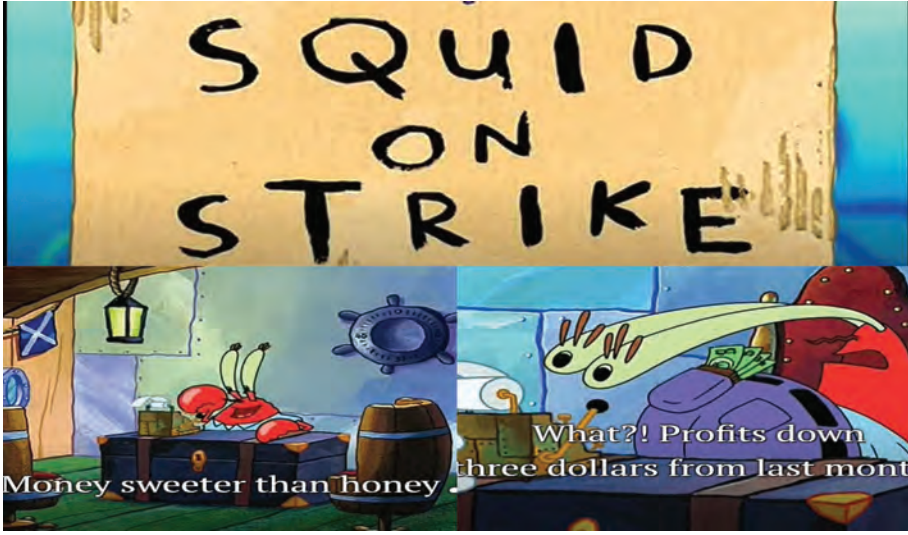
Vaka analizi çerçevesinde SüngerBob Kareşort çizgi filminin “Squid Grevde” bölümü sahneler ve karakterlerin arasındaki diyaloglar vasıtasıyla incelenmiştir. Verilen ekran görüntüleri İngilizce altyazılı olarak aktarılmış böylelikle orijinal metin üzerinden bir analizin gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Metin içerisinde verilen karakterler arasındaki diyaloglar ise orijinal dilinden tarafımızca Türkçeye çevrilerek metinleştirilmiştir.

Bulgular

Çizgi film karton bir tabelaya el ile yazılmış bölüm ismi ile başlamaktadır. Grev tabelası olarak tasarlanmış olan bölüm girişinde yine ilerleyen sahnelerde de duyulan “Hey zalim patron, bu işi bırakıyorum... bir dolara on saat... hayatım bundan daha kıymetli...”⁶ şeklinde bir propaganda şarkısı duyulmaktadır. Şarkıda bu sözler bir işçi tarafından patronuna söylenmektedir ve içeriği açısından iş mücadelesine işaret etmektedir. Bölümün ilk sahnesi Bay Yengeç’in para hakkında kendi kendine şarkı söylemesi ve hesap yaparak para sayması ile başlar.

Resim 1: Bölüm Başlangıcı ve Bay Yengeç’in Para Hesabı

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

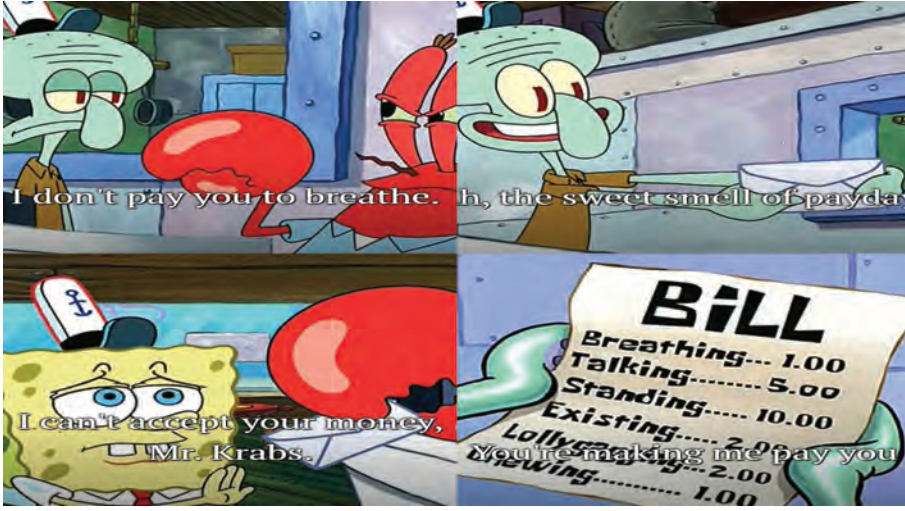
Kar oranının geçen aya göre üç dolar düştüğü ve bu karşılık karakterin arkasında en az dört dolar olduğu dikkat çekmiştir. Tüm olaylar silsilesi kar oranının geçen aya kıyasla üç dolar düşmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Karlılığı arttırmak için çalışanlarının ücretlerinden kesintiye gitmeye çalışan Bay Yengeç onlara maaş ödemelerini fatura olarak verecek ve bu durumu sindiremeyen SüngerBob ve Squitward iş mücadelesine başlayacaklardır. Özellikle düşük katma değerli sektörlerde çalışan alacaklarının toplam hasıladaki yerinin daha yüksek olduğu; Türkiye’de tarım ve tekstil gibi sektörlerde bunun toplam hasılanın yaklaşık yüzde 20’sine tüm sektörlerde ise yaklaşık %15’ine karşılık geldiği bu sebeple işverenlerin işgücü maliyetlerinden kısarak kar oranlarını arttırma eğilimleri akademik çalışmalar ile ortaya çıkartılmış bir gerçektir.⁷

6. SüngerBob Kareşort’un “Squid Grevde” bölümü için Paul Tibbitt tarafından yazılan şarkının sözleri için bkz: https://spongebob.fandom.com/wiki/Hey,_Mean_Mr._Bossman_, E.T. 30.08.2022.

7. Detaylı bilgi için bkz: Oğuz Karadeniz, *Ekonomik Teşviklerin İş Sağlığı ve Güvenliği Üzerine Etkisi*, 2018, Atalay

Resim 2: Bölüm Başlangıcı ve Bay Yengeç'in Para Hesabı

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Geçen aya göre karlılığının düştüğünü gören Bay Yengeç çalışanlarına nefes almaları ve giyinmeleri için para ödemediği belirtir ve mola vaktinde nefes almasını söyler. Hemen arkasından maaş çeklerinin olması gereken zarfları dağıtır. Maaş çeklerinden “hesap” çıkar ve çalışanların Bay Yengeç’e “var olmak, konuşmak, ayakta durmak...” gibi insani davranışlardan dolayı ödeme yapmalarını ister. Burada SüngerBob’un çalışma edimi karşılığında verilen maaş çekini kabul etmediği de dikkat çekmektedir. Bazı işyerlerinde işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği harcamaları, sosyal sigorta primleri gibi “maliyet!”lerden kaçındığı veya eksik ödeme/bildirim yapıldığı bilinse de bu durum işçinin iş ilişkisinden doğacak vazgeçilemez alacağına yönelik absürt bir eleştiri olarak yorumlanabilecektir. Temeli insan haklarının dahi ötesinde, yaşamak için zorunlu olan hareket ve eylemlerin işyerinde gerçekleştirilmesi sebebiyle işveren tarafından karşılık beklenilmesi sermayeye ve sermaye sahiplerine getirilen önemli bir hicivdir. Tam bu noktada Squidward SüngerBob’a örgütlenip greve gitmeyi teklif eder. Çizgi filme konu olan sendikalaşma ve grev iki karakterin ücretlerini alamamalarından kaynaklanmaktadır. Kurgulanan grevin bir “hak grevi” olduğu söylenebilir. Hak grevi en temel anlamı ile yürürlükteki toplu sözleşmenin hüküm ve hükümlerinin uygulanmaması durumunda yapılan grev olarak verilebilir. Hatta SüngerBob Bay Yengeç’in bu isteği üzerine ayakkabılarını bağladığı için 20 Dolar ödemeyi teklif eder. Bu hareket SüngerBob’un emek edimini ücret için değil bir hobi olarak yaptığını göstermektedir. Huysuz karakter olan Squidward’ın ise tek beklentisi ücrettir (Temiz ve Ünal, 2020: 55).

Çağlar ve Handan Kumaş, *Türkiye ve Ege Karşılaştırmalı TR32Bölgesinin İşgücü Piyasası Özellikleri*, 2018 ve Aytekin Güven ve Onur Yeni, *Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma, Karlılık ve Ücret İlişkisi: Yeniden*, 2013

Resim 3: SüngerBob ve Squidward Örgütlenerek Greve Gidiyor

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Squidward SüngerBob'a işçiler olarak örgütlenmeyi ve greve giderek hak ettikleri saygıyı patrondan talep etmelerini teklif eder. Beraber greve mi gideceklerini soran SüngerBob'a Squidward "Burada çalışmayı seviyorsun değil mi? Burada çalışmaya devam etmek istiyorsun değil mi?" diye sorar ve evet cevabı alınca grev başlar. Ancak SüngerBob'un hala grevin anlamını bilmediği görülmektedir. Huysuz karakterin teklif ettiği ve savunduğu olgu "grev ve sendikalaşma" olarak verilirken mutlu ve neşeli karakterin iş mücadelesinden bir haber olması sendikalaşma ve greve ilişkin oluşturulan ilk algı olarak verilebilir.

Resim 4: SüngerBob ve Squidward Greve Gittikleri İçin İşten Kovuluyorlar

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Elemanlarının greve gideceğini ve kendisinden “saygı” talep edeceklerini öğrenen Bay Yengeç SüngerBob ve Squidward’ı işten çıkartır. SüngerBob işten kovulduğu için üzülse de Squidward’ın yanında kalır. Bu esnada Bay Yengeç’in “Eleman Aranıyor” tabelasını çıkartmaktadır. Dünyada özellikle muhafazakâr ve sosyal demokrat refah rejimlerinde grevdeki işçilerin işten çıkartılması kanunen yasaktır. Bununla birlikte yine grevdeki işçinin pozisyonunda işçi çalıştırılmaz. Burada verilen sahnede greve gitmenin işini kaybetmeye sebep olabileceği algısı bulgulanabilecektir. Yine SüngerBob’ün çok üzülerek ağlaması greve ilişkin olumsuz bir pekiştirme olarak yorumlanabilir.

Resim 5: SüngerBob ve Squidward Grev Hazırlığında

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Squidward önce SüngerBob'a nasıl grev yapılır öğretmeye çalışır ve üniformalarından kurtulup onları yere atmasını ister. Şapkası SüngerBob'un eline yapıştır onu atamaz. Burada üniformalar görülen "zulüm" ile bağdaştırılmakta; bir nevi metaforlaştırılmaktadır. SüngerBob'un bunu yapamaması ise yine greve karşı olumsuz bir algı olarak görülebilir. Grevin olmazsa olması pankart yapımında yine SüngerBob Squidward'ın istediklerine cevap veremez ve aksine yaptığı grev pankartı ile Yengeç Kovası restorana daha fazla müşteri gitmesine sebep olur. Müşteriler restorana giderken grevde olan Squidward'ı çiğneyerek geçerler. Grev başarısız gitmektedir. Grevin işleri daha da yoluna koyduğu, işverene daha fazla kazanç sağladığı algısı dikkat çekmiştir.

Yine bu sahnenin devamında Squidward'dan öğrendiği sloganları atarken SüngerBob onun işini almaya gelen birisi ile karşılaşır. Bu durum grev kırıcılığı bir işarettir. Grevde olan çalışanın yerine başka bir kişi işe alınarak grev aksatılmaktadır. Greve gitmenin işini geri almak için bir çözüm olmadığı; yedek işgücü ordusu ile herkesin yerinin doldurulabileceği kanısı ortaya çıkmaktadır. Yedek işgücü ordusu kavramı Marks tarafında geliştirilmiş bir kavram olup kapitalist üretim biçimi sebebiyle ortaya çıkan işsizliğin her geçen gün artacağını ileri sürer. Bu noktada işsizlik bir baskı aracı haline dönüşür ve istihdam da bulunanlar daha fazla emek sarf eder. İşsiz kitlenin her an işe girme potansiyeli veya çalışanın bu kitle sebebiyle her an işten çıkarılabilmesi riski işsizliğin meydana getirdiği baskıyı ifade etmektedir (Oğuz, 2020: 15; Biçerli, 2016: 306).

Resim 6: Squidward'un Grev Konuşması

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Bay Yengeç'in tavırlarına sinirlenen Squidward bikini Kasabası sakinlerinin desteğini almak için heyecanlı bir konuşma yapar konuşmada içerisinde işçilerin artık mağdur olmayacakları, bu baskıyı parçalayacakları, bu işin kaynaklarını yarı yarıya keseceklerini belirtir ve halkın desteğini alır ancak daha sonra insanlar destek vermenin kendilerini acıktırdığını ifade ederek yeniden yengeç restorana yemek yemeye giderler. Propagandası yine başarısız olan Squidward ise "insanlar anlık hazlarını giderdikleri sürece emeğin kaderini umursamıyorlar" der. Etkileyici bir konuşma ile destekledikleri iş mücadelesine rağmen kasaba sakinlerinin karınlarının acıktığı anda grev olan bir işyerinde yemek yemeye gitmeleri ve Squidward'ın sözleri günümüz dünyasında özellikle işgücü piyasasında herkesin tek başına olduğu, insanların toplum yararından daha çok kendi çıkarları ve hazları doğrultusunda "hedonist" bir şekilde hareket ettikleri mesajını içerdiği görülmektedir. Grevin haklı bir arayış ve mücadele dahi olsa diğer çıkarlar ile çakışınca kadar yüzeysel bir destek gördüğü, sonuç olarak yine başarısızlığa uğradığı çıkarımı yapılabilir.

Resim 7: Squidward'un Grevde Başarısız Olacağı Korkusu ve Bay Yengeç'in Uzlaşma Arayışı

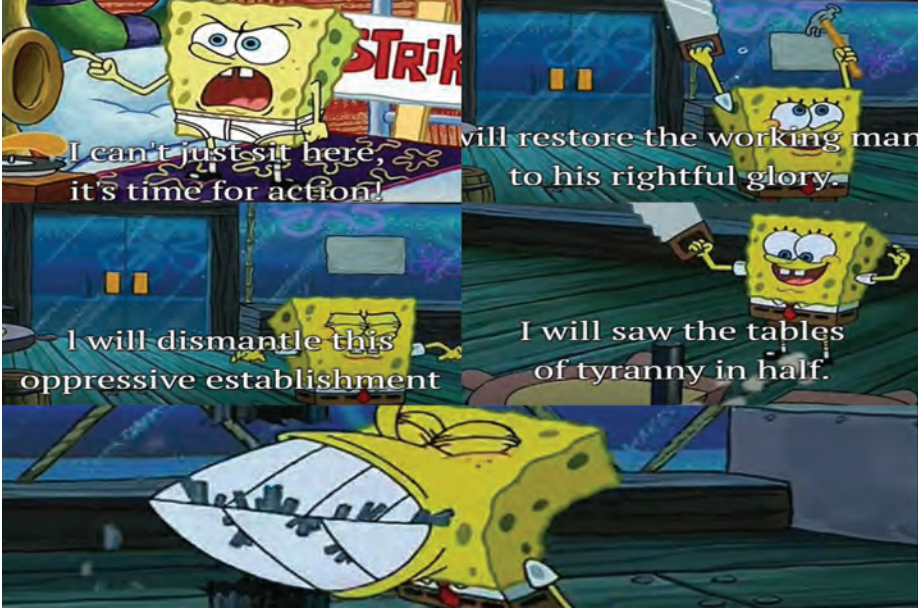

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Bay Yengeç'in işlerim yolunda gidiyor ve müşterilerim arttı keşke daha önce grev yapsaydınız sözüne sinirlenen SüngerBob sonsuza kadar grevlerini sürdüreceklere söyler ve Squidward buna katlanamayacağını hisseder ve işini geri almak için Bay Yengeç'e giderken kapıda onunla karşılaşır. Bay Yengeç yeni elemanlarının işyerini mahvettiğini ve daha da kötüsü ondan hiç ayrılmadıklarını söyleyerek Squidward'a işine dönmesi için yalvarır ve greve ilişkin tüm şartları kabul eder. Bu aşamada iş mücadelesinin her iki tarafının da yıprandığı ve artık buna devam edemeyecekleri algısı anlaşılmaktadır. Ne işçi tarafı ne de işverenin grevden fayda görmediği sürecinde her iki tarafı da maddi ve manevi anlamda yıprattığı çıkarımı yapılabilecektir. Bu noktada çizgi filmin bu sahnesi grevi ne işçi için ne de işveren için yararlı bir süreç olarak göstermediği; yıpratıcı ve zorlu bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 8: SüngerBob Ludizm'e Başvuruyor

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Squidward'ın grev hakkında ona söylediklerini evde “hey zalim patron” isimli şarkıyı dinlerken düşünen SüngerBob artık eyleme başvurma kararı alır ve işyeri olan Yengeç Restoranı yerle bir eder. Burada bir grev eylemi olarak ludizm'e atıf yapılmaktadır. Makine kırıcılık olarak ifade edilebilecek olan kavram özellikle sanayi devrimi sırasında emekçiler tarafından başvuru, iş yeri/makinalara yönelik şiddet içerikli bir iş mücadelesi olarak gösterilebilir (Ludd ve Mab, 2012; Nazlı, 2020). Grevin başarılı olup işverene baskı yapabilmek için işyerini yıkma tercihi grevin bir süreci olarak lanse edilmektedir. Tarihsel süreçte makine kırımı ile emekçilerinde işsiz kaldığı bilinen bir gerçektir. Karakterin başvurduğu bu anarşist yöntemin iş mücadelesinin bir süreci veya çıktısı olarak verildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada grevin yıkıcı ve şiddet içeren bir yönü olduğunun da lanse edildiği söylenebilir. Grevde eylem ve kararlılık gösteren SüngerBob'un ludist hareketi çizgi film izleyicilerinde grev bir “şiddet ve yıkım eylemi” olarak ilişkilendirilmesine sebep olabilir.

Resim 9: SüngerBob ve Squidward Grev ve Ludizm'in Sonucu Olarak Sonsuza Kadar Bedelsiz Çalışmak Zorunda Kalıyor.

Kaynak: SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002

Ludist eyleme başvuran SüngerBob Squidward'a işyerini yıktığını ve işlerini kesin olarak sonsuza dek alabileceklerini söyler. Restoranının yıkıldığını gören Bay Yengeç ise grev sürecinde kabul ettiği şartlardan vazgeçerek her iki karaktere de “zararı karşılamak için sonsuza kadar benim için çalışacaksınız” diye bağırır. Nihayetinde grev bitmiştir ancak gerçekleştirilen iş mücadelesinin sonucu izleyicilere sonsuza kadar bedelsiz çalışmak şeklinde aktarılmıştır. Sendikalaşma ve grev sonucunda patronun karlılığı artmış, manipülasyon sebebiyle çalışılan iş yeri yıkılmış ve bu süreç grevin bir parçası olarak aktarılmış ve karakterler greve çıkmalarının temel sebebi olan ücret, saygı ve işlerini geri almak edimlerinden yalnızca verdikleri zarar karşılık yalnızca bir tanesini elde edebilmişlerdir. Sonsuza kadar.

Sonuç ve Değerlendirme

Zor kazanılmış ve vazgeçilemez bir hak sendikalaşma ve grev. Emek ve emekçinin hak ve bazı durumlarda menfaatlerini korumak/geliştirmek için ellerindeki en önemli araç olan bu anayasal haklar kanla kazanılmıştır. Bu kavramların zor kazanılmış olması bu şekilde açıklanırken; sermaye karşısında var olma çabasını sürdüren emekçilerin yegâne kozlarının birliktelik ve iş mücadelesi olması vazgeçilmezliğe karşılık gelmektedir.

Sosyal politikanın insani şiarını benimsemiş bir sosyal devlet olarak anılmanın ilk ve en temel şartlarından bir tanesi emeğin örgütlenmesi için gerekli özgürlüğün ve hukuki zeminin sağlanmasıdır. Örgütlenme özgürlüğü sağlanarak tek ses haline gelen emekçilerin hak ve menfaatlerine ilişkin iş mücadelesi imkânının bulunması ise sermaye karşısındaki tek kozları olarak görülebilir. Modern iş ilişkisinin taraflarının ortaya çıktığı sanayi devriminden günümüze sendika ve grev insanlığın gündeminden hiç düşmemiş, endüstri ilişkilerinin temel aktörlerinden bir tanesi olmasının yanında insan/insanlık üzerindeki etkisi sebebiyle birçok sosyal yansıması da ortaya çıkmıştır. Sendika ve grev hakkında sayısız sinema filmi ve tiyatro sahnelenmiş binlerce kitap kaleme alınmıştır.

Çizgi filmler milyonlarca çocuk, genç ve yaşlı tarafından izlenmektedir. Çizgi filmlerin çocuk davranışlarını doğrudan etkilediğinin yanında özellikle Japon animelerinin Japonya tarafından “bir yumuşak güç” olarak kullanılması; toplumsal algının çizgi filmlerden etkilendiği gerçeğini net bir şekilde göstermektedir. Sinemanın bir ürünü olarak çizgi filmlerde de sendikalaşma ve greve ilişkin konular işlenmiş, çoğunluğu çocuk ve genç olan kitlelere her iki kavram hakkında farklı algılar oluşturularak sunulmuştur. Çalışma kapsamında incelenen çizgi filmlerde sendika ve greve ilişkin farklı türde algılar tespit edilmiştir. Algıların farklılaşmasında çizgi filmlerin menşeinin temel belirteç olduğu fark edilmiştir. Örneğin Hollywood çizgi filmlerinde Amerikan düşünce sisteminin de etkisi ile sendikalaşma ve grev genel anlamda olumsuz bir algı ile sonuçlanan olaylar meydana getirirken; birlikteliğe ve birlikte olmaktan doğan güce atıf yapan çizgi filmlerde mevcuttur. Bu kapsamda çalışmanın problem ifadelerinden ilki açıklığa kavuşturulmuştur; çizgi filmler toplumsal algının şekillenmesinde önemli iletişim araçlarından bir tanesidir.

Çalışma kapsamında vaka analizi ile incelenen ve dünyanın en fazla izlenen çizgi filmlerinden olan SüngerBob KareŞort çizgi filminde sendikalaşma ve grev hakkında oldukça ciddi bir algı oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Çizgi filmde sendikalaşarak greve giden ana karakterler işlerini kaybetmekte, greve gittikten sonra işyerleri daha fazla müşteri kazanmakta, iş mücadeleleri toplumun hedonist yaklaşımı sebebiyle desteklenmemektedir. Çizgi filmde greve gidilmesi çalışanın, birçok ülkede kanunen kısıtlanmış olmasına rağmen, işten çıkartılacaklarına, yerlerine başka çalışanlar işe alınacağı gösterilmektedir. Yine çizgi filmin huysuz ve sevimsiz karakterinin grev ve sendikalaşmayı savunması, mutlu

ve neşeli SüngerBob'un ise bu olguların anlamını bilmemesi oluşturulan bir diğer algıdır.

Çizgi filmde grevin sürekli başarısızlık ile sonuçlanması görülürken SüngerBob'un Squidward'dan öğrendikleri ile ludizme yani makine kırıcılığı başvurmaması, bunun sonucunda işyerini tamamen yıkarak orayı bir harabeye dönüştürdüğü görülmüştür. Burada grevin aslında bir şiddet eylemi olduğuna ilişkin bir algıdan da bahsedilebilir. Karakterin bu eylemi sonucunda ortaya çıkan hasarı karıştırmak için bedelsiz bir şekilde sonsuza dek çalışmak zorunda kalması yapılan grevin yine başarısız olduğu, hatta daha kötü sonuçlar doğurdu anlaşılabilir. Peki, tespit edilen algılar liberal-kapitalist düşünce ve Amerikan sendikal anlayışı ile uyumlu mudur? Liberal refah rejimleri sendikalaşmanın ve sendikal kazanımların zayıf olduğu ülkelerdir. Yine Kapitalist anlayış bu ülkelerde sendikaları sistemin bir parçası haline getirme çabası ile hareket etmekte; sarı sendikacılık yaygınlaşmaktadır. Liberalizm kökenli kapitalist ekonomik düzeni benimsemiş bu ülkelerde sendikalaşma ve greve ilişkin toplumsal bakış da diğer toplumlar kadar olumlu değildir. Bu çerçevede SüngerBob Kareşort çizgi filminde verilen sendikalaşma ve grev algısında liberal-kapitalist bir etkiden söz edilebilir.

Sosyal politikanın ve onun uygulayıcısı sosyal devlet açısından sendika ve grev vazgeçilmezdir. Sosyal politika ile hareket eden sosyal devlet bu iki olguyu temel bir insan hakkı olarak görür ve bizzat kendi eli ile piyasaya müdahale ederek emekçinin bu haklarını ürettiği kanunlar ile koruma altına alır. SüngerBob Kareşort çizgi filminde verilen sendika ve grev ise sosyal politikanın öğretilerinden oldukça farklıdır. Bu iki temel hak için sosyal devletin sağladığı hukuki koruma işlenmemiş, sendikalaşma ve grev ne olursa olsun başarısızlıkla sonuçlanan bir silsile halinde aktarılmıştır. Nihayetinde milyonların severek izlediği çizgi filmde verilen sendika ve grev algısının aslında olumsuz olduğu, grevin şiddet içerdiği ve başarısızlık ile işsizliğe sebebiyet vereceği mesajı bulgulanmıştır.

Kaynakça

- Arnheim, R. (2002) *Sanat Olarak Sinema*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aydın, B. (2018) "Türkiye'de Çocuk Televizyon Kanallarındaki Çizgi Filmlerin Çocukluğa Etkisi Üzerine Bir İçerik Analizi", Balıkesir Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Balcı, Y. (2016) *Sendikacılık ve Toplu Pazarlık Ekonomisi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bergfeld, K. ve Bergfeld, M. (2017) "Cartoons and Class Struggle", <https://www.jacobinmag.com/2017/11/disney-animators-strike-union-busting>.
- Branston, G. (2010) *Neden Kuram* (e.d. Seçil Büker ve Gürhan Topçu), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Büyükbaykal, G. (2007) "Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Etkileri", *İletişim Fakültesi Dergisi*, 28, 31-44.
- Collin, R., McCartan, K. (2022) *Gerçek Dünya Araştırması*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Crowe, S., Cresswell, K., Robertson, A., Huby, G., Avery, A., Sheikh, A. (2011) "The Case Study Approach" *BMC Medical Research Methodology* (der. Crowe vd.), 11, 100, 1-9.
- Demuth, A. (2013) *Perception Theories, Trnava: Innovative Forms of Education in Transforming*, University Education Press.
- Fidel, R. (1984) "The Case Study Method", *LISR* 6, 33, 273-288.

- Fuller, B. (2019) "The SpongeBob Franchise: Pop Culture Fixture, Reboot Culture Artifact", *Popular Culture Association in the South*, 42, 1, 77-102.
- Gillis, M. T., Hall, J. (2010) "Using The Simpsons to Improve Economic Instruction through Policy Analysis", *The American Economist*, 55, 1, 84-92.
- Glass, F. (2016) *From Mission to Microchip A History of the California Labor Movement*, Berkeley: University of California Press.
- Göze, A. (2016) *Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*, İstanbul: BetaYayıncılık.
- Grieverson, L. (2017) *Cinema and the Wealth of Nations: Media, Capital, and the Liberal World System*, Berkeley: University of California Press.
- Güçhan, G. (1993) "Sinema-Toplum İlişkileri", *Kurgu Dergisi*, 12, 51-71.
- Güler, D. (1989) "Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film", *Kurgu Dergisi*, 5, 1, 163-177.
- Gürel, E. ve Alem, J. (2010) "Postmodern Bir Durum Komedi Üzerine İçerik Analizi: Simpsonlar", *Journal of International Social Research*, 3, 10, 332-347.
- Güven, A., Yeni, O. (2013) "Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma, Karlılık ve Ücret İlişkisi: Yeniden", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 2, 95-115.
- Güznel, S., Soya, H. R., Şemin, M. E. ve Şahin, B. (2015) "Çizgi Film, Çocuk ve Toplumsallaşma: Jetgiller Ve Taş Devri Örneği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21, 57-104.
- Habib, K., Soliman, T. (2015) "Cartoons' Effect in Changing Children Mental Response and Behavior", *Open Journal of Social Sciences*, 3, 248-264.
- Heale, R. Ve Twycross, A. (2018) "What is a Case Study?", *Evid Based Nurs*, 21, 1, 1-8.
- Işıklı, A. (1972) *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Işıklı, A. (1994) *Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Johnson, L. (2008) *The Disney Strike of 1941: From the Animators' Perspective*, Rhode Island College, Honors Project.
- Kraak, V. I. ve Story, M. (2015) "Influence of Food Companies' Brand Mascots and Entertainment Companies' Cartoon Media Characters On Children's Diet And Health: A Systematic Review And Research Needs", *Obesity Reviews*, 16, 107-116.
- Mahiroğulları, A. (2013) *Dünyada ve Türkiye'de Sendikacılık*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Makal, A. (2020) "Emek - Sanat İlişkileri ve Türkiye'de Sosyal Politika Eğitiminde Sanatın Yerine İlişkin Özgün Bir Deneyim", *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 11, 17, 1-26.
- Medin, B. (2013) "Kitle Animasyon Film Anlatısında Öznenin Sunumu: Arabalar ve Wall-E Örneği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Nascimento, J. (2019) "Art, Cinema and Society: Sociological Perspectives", *Sociology & Culture*, 19, 5, 18-28.
- Öçal, M. Ve Korkmaz, A. (2021) "Neo-Liberalizmin Gölgesinde Sosyal Devlet: Emek ve Emeğin Örgütlenmesi Nereye Gidiyor?", *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 18, 27-49.
- Önsal, N. (2017) *Endüstri İlişkileri Sözlüğü*, İstanbul: Metal-İş Yayınları.
- Perlberg, S. (2020) "The Hidden Pro-Union Politics Of "Space Jam"", <https://melmagazine.com/en-us/story/space-jam-pro-union-labor-rights>.
- Rhodes, C. (2001) "The Simsons, Popular Culture and Organizational Carnival", *The Journal of Management Inquiry*, 10, 4, 374-383.
- Rice, J. L. (2009) "SpongeBob SquarePants: Pop Culture Tsunami or More?", *The Journal of Popular Culture*, 42, 6, 1092-1114.
- Robson, C. (2015) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Gerçek Dünya Araştırması*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sarban, S. (2011) "Mangadan Animeye: Japonya'nın "Yumuşak Güç" Silahlarından Biri Olarak "Sen To Chihiro No Kamikakushi" Filminde "Tüketim Nesnesi" Sunumu: Otomobil Örneği", İstanbul Kültür Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Seyyar, A. (2008) *Sosyal Siyaset Terimler Sözlüğü*, Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.

- Sidhu, N. (2012) *Fantasy at Work: Representations of Labour and Economy in Children's Animated Films*, Hamilton: McMaster University Work in a Global Society Working Paper Series.
- Sito, T. (2006) *Drawing the Line*, Northridge: The University Press of Kentucky.
- Söner, A. (2018) "XIX. Yüzyıl ABD ve Avrupa'da Sosyal Politikalar Duyulan İhtiyacın Sinema Filmleri Çerçevesinde Analizi", Yalova Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- SpongeBob SquarePants, S2, E40a, 2002.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021) "Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 1, 149-168.
- Talas, C. (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Thompson, T. L. Ve Zerbino, E. (1997) "Television Cartoons! Do Children Notice It's a Boy's World?", *Sex Roles*, 37, 5, 415-432.
- Tokol, A. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Vıpaş Yayınları.
- Tokol, A. (2018) *Sosyal Politika'nın Tarafları* (der. Y. Alper ve A. Tokol), Bursa: Dora Yayınları.
- Tuna, O. ve Yalçıntaş, N. (1999) *Sosyal Siyaset*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Tunç, A., Atılğan, A. (2017) "Algı Üzerine Kurulu Yönetel Bir Anlayış: Algı'nın Yönetimi", *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 3, 3, 228-238.
- Turner, B. S. (2020) *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Türkmen, N. (2012) "Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü ve Pepee", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2, 139-158.
- Uslu, M. (1995) "Dünyada ve Türkiye'de İşveren Sendikacılığı ve İşveren Örgütleri", İstanbul Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Watts, S. (1995) "Walt Disney: Art and Politics in the American Century", *The Journal of American History*, 82, 1, 84-110.
- Wijethilaka, R. G. T. S (2020). "Effect of Cartoons on Children", <https://www.researchgate.net/publication/345066689>.
- www.nick.co.uk, E.T. 30.08.2022.
- www.spongebob.com, E.T. 30.08.2022.
- www.spongebob.fandom.com, E.T. 30.08.2022.
- www.sungerbob-karepantolon.fandom.com, E.T. 30.08.2022.
- Yüksek, H. (2018) "Ulusal ve Uluslararası Sinema Yapıtlarından Hareketle Sosyal Politika-Sinema İlişkisini Saptamaya Yönelik Bir Çalışma", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1, 7, 1201-1227.
- Yüksel, H (2020) *Sendikacılık ve Sinema*, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Zaim, S. (1992) *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Filiz Kitapevi.

Sendikasıız Gazeteci, Tekelci Medya ve Sermayenin Organik Aydını Ertuğrul Özkök

Hatice KIRBIYIK¹

ORCID: 0000-0002-4638-3655

Öz

Keynesçi refah politikalarının 1970’li yıllarda krize girmesi sonucunda çözüm olarak neoliberal politikalar uygulamaya konmuştur. Ekonomide serbestliği, siyasette muhafazakârlığı ve genel olarak deregülasyonu savunan neoliberalizm, Türkiye’de 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulanmaya başlamıştır. Basının dönüştürerek yeniden yapılandığı ve medya adını aldığı bu dönem tekelleşmeyi de beraberinde getirmiş ve yeni dönemde bir kısım basın kuruluşu sermaye çevrelerinin sözcüsü durumuna geçmiştir. Basın, yeni ideolojiyi yerleştirmek ve meşrulaştırmakta önemli bir görev üstlenmiştir. Hürriyet gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök bunu misyon edinen somut bir örnektir. Bu çalışmada Ertuğrul Özkök, Gramsciyan bir yaklaşımla ve Gramsci kavramlarıyla ele alınmış ve tartışılmıştır. Daha önceki tarihsel blokta, geleneksel aydın kategorisinde değerlendirilen Özkök, bugün Gramsci’nin “organik aydın” kavramına denk düşmektedir. Medyanın tekelleşmesi, çalışanların sendikasıızlaştırılması sonucunu getirmiştir. Çalışmada Özkök’ün dönemin “organik aydını” olarak Hürriyet çalışanlarının sendikasıızlaştırılmasında önemli bir rol oynadığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ertuğrul Özkök, neoliberalizm, tekelleşme, sendikasıızlaştırma, medya, Hürriyet

Makale Geliş Tarihi: 06.09.2022 Makale Kabul Tarihi: 19.11.2022

1. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi.

De-unionised Journalist, Monopolistic Media and Organic Intellectual of Capitalist Society Ertuğrul Özkök

Abstract

As a result of the crisis of Keynesian welfare policies in 1970s, neoliberal policies were put into practice as a solution. Neoliberalism, which advocates liberalism in economy, conservatism in politics and deregulation in general, started with 24 January Decisions in Turkey. This period, in which the press was transformed and restructured and took the name media, brought with it monopolization and some press organizations' becoming spokespersons of the capital circles. The press played an important role in establishing and legitimizing the new ideology. Ertuğrul Özkök, Editor-in-Chief of *Hürriyet* newspaper, is a concrete example, who assumed this as a mission. In this study, Ertuğrul Özkök is studied and discussed with a Gramscian approach and with Gramscian concepts. Özkök, who was evaluated in the traditional intellectual category in the previous historical block, corresponds to Gramsci's concept of "organic intellectual" today. The monopolization of the media has resulted in the de-unionization of employees. In this study, it has been shown that Özkök, as the "organic intellectual" of the period, played an important role in de-unionization of *Hürriyet* employees.

Keywords: Ertuğrul Özkök, neoliberalism, monopolization, non-unionization, media, *Hürriyet*

Giriş

Bu çalışma, Türkiye'nin neoliberal yıllarında bir gazeteci, bir kanaat önderi, sembolik bir seçkin, bir siyasal yönlendirici ve bir sermaye temsilcisi olarak çok önemli roller oynayan Ertuğrul Özkök hakkındadır. Ertuğrul Özkök neoliberal dönemin organik aydını olarak ideolojik ve kültürel hegemonyanın tesisinde önemli bir rol üstlenmiştir. Özkök'ün, önemli bir ulusal yayın organının genel yayın yönetmeni ve bir kanaat önderi olarak yeni düzene verdiği hizmet, neoliberal politikaların inşasında ve yerleştirilmesinde medyanın rolünü göstermesi bakımından önemlidir.

Hürriyet gazetesi, Türkiye'de "Basının Amiral Gemisi" olarak tanımlanan, zengin bir gazeteci kadrosuna ve geniş bir okur kitlesine sahip bir gazetedir. Ertuğrul Özkök, bu gazetenin Genel Yayın Yönetmenliğini 20 yıl kesintisiz sürdürmüş eski bir akademisyendir. Özkök, pek az genel yayın yönetmeninin sahip olduğu yetkilerle donanmıştır. Genel yayın yönetmenliği ve köşe yazarlığının yanı sıra *Hürriyet* gazetesinin icra kurulu başkanı ve *Doğan Medya Grubu*'nun başkan yardımcısı, aynı grup bünyesinde oluşturulan Yayın Konseyi üyesidir ve iş insanı

olmadığı halde TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği) üyesidir.² Bu nitelikleri Özkök'ü, görevi sadece gazetecilik, habercilik yapmak olan, gazeteci tarifinin dışına çıkarmaktadır.

Basında sendikasılaştırma ve taşeronlaşma konusunun ele alınacağı çalışmada Özkök'ün değerlendirilmesi, egemen ideolojinin ve egemen sınıfların kendilerini yeniden üretebilmek için başvurdukları yöntemler Gramsci kavramları çerçevesinde tartışılmıştır. Gramsci'nin siyasi düzeni açıklamak için kullandığı hegemonya, organik aydın kavramları bu çalışmanın da başvurduğu kavramlardır.

Hegemonya Organizatörleri Aydınlar

Gramsci, hegemonya kavramını, toplumdaki sınıf ilişkilerini ve egemen güçlerin iktidarlarının yeniden üretimini açıklamak için kullanmıştır. Hegemonya kavramı gelişmiş kapitalist, sınıflı toplumlardaki iktidar dinamiklerini ve sınıf egemenliğinin yeniden üretimini çözümlemeye yardım eden kavramdır. Yetiş, Gramsciyan yaklaşımdaki hegemonyayı “kendiliğinden rıza süreçleriyle yaygınlık kazanan egemen sınıf ideolojisinin toplumda ortak duyu haline gelmesi” (Yetiş, 2012: 89) şeklinde ifade eder. Gramsci, devlet-sivil toplum çözümlemelerinde egemenliğin sadece tahakkümle yürütülemeyeceğini, rızanın şart olduğunu belirterek kendine özgü bir hegemonya kavramı geliştirmiştir. Bu durumda hegemonya, rıza ve zorun birlikteliğidir. Gramsci'nin yaklaşımı, güçten ziyade rızaya dayalı bir egemenlik biçimidir. Modern burjuva toplumlarında egemen sınıflar zorlama ve baskı yöntemlerini kullanmanın yanı sıra, toplumun diğer kesimlerinin de rızasını almak zorundadır. Gramsci'nin getirdiği ve diğerlerinden en farklı ilkesi siyasal iktidarın ele geçirilmesinden önce, rızanın kazanılması gerektiğini vurgulamasıdır: “Bir toplumsal grup, devlet iktidarını ele geçirmeden önce önder konumuna gelebilir ve gelmelidir de (bu, iktidarın ele geçirilmesinin temel şartlarından biridir.); daha ileride, iktidarı ifa ederken, katı bir denetim uygulasa bile, hakim grup haline gelmekle kalmayıp önder olmaya devam etmesi gerekir” (Gramsci, 1992: 57).

Organik aydın kavramı, Gramsci'nin siyaset teorisine yaptığı ikinci önemli katkıdır. Bir sınıfın hegemonyasının nasıl tesis edildiğini, eklemlemelerin nasıl olduğunu ve nasıl örgütlendiğini analiz etmiş, yapı ve üstyapının birlikteliğini anlamak için aydınların rolünü incelemiştir.

Gramsci'nin aydını, geleneksel entelektüel tanımından farklıdır. Aydın, zihinsel faaliyet gösteren kişiye eğer, Gramsci'ye göre herkes zihinsel faaliyet-

2. Özkök Hürriyet Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmenliğinin yanı sıra icra kurulu başkanı, Doğan Yayın Holding'in en üst profesyonel iki yöneticisinden biri olduğunu bu nedenle de bir yönetici olarak grubunun işlerini takiple görevli olduğundan iş adamı sayılacağını belirterek TÜSİAD'a üye olmayı kendisinin istediğini, yayın yönetmenliğinden ayrıldıktan sonra TÜSİAD'dan da ayrıldığını söylemektedir (<https://t24.com.tr>, 24 /12/202).

te bulunmaktadır; buna kol gücü ile çalışan emekçiler de dahildir. Ama aydının rolü, üretimin sosyal ilişkileri içindeki rolü ile tanımlanır. Kısaca “herkes aydın sayılabilir, fakat herkes aydınların işlevini yapamaz” (Gramsci, 1992: 9). Bu konumlandırma ile Gramsci, bir yandan aydınları sıradanlaştırırken diğer taraftan onlara özel bir önem ve yer vermektedir. Bu tutumuyla idealist gelenekten ve ekonomist anlayıştan uzaklaşır. Ona göre aydın, üretim alanında, kültürel ve siyasi alanda örgütleyici rol üstlenen bireydir. Bunu şöyle açıklar:

Aydınlar, egemen grubun toplumsal hegemonya ile siyasal yönetimin ast işlevlerini uygulayan görevlilerdir. Bunlar şunları içerir: Egemen grubun sosyal yaşama getirdiği yönlendirme ve kitlelerin kendiliğinden gösterdiği rıza; bu rızaya tarihsel bakımdan yol açan şey, egemen sınıfın üretim dünyasındaki konum ve işlevindeki prestiji ve güvenidir. Devlet aygıtının, aktif veya pasif rıza göstermeyen grupları, yasal olarak disipline eden zor uygulaması. Bu aygıt, dış etkenler olmaksızın rıza sağlanamadığında oluşacak kriz anlarında, toplumun bütünü adına komuta edip yön vermesi beklentisiyle oluşturulmuştur. (Gramsci, 1992: 12)

Sassoon'a göre bu ifadeler aydın kavramını genişletmekte, böylece aydın kelimesi sadece öğretmenleri, öğretim üyelerini, gazetecileri değil alt seviyedeki devlet bürokratlarını, yerel idaredeki beyaz yakalıları ve en üst seviyedeki devlet memurlarını da içermektedir (1987: 135). Portelli, Gramsci'nin aydınlarını toplumun canlı hücreleri gibi algıladığını belirtir:

Egemen sınıf, ona kendi rolünün bilincini veren ideolojisini hazırlayan ve bu ideolojiyi bütün toplumsal gövdenin içine işleyen dünya görüşü durumuna dönüştürenler, onlardır. İdeolojiyi yayma düzeyinde, sivil toplum örgütleri (kiliseler, öğretim sistemi, sendikalar, partiler vb.) ve onların yayma gereçleri (mass media) içerisinde egemen sınıfın ideolojik yapısını hareketlendirmek ve çekip çevirmekle görevli olanlar aydınlardır. Sivil toplum memurları olan aydınlar, aynı zamanda devlet aygıtı ve silahlı gücün çekip çevrilmesiyle yükümlü politik toplum görevlileridir (politikacılar, memurlar, ordu) (Portelli, 1982:103).

İdealist yaklaşıma göre aydınlar üretim ilişkilerinin dışındadır; yalnızca kültürel ve düşünsel alanda değerlendirilmiştir. Gramsci, aydın kavramına radikal bir fark getirmiş, onları temel sınıflarla olan ilişkileri bazında değerlendirerek *geleneksel* ve *organik* olmak üzere iki grupta ele almıştır. Hâkim üretim gücü ile ilişkide olanları organik aydınlar olarak tanımlar. Gramsci'ye göre organik aydınlar yeni bir tarihsel bloka ait kategoridir ve sadece ekonomik alanda değil, sosyal ve politik alanlarda da işlevseldirler. Gramsci burada şunu belirtir: “Aydınlarla üretim dünyası arasındaki ilişki, sosyal gruplar arasındaki gibi doğrudan değildir. Ancak toplumun bütün tabakalarında ve üst yapısında vasıfları hissedilir” (1992:12).

Gramsci, aydınlara ideolojik olduğu kadar örgütsel bir görev de yükler. Organik aydınlar örgütlenme gereksinimlerini karşılayan aydınlardır. Yetiş, Gramsci'nin aydınları "Sivil toplum ve devlet alanlarının her ikisinde de etkinlik gösteren ve egemen sınıfın toplumsal hegemonya ile siyasal yönetim işlevlerini yerine getiren üstyapı görevlileri" olarak tanımlarken "sınıf olarak aydın" ve "toplumsal bağlantısız entelijensiya" görüşlerinden önemli bir kopuş gerçekleştirdiğini belirtir (2002: 80).

Gramsci, organik ve geleneksel aydın sınıflamasını ait oldukları tarihsel dönem üzerinden yapmıştır. Atılın'ın (2008: 25) ifade ettiği gibi "Aydınlar ve sınıflar arasındaki ilişki daima organiktir. Fakat toplumsal yapının hâkim sınıfıyla organik olarak ilişkili olan aydınlarla, önceki yapının hâkim sınıflarıyla organik olarak ilişkili aydınlar farklı statülere sahiptir. Egemen sınıfla ilişkili olan aydınlar organik aydınlardır."

Aydın, üretime ne kadar yakınsa o kadar işlevseldir ve organiktir. Bu nedenle işçi sınıfı da kendi aydın kategorisini yaratmalıdır. Gramsci, bunun gerekliliğini şu sözlerle ifade eder:

Bir insan kitlesi örgütlü değilse seçkinleşemez, bağımsız hale gelmez; aydınlar, yani örgütleyiciler ve liderler olmadan, başka bir ifadeyle fikirlerin kavramsal ve felsefi gelişimi konusunda uzmanlaşmış bir grup insan varlığı sayesinde oluşan teorik ve pratik bağ kurulmadan bir örgütten söz edilemez (Gramsci, 1992: 334).

Gramsci eski tarihsel bloktan gelen aydınları "geleneksel" ve "kalıntı aydınlar" olarak tanımlar. Eski tarihsel bloğun gereksinimlerine göre şekillenmiş bu aydınlar, organik aydınlara dikotomik karşıtıdır. Yeni tarihsel bloğun organik aydınları ile karşılaştırıldığında siyasal-toplumsal açıdan eski dönemin uzantılarıdır. Yeni tarihsel blok, kalıntı aydınları değerlendirir ve onlardan faydalanırsa işlevleri organik aydınlara kine paralellik gösterir.

Gramsci, hegemonyayı toplumu yöneten elit bir azınlık grubun, toplumun diğer kesimleri üzerindeki ideolojik ve kültürel kontrolü olarak görür. Egemen sınıf, kendi sınıfının çıkarlarını destekleyecek olan görüş ve eğilimleri, aile, okullar, hukuk, din gibi toplumun temel kurumları yoluyla yaygınlaştırır ve kendi dünya görüşünü topluma benimsetir. Böylece egemen sınıfın görüşleri toplum tarafından ortak duyu olarak algılanmaya başlar ve ortak bilinç haline gelir. Yaylagül, hegemonyayı kısaca "topluma yön veren sınıfın dünya görüşü" olarak tanımlar (2013: 110). Karşıt görüşler ortadan kaldırılarak egemen sınıfın görüşü rakipsiz kılınmaya çalışılır. Fakat bu baskı yoluyla değil ideolojik hakimiyetle sağlanır. Sonuçta toplumun rıza gösterdiği ve hükmedenlerin egemen olduğu hegemonik yapı kurulur. Egemen sınıfın görüşlerinin topluma yaygınlaştırılmasında organik aydınlara önemli bir rolü vardır.

Bourdieu'nün sembolik seçkin kavramı ekonomik, askeri ve siyasi seçkinlere ilaveten güç ve iktidar çözümlemelerine açıklık getirmek amacıyla geliştirilmiş-

tir. Bu kavram, Gramsci'nin organik aydın kavramı ile örtüşmektedir. Bourdieu ekonomik yaklaşımın yeterli olmadığını görmüş ve kültürel sermayeyi de göz önüne almıştır. Kültürel sermaye edinilen diplomalar, bilgi ve uzmanlık belgeleri gibi kültürel değerleri içermektedir. Bunlara sahip olanlar, iktidarlarını bu sermaye üzerinden kurmaktadır. Buna sahip olanlara sembolik seçkin, bu tür iktidara da sembolik iktidar adını vermiştir (Durna, 2004: 264). Bourdieu'ye göre egemen ideolojilerin topluma taşınması ve yeniden üretimi sembolik seçkinler vasıtasıyla olur. İnsanlara, belli ideolojiler çerçevesinde bazı eğilimler aşılacaktır, belli bir süre sonra bu eğilimler yaşam tarzı haline gelmektedir. Bu kavram da Gramsci'nin ortak duyu kavramı ile benzerlik taşımaktadır.

1980'ler ve Neoliberalizm

Türkiye 1970'li yılların sonlarında çalkantılı bir dönem yaşamış, ekonomik krizlere çözüm olarak, ithal ikameci politikaların yerine, dışa açılmaya ve ihracata dayalı bir modelin hayata geçirilmesi gündeme gelmiştir. Dünya Ekonomisinde yaşanan ekonomik krizler ve 1973'ten itibaren yaşanan petrol krizi Türkiye ekonomisini de etkilemiş, ülke döviz darboğazı ve ağır dış borç yükü ile karşılaşmıştır (Kazgan, 2017: 93-99). Çözüm için başvurulmuş IMF (Uluslararası Para Fonu) ve OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) gibi uluslararası finans kuruluşları serbest piyasa ekonomisine geçmeyi ve dünya ticaretine eklenmeyi önermiş, bu yönde baskı yapmıştır (Öztürk vd., 2008: 25).

Yaşanan toplumsal olaylar ve ekonomik krizler nedeniyle yöneten ve yönetilenler arasındaki bağ kopma noktasına gelmiştir. Bu durum Gramsci'nin söylediği hegemonya krizinin göstergelerindendir. Gramsci bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Organik bunalım üstyapıyla, yapı arasında bir kopmadır. Yapının evrimi ile üstyapının buna koşut evrim yokluğu yüzünden ağırlaşmış bulunan çelişkilerin sonucudur: Bunalım eskinin ölmesi ve yeninin doğmaması olgusunun ta kendisidir...Yönetici sınıf ekonomik ve kültürel işlevini yerine getirmeyi bıraktığı zaman yalnızca varoluşunun gereklerini yerine getirerek değil, ama yeni ekonomik-üretken etkinlik alanlarını yavaş yavaş egemenliği altına almak için kadrolarının sayısını sürekli olarak arttırarak da tüm toplumu ilerletmeyi bıraktığı zaman, ona bağlantı ve hegemonya kazandıran blok dağılma eğilimi gösterir.” (Gramsci, 1992: 210)

Türkiye'de uygulanan ithal ikameci politikalar döneminde devlet tarafından desteklenen sermaye çevreleri, yaşanan krizden etkilenmiş, yatırımlar durmuş, krizin büyümesi grevleri de beraberinde getirmiştir. Büyük sermaye çevreleri krizden çıkmanın yolunun neoliberal politikalar olduğunu ileri sürmüşlerdir. TÜSİAD'ın önderliğindeki sermaye sınıfının istediği yeni bir ekonomi modeli,

yerli üretimin sınırlandırılarak ithalata ve sıcak paraya bağımlılığın gelişmesine, kamunun özelleştirmelerle üretimden çekilmesine, özel tüketimin arttırılmasına ve özel sektörün kamu kaynaklarıyla desteklenmesine dayanıyordu ve “ihracata dayalı ekonomi modeli” olarak adlandırılıyordu:

Savaş sonrası dönemde uygulanan Keynesçi iktisat politikaları takip edilerek krizden çıkılamayacağı, çıkış yolunun ancak devlet-toplum ve devlet-piyasa ilişkilerinin kapsamlı biçimde dönüştürülmesiyle bulunabileceği fikri egemen oldu. O yıllarda iktidara gelen siyasi partiler Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finans ve kalkınma örgütlerinin ‘tavsiyeleri’ doğrultusunda neoliberal sermaye birikim stratejisinin ilk adımlarını attılar. (Topal, 2012: 391)

Aynı dönemde İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan iktidara gelmiştir. Bu ülkelerle Türkiye arasında kültürel ve toplumsal açıdan farklar olsa da uygulanan yeni politikalar büyük benzerlik göstermektedir.

Ekonomik İstikrar programı adını alan program çalışmaları, Demirel Hükümeti’nin Başbakanlık Müsteşarı olan, aşırı serbestlik yanlısı Turgut Özal önderliğinde yürütülmüştür. Bu program, Gelişmekte Olan Ülkeler’e (GOÜ), ödeyemedikleri dış borç karşılığında dayatılan yaptırımlar niteliğindedir. ABD Başkanı Reagan ve İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher tarafından dünyaya ilan edilen değişim programının deregülasyon (kurallardan arınma) niteliği vurgulanırken felsefi adı da neoliberalizm olmuştur (Kazgan, 2016: 32-33). 1980 yılını iki önemli biri olan ve TUSİAD tarafından da desteklenen 24 Ocak Kararları içinde KİT’lerin sübvansede edilmesine son verilmesi, reel ücretlerin düşürülmesi, sıkı para politikalarıyla enflasyonun kontrol altına alınması, devalüasyon yapılarak ihracata yönelik bir birikim modelinin önünün açılması, yatırıma ayrılan kaynakların azaltılarak büyüme hızının aşağı çekilmesi gibi maddeler yer almaktadır.³

Bunların hepsinin uygulanması mümkün olmayacaktır. Bunun için 1980 yılının ikinci büyük olayını beklemek gerekecektir. 1980 darbesi neoliberalizme giden yollardaki taşları temizlemiştir.

24 Ocak kararları ile ekonomide yeni bir dönem başlamıştır. Hem iç sermaye çevrelerinin hem de uluslararası örgütlerin onayladığı ve krizi çözmek amacıyla alınmış gibi görünen 24 Ocak kararlarının asıl amacı dünya kapitalizmine eklenmektir. Böylece 1980 darbesi ile yeni döneme yasal zemin oluşturulmuştur. Yeni politikanın adı yeni sağ ya da neoliberalizmdir:

Türk basınının “24 Ocak Önlemleri” dediği bu uygulama, ekonomiyi “piyasa kuralları”na göre dönüştürme sürecinin sadece başlangıcıydı. Büyük şirketler tüketici ve ücretlilerin yanı sıra, küçük ve orta ölçekli girişimler pahasına kendi hegemonyalarını kurdukça bu sürecin daha büyük karışıklıklara neden olması bekleniyordu. (Ahmad, 2017: 19)

3. “24 Ocak Bu gündür”, *Evrensel*, 23 Ocak 2013

Neoliberalizmin kökleri geçmişe uzanmakla beraber tam bir tarih vermek zordur. Liberalizm ilk kez İspanya'da ortaya çıkmıştır. Mutlakiyet karşıtı olan ve kendini liberal olarak tanımlayan bir grup, monarşiyi yıkarak anayasal bir rejim getirmiştir. Liberalizm bundan sonra siyasal ideoloji terimi olarak kullanılmaya başlamıştır. Modern anlamda sadece siyasi ve iktisadi özgürlük kastedilmektedir. Bireylerin iktisadi, siyasi ve sosyal alanda özgürlüğünü savunan liberalizmin temel aktörleri devlet, toplum ve bireydir; ama en önemli figür olan birey her türlü dışsal müdahaleden özgür olmalıdır.

Tarihsel süreçte liberalizm muhafazakarlığın karşısında iken neoliberalizm muhafazakarlığı da içermektedir. Her alanda serbestliği savunan, bizim aydınlarımız tarafından da bu nedenle hararetle desteklenen neoliberalizm “müdahale etmeme ideolojik bahanesiyle toplumsal yaşamın her alanına kapsamlı ve saldırgan müdahalelerde bulunmuştur” (Saad-Filho, 2007: 19).

1970’ler Keynes politikaları açısından kriz yılları oldu. Savaş sonrası yaşanan refah patlamasının sonuna gelindi. Süregelen Vietnam Savaşı ve Arap-İsrail savaşları emperyalizm karşıtlığını körükledi. 1973 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) petrole yaptığı büyük zammın yarattığı petrol krizi sonucunda toplumsal ve ekonomik dengeler sarsıldı. Keynesçilik gerilemeye başladı. Yükselen harcamalar enflasyonu tetikledi, kriz tüm dünyada etkisini göstermeye başladı, İşsizlik arttı ve yaşananların suçlusu Sosyal Refah Devleti politikaları oldu. Sosyal harcamaların, işsizlik yardımlarının çalışanları tembelleğe ittiği ve uygulanan yüksek vergilerin girişimciler için caydırıcı olduğu öne sürüldü. Kriz sosyal devlet uygulamalarından hoşnut olmayan ve kâr edemediklerinden şikâyet eden büyük sermaye için bir fırsattı. Yeni bir sistemle kâr oranını yükseltme şansı yakalanabilirdi. Bütün sistemi kökten değiştirecek bir siyasi arayış başladı. Çözüm “Neoliberalizm”di. “Neoliberalizm, kapitalist toplum düzenine yönelik tehditlere karşı olası bir panzehir ve kapitalizmin felaketlerine bir çözüm olarak uzun zamandır kamu politikaları sahnesi ardında pusuda beklemekteydi (Harvey, 2015: 27). İngiltere ve ABD, Thatcherizm ve Reganizm isimleri altında Neoliberalizme uyandılar. Yeni rejim, Thatcher’la özdeşleşen “Başka alternatif yok” sözlerinde ifadesini bularak dünyaya ilan edildi (Topal, 2012: 402). Thatcher “Başka alternatif yok” sözüyle neoliberalizmin hegemonik dilini de oluşturdu:

Yeni sağ ilk kez 1980’lerin başında Amerika’da Reagan, İngiltere’de Thatcher ve ülkemizde de Özal dönemiyle gündeme geldi. Hem liberal hem de muhafazakâr bir ideolojiyi içinde barındıran ve esas espri-sini rasyonel birey, serbest piyasa ve özel mülkiyet düşüncesinden alan bu siyaset tarzı, bir yandan sosyal devletin bittiğini ilan ediyor, diğer yandan devletin yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini dile getiriyordu. Bu yeni yapılanmada, devletin her alandan elini eteğini çekmesi ve piyasayı bireylerin özgür iradelerine bırakması inancı yatmaktaydı. (Duman, 2022: 166)

Thatcherizm ve Reaganizm olarak da adlandırılan projeler sadece yeni sağ ile sınırlanmamaktadır. Bu projenin arkasında küresel iktisadi güçler bulunmaktadır. Küreselleşme, kapitalist sistemi dünya geneline yaymayı amaçlamış, ekonomide serbestliği, siyasette muhafazakârlığı savunan yeni bir ideoloji olan neoliberalizmi kullanmıştır. Refah devletinin başarısız olduğunu ileri sürerek bütün krizlerin ve toplumsal sorunların faturasını ona kesmiştir. Sorunların çözümü için devletin küçülmesi, devletçilikten vazgeçilmesi, bireysel girişimciliğin önündeki engellerin kaldırılması ve kamu mallarının ve kaynakların özelleştirmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Neoliberalizm yeni sağın ideolojidir. Yeni sağa göre sosyal refahı arttırmak devletin görevleri arasında olmamalı, devlet, altyapı, enerji, eğitim, sağlık sistemi gibi alanlardan çekilerek bu konuları özel sektöre bırakmalıdır. Yeni sağ, devletin sorumluluğunu sınırlamakla beraber, anayasal hükümet, hukuk devleti gibi konulara önem vermekte siyasi açıdan güçlü bir devlet amaçlamaktadır.

Yeni sağın amaçlarından biri de sınıfsal bilinci ortadan kaldırmak, işçi sınıfını ve sendikaları siyasetten dışlamaktır. “Sendikal mücadeleyi, örgütlü bir sınıf mücadelesi alanı olmaktan çıkarıp etkisiz sendikalar haline dönüştürmektir” (Topal, 2002: 67). Filho-Johnston neoliberalizmin çok yönlü bir iktidar projesi olduğunu belirterek temel özelliklerini şu şekilde sıralar: En temel özelliği (finansal) piyasanın buyruklarını dayatmak amacıyla yurt içindeki süreçte devlet gücünün sistemli kullanımıdır. Kapitalizmi korumak ve emeğin gücünü azaltmak amaçları doğrultusunda gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenmedir. Müdahale etme ideolojik bahanesiyle toplumsal yaşamın her alanında kapsamlı ve saldırgan müdahalelerde bulunur. Küresel seçkinlerle onların uzantılarının güçlerini ve yaşam standartlarını geliştirmesine karşın, ezici çoğunluk açısından yıkıcıdır. Neoliberal sistem, sürekliliğini sağlayacak maddi temeli yaratıp kendini yeniden üretmesinin direnci ederek iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimleri biçimlendirir (Filho-Johnston, 2007: 19- 21).

Yeni sağ, Türkiye’de 1980’lerden itibaren hegemonik olmaya başlamıştır, 1982 Anayasası ile sermayenin önündeki engelleri temizleyecek yasal düzenlemeler yapılmış, sendikal faaliyetler durdurulmuş, grevler yasaklanmış, temel hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır. Saad-Filho’nun “Neoliberal sistem sürekliliğini sağlayacak maddi temeli yaratıp, kendini yeniden üretmesinin önündeki direnci ederek iktisadi, siyasi ve toplumsal değişimleri biçimlendirir” (2007: 21) ifadesi Türkiye’de tam anlamıyla uygulanmıştır. 1980 darbesi yeni bir hegemonya kurma girişimidir. 1982 Anayasası’nda temel hak ve özgürlüklere yer verilmezken sermayeye serbesti tanınmış, sendikal faaliyetler durdurulmuş ve işçiler siyasetin dışına itilmiştir.

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ile KİT’lerin ve refah harcamalarının krize neden olduğu gerekçesi ile özelleştirme yoluna gidilmiş, kamu mülkleri, KİT’ler ve eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kurumları devlete yük ol-

dukuları gerekçesiyle özel sektöre devredilmiştir. Böylece devletin küçültülmesi hedeflenmiş, ancak KİT'lerin blok satışlarla devredilmesi, devlet tekelinin yerini özel tekellerin alması sonucunu getirmiştir.

Bütün kısıtlamalara rağmen 1982 anayasası yüzde 91,7 oyla kabul edilmiştir. Bu durum Gramsci'nin hegemonya kavramının aynı zamanda zoru barındırdığı, "korkunun da bir zor olduğu" ve hegemon sınıfın yandaşlarına liderlik ederken karşıtlarına zor uyguladığı prensibine uymaktadır (Gramsci, 1992: 57).

Özgürlükleri kısıtlayan, emekçi kesimin haklarını elinden alan, üniversitelerin özerkliğini kaldıran 1982 Anayasası'nın bu kadar yüksek bir oy oranıyla kabul edilmesi solcu bir aydın olan Özkök'ü hiç şaşırtmamıştır. Bir yazısında Evren'i savunmuş ve Anayasa'nın yüksek oy almasının halkın onayı anlamına geldiğini iddia ederek sormuştur: "Şimdi anladınız mı o yüzde 92'yi?"⁴ 12 Eylül darbesini ve 27 Mayıs Harekâtını kıyaslayarak 27 Mayıs'ın halkın desteğini almamış bir harekât olduğunu, halbuki 12 Eylül'ün çoğunluk tarafından desteklendiğini savunmaktadır.

Neoliberalizm ve Medya

Medyanın şirketleşmesinin ve holdinglerin eline geçmesinin başlangıcı olarak 1973 yılında petrol fiyatlarının dört katına çıkmasıyla dünya çapında yaşanan ekonomik bunalım gösterilebilir. Bu tarihten sonra uygulanan neoliberal politikalarla özelleştirmeler hız kazanmış, serbest piyasa ekonomisi uygulamaya konmuştur. Devletin neoliberal politikalar sonucu piyasadan çekilmesiyle, rekabete dayalı ve deregülatif bir sistem başat duruma geçmiştir. Rekabet, küçük şirketleri yok ederken büyük şirketleri holdingleştirmiş, tekelleşmeler başlamıştır. 1980'li yıllarla birlikte daha yoğun olarak uygulanan politikalar medya ortamını da etkilemiş, benzer sonuçlar orada da görülmüştür. Başta ABD olmak üzere tekelleşme eğilimi olan ülkeler İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa'dır. Bu ülkelerdeki medya kuruluşları uluslararası medya kurumları ile birleşme yoluna gitmiştir. Neoliberal politikalarla birlikte medya üzerinde devlet denetimi azalmış, arz ve talebin belirleyici olduğu piyasa ekonomisi egemen olmuş, bu durum ticari medya tekellerini doğurmuş, haberin meta olduğu bir sistem kurulmuştur. Devlet denetiminin kalkmasının medyanın özgürleşmesi anlamına geldiği ileri sürülse de aslında medya, sermaye ve güç odaklarının tahakkümü altına girmiştir. Medya dışı sektörlerde faaliyet gösterenler kendi medya kuruluşlarına sahip olarak bu kurumları diğer alanlarda başarı sağlamak için aracı olarak kullanmışlardır. Tekelleşme, medyada birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Chomsky, medyanın halkı bilgilendirme gibi bir kaygısının olmadığını "buna ancak medya cahillerinin inanacağını" belirtir. Chomsky'nin propaganda modeline göre medyanın görevini şöyle açıklar:

Medyanın toplumsal amacı, topluma ve devlete egemen ayrıcalıklı grupların

4. Ertuğrul Özkök, Hürriyet, 14 Kasım 2006

ekonomik, toplumsal ve siyasal gündemlerini halkla aşlamak ve bunları savunmaktır. Medya bu amaca; konuları seçme, ilgilenilecek olayları saptama, bu olayların hangi sınırlar içinde işleneceğini belirleme, bilgileri çeşitli süzgeçlerden geçirme, vurgu ve üsluba karar verme, tartışmaları kabul edilebilir ilkeler çerçevesinde tutma gibi çok çeşitli yöntemleri kullanarak yapar. (Chomsky, 2021)

Medya sektörünün büyümesi toplumu etkileme ve yönlendirme gücünü arttırırken, hedef kitlenin büyüklüğü, piyasa kurallarının geçerli olduğu bir ortamda kâr oranlarını da çok yükseltmiştir. Raşit Kaya “Medya piyasalarında yoğunlaşmanın genellikle başka sektörlerle göre daha yüksek oranda gerçekleştiğini ve medyanın ‘etkileme gücünün’ ekonomik güç ile doğru orantılı bir ‘entegre’ güce dönüştüğünü” belirtmektedir (2016: 157).

1980 öncesi, gazeteci kökenli ailelerin sahipliğinde olan basın sektörü, büyük sermaye sahiplerinin eline geçmeye başlamış, bu dönüşüm 90’ların ilk yarısında tamamlanmıştır. Büyük medya kurumları, 1995 yılının ortalarında, başka alanlarda faaliyet gösteren yeni medya patronlarının eline geçmiştir. Maliyetlerin artması ve faaliyet alanlarının çeşitliliği nedeniyle devlet kredilerine ihtiyaç duyan medya sahipleri ile iktidarlar arasında bir bağımlılık ilişkisi oluşmuş, “Hükümetler bu ilişkiyi medyayı kontrol edebilecekleri bir tür ‘havuç-sopa’ ilişkisi olarak görmüşlerdir” (Tılıç, 2009: 110).

1980 yılı Türk basını için de bir dönüm noktası sayılır. Türkiye’de durum, neoliberal politikaların geçerli olduğu diğer ülkelerden farklı değildir. Medya, aynı süreçlerden geçerek şekillenmiştir.

Serbest piyasa döneminin başlaması ile birlikte basın da değişime uğramış, görsel ve yazılı basın bütünleşerek medya adı altında bir sektöre dönüşmüştür. Tüketimi körüklemek, kitleleri tüketime yönlendirmek ve bunu hissettirmeden yapmak görevini medya üstlenmiştir. Sektörün gelişmesi ile birlikte gazeteciler, esas görevleri olan nesnel ve tarafsız haber verme yerine, tüketmeyi hedef alan yayınlara yönelmiş, aynı değişim köşe yazarlarında da görülmüştür. Ülke sorunlarına eğilen ciddi yorumların yerini gündelik, hoş, hafif yazılar almıştır.

Bu değişim ekonomik seçkinlere de yansımış, 1980 öncesi Türk geleneksel yapısına uygun olarak ortada görünmeyen işadamları, holdinglerine, medya organlarını da katarak büyürken aynı zamanda bu organlarda sık sık görünmeye başlamıştır. Saygınlıklarını arttırmak için kültürel seçkinlerle el ele vererek, onların sayesinde toplumun bilge kişileri olurken karşılığında onların hamisi rolünü üstlenmişlerdir (Bali, 1999).

Özkök, neoliberal rüzgarların estiği bu ortamın en etkin figürlerinden biri olmuştur. Yazılarında bir yandan yeni hayat tarzını yüceltirken, diğer taraftan güç odakları ile ilişkilerini pekiştirmiştir. Neoliberal politikalara verdiği hizmetle O, Gramsci’nin organik aydını, Bourdieu’nün sembolik seçkinidir.

Ertuğrul Özkök

Ertuğrul Özkök, 1947 yılında İzmir'in kenar mahallelerinden biri olan Kahramanlar semtinde dünyaya gelmiştir. Göçmen bir ailenin çocuğudur. Bulgaristan'ın Kırcaali kasabasından göç eden aile İzmir'in Kahramanlar semtine yerleşmiştir. Evlerinin önünden geçen Meles Çayı'nın üst tarafında tabakhaneler vardır ve bu nedenle suyu siyah akmaktadır. Oyun alanları bu çayın kenarıdır. Çayın karşı tarafındaki Teneke-li Mahalle'de Roman aileler, diğer tarafında dar gelirli oturmaktadır. Çocukların hayal dünyasına geniş olanaklar sağlayan bu ortam Özkök'ün Beyaz Türk- Burjuva olma hayalinin sonra da kararının başlangıç noktası olmuştur (Özkök, 2014: 47)

Özkök'ün üniversite yılları Türkiye'de "68 Olayları" olarak adlandırılan bir döneme rastlamaktadır. 68 olayları sadece Türkiye'yi değil, tüm dünyayı, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan etkileyen ve devrim niteliği taşıyan olaylardır. İdeolojileri, siyasal yönelimleri, kültürel yaşamı etkilemiş, toplumsal hayata yeni açılımlar kazandırmıştır. Tüm dünyayı etkileyen büyük olayların art arda sıralanması bu yıla özel bir konum vermiştir. Vietnam Savaşı, Ay'a seyahat, Martin Luther King ve Robert Kennedy'nin öldürülmesi, Sovyetlerin Prag'ı işgali bu yılda meydana gelmiştir. Fransa'da başlayan öğrenci olayları kısa sürede tüm dünyaya yayılmış ve bir gençlik isyanı halini almış, yaratıcıları da 68 kuşağı olarak tarihe geçmiştir.

Bu dönemde Özkök sol görüşlü bir üniversite öğrencisidir ve Türkiye İşçi partisi üyesidir. Silahlı mücadeleyi hiçbir zaman onaylamadığını belirtmektedir. Özkök, üniversiteden mezun olduktan sonra devlet bursuyla, iletişim alanında doktora yapmak üzere Fransa'ya gitmiş ve doktorasını altı yılda tamamlamıştır. Fransa dönüşü Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır.

Özkök'ün dönüşü, Türkiye'nin çalkantılı dönemine rastlamaktadır. Öğrenci olaylarının yerini sağ-sol çatışması almış, kurtarılmış mahalleler, bölgeler oluşmuştur. Her gün radyolardan ölüm haberleri alınmaktadır. Türkiye bir karabasan yaşamaktadır. Ekonomi kötüye gitmektedir. Demirel'in meşhur sözüyle "Türkiye 70 sente muhtaçtır." Demirel'in müsteşarı olan Turgut Özal tarafından ekonomik istikrar programı hazırlanmıştır. Türkiye tarihine 24 Ocak kararları olarak geçen bu kararlar 24 Ocak 1980'de kamuoyuna açıklanmıştır. Sermaye çevreleri ve uluslararası örgütler tarafından onay gören kararların ancak üçte biri uygulanabilmiştir. Fakat bu kararlar Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Serbest faiz, dalgalı döviz kuru ve düşük ücret politikaları ile ihracatı artırma, ödemeler dengesini iyileştirme ve enflasyonla mücadele hedefleniyor gibi görünse de kararların asıl amacı dünya piyasaları ile bütünleşmektir:

24 Ocak Kararları (...) ihracatın teşvik edilmesini faizlerin serbest bırakılmasını, yeni vergi düzenlemelerini, bazı madenlerin özel sektöre devrini, sıkı bir para ve maliye politikasının izlenmesini öngörüyordu. Ancak bu kararlar 12 Eylül sonrası uygulamaya konulabilecek ve uygulanma sürecinde de tartışılacaktı. (Ozan, 2015:656)

Ozan'ın belirttiği gibi bu kararları hemen uygulamak mümkün olmamış, 12 Eylül 1980 darbesi ile buna zemin hazırlanmıştır. Ama darbenin amacı sadece yeni ekonomik düzene zemin hazırlamak değil, yaşanan hegemonya krizini aşarak yeni bir hegemonik sistem inşa etmektir.

1983 seçimlerinde iktidar olan ANAP'ın başkanı Turgut Özal, yeni Anayasanın sağladığı olanaklardan faydalanarak "dışa açılımcı" birikim modelini uygulamaya koymuştur. 1982 Anayasası'nda yer alan ve grevleri yasaklayan, örgütlenmeyi güçleştiren maddeler sendikal düzeni zayıflatmaya ya da tümüyle kaldırmaya yönelik uygulamalardır. Kamu harcamalarının azaltılması, ağır vergiler, düşük ücret politikası, dalgalı döviz kuru, fiyatların ve faizin serbest bırakılması "dışa dönük" birikim modelinin unsurlarıdır.

Türkiye'nin uzun yıllardır biriken ekonomik sıkıntıları 1980'li yıllarda daha da yoğunlaşmış ve Dünya Bankası ve İMF gibi uluslararası finans kuruluşlarında çözüm aranırken hem Türkiye'nin bu kurumlar vasıtasıyla dünya kapitalist sistemine eklenmesi sağlanmış hem de içeride yeni bir hegemonyanın tesisi çalışmaları yapılmıştır. Yeni sağın hegemonya girişimi Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanma dönemidir. Alev Özkazanç "1980 sonrasında küresel kapitalizmin yeni evresine öncelikle darbe eşliğinde başlatılan bir pasif devrim yoluyla yapısal uyum göstermeye zorlandığını" (2005) belirtmektedir. İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan'ın yanında Özal bu ideolojinin üçüncü ayağını temsil etmiştir. Thatcher Özal'ı her açıdan desteklediği gibi dünyadaki sağ siyasetin öncülerinden biri olarak göstermiştir.

Basın dünyasına dahil olduktan sonra yeni dönemin en yılmaz savunucularından biri olan Özkök, 1976'da doktora çalışmasını tamamlayıp Türkiye'ye dönmüş ve Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. 1980 öncesinde Bülent Ecevit'in danışmanı olan Özkök, 1980 darbesinden sonra Ecevit'in çıkardığı *Arayış* dergisinde 5. Sayıdan itibaren makaleler yazmaya başlamıştır. Bu dönemde de sol görüşlü olduğunu söylemektedir; ancak Bülent Ecevit'in danışmanlığını yapmasına rağmen ihtilali sevinçle karşılamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesini kötülüklerin anası olarak ilan ederken, 1980 ihtilalini sevinç gözyaşları ile karşılamıştır.

1986 yılına kadar Hacettepe Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevini sürdüren Özkök, bu tarihte *Hürriyet* gazetesinden bir teklif almış, önce Ankara ve Moskova temsilcisi, daha sonra da Genel yayın yönetmeni olarak 20 yıl sürdüreceği bir yolculuğa başlamıştır. Kendi ifadesiyle "Bizler dünyayı değiştirmek için yola çıkmıştık, karşı kültürün çocuklarıydık, müesses nizamı yıkacaktık" derken "...içlerinden biri yerleşik düzenin kâbesine iltica ederek" (Özkök, 2014: 217) yeni bir düzenin kurucularından biri olmuştur. Burjuva olmak isteğini açıkça ifade eden Özkök, "çevremdeki birçok genç iyi bir işçi sınıfı mensubu olmak istiyordu. Bense açıkçası sınıf atlamak istiyordum...Karımı ve çocuğumu iyi şartlarda yaşatmak istiyordum. Ben aristokrat olamam, doğuş itibarıyla aristokrat deği-

lim, ama iyi bir burjuva olmaya çalışıyorum. Bir işçi çocuğu olarak doğdum, iyi bir burjuva olarak ölmek istiyorum. Hürriyet gazetesinde yazmak duygularımı fazlasıyla tatmin ediyor”⁵ demektedir. Bu tarihten sonra düzenin yerleştirilmesi görevini üstlenmiştir.

Özal ve Özkök’ün yolları Özkök’ün Hürriyet gazetesinin Ankara Temsilciliği döneminde kesişmiştir. Hâlâ solcu olduğunu söylemesine rağmen zamanın ruhunun değiştiğinin farkındadır. Gücün ve paranın bilincine varan Özkök de değişime ayak uydurmuştur. Bernard Shaw’un dediği gibi “Yirmisinde komünist olmayanın kalbi, kırkında hala komünist olanın aklı yoktur.” Özkök ikisine de sahip olduğundan yolunu ve fikirlerini değiştirmeye karar vermiştir. Ama “Beni Özal ikna etti” diyerek sorumluluğu Özal’a atmaktadır. “Bizim senkronumuzu Özal bozdu. Çünkü beni kolumdan tutarak ve munis bir sesle kulağıma ‘Bak sana bir şey söyleyeyim’ diyerek, liberalizmi anlata anlata beni liberal yaptı. Böylece solcu düşünce tarihim sona erdi”⁶ demektedir. Özal’dan neden etkilendiğini de açıklar:

83’ten sonraki ekonomik zihniyet, o ekonomik devrimler falan yavaş yavaş benim kafamda da bireye önem veren, bizim tamamen toplumsu bir kafa yapısından, kolektif bir kafa yapısından ve dolayısıyla kolektivizmin bütün hastalıklarını barındıran kafa yapımızdan ilk defa bireyi ön plana çıkaran, bireysel özgürlükleri ön plana çıkaran kafa yapısına doğru götüren reformlarından sonra ben Özalıcı oldum. Ve ölene kadar Özalıcı kalacağım (Birand ve Yalçın, 2016: 263).

Bir sosyolog olan ve üniversitede bu konuda ders vermiş biri olarak Özkök’ün, bir mühendis tarafından, inandığı fikirlerin tamamen zıddı olan bir fikre ikna edilmesi ilginçtir. Beklenen, bu durumun aksinin gerçekleşmesidir. Ama zamanın ruhu değişirken fikirler de değişmeye başlamıştır. Bu değişim ve Özal’la kurduğu iyi ilişkiler ona parlak bir kariyer kazandırmış, genel yayın yönetmenliğine giden yolun taşlarını döşemiştir.

1980 sonrası yaşanan değişim dalgasından etkilenen Özkök, *Elveda Başkaldırı* (1987) kitabında o dönem yaşadıklarını ve 1980 sonrası uğradığı değişimin ne anlam geldiğini anlatmıştır. Özkök’e göre yeni dünya düzeninde ideolojilerin sonu gelmiştir. Sağ ve özellikle sol ideolojiler için verilen mücadele anlamsızdır” (Yaylagül ve Korkmaz, 2008: 237).

Özkök 1990 yılında Hürriyet gazetesi genel yayın yönetmenliğine atandığında liberal ekonomiye inandığını söylemeye başlamıştır; sosyalizm ve Küba Bar’da hep bir ağızdan söylenen *Comandante Che Guavera* artık sadece romantik bir şarkıdır. İdeolojiler ölmüştür ve artık onun için savaşmak anlamsızdır. Geçmişle barışmanın zamanı gelmiştir.⁷

5. Murat Sabuncu, Ertuğrul Özkök Söyleşisi, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 2015

6. *Hürriyet*, 30 Eylül 2014

7. *Hürriyet*, 30 Eylül 2014

Çoğumuz liberal ekonomiye inanıyoruz, ama hepimiz bu sosyalist şarkıları söylüyoruz. Hayat değişiyor. İdeoloji gidiyor, geriye müziğin romantizmi kalıyor. Hepimiz geçmişimizle barışıyoruz. Marksizm, arkasından anti Marksizm ve şimdi bütün bir geçmişle barışma...Bütün anti'lere isyan. Ruhumuz sakın arzularımız tatmin olmuş...⁸

Gazeteciliği bir *business*⁹ olarak görmekte “Ben Hürriyet Gazetesi’nin Genel Yayın Yönetmenliği’nin yanı sıra icra kurulu başkanıyım. Aynı zamanda Doğan Yayın Holding’in en üst profesyonel iki yöneticisinden birisiyim. Dolayısıyla, bir yönetici olarak grubumun işlerini takiple görevliyim” demektedir. Özkök’ün yazıları da değişime uğramıştır. 1980 sonrası yükselen değerlere hitap ederken sosyolog olduğu için değişimin farkına erken vardığını iddia etmektedir. Yükselen değerler vizyon sahibi olmak, hedeflerini yüksek tutmak, başarı, yüksek kazanç, rahat bir yaşam sürmek ve gusto sahibi olmaktır. Özkök gazeteye gustoyu kendisinin getirdiğini söylemektedir (E. Özkök ile röportaj, 22 Nisan 2015). Pazar yazıları ciddi konulardan uzaklaşarak Bali’nin deyimiyle (1999) “bir alışveriş listesi”ne dönüşmüştür. Neyi nereden almalıyız, ne giymeliyiz, nereye gitmeliyiz gibi yeni yaşam tarzını özendirecek ve içselleşmesini sağlayacak tavsiyeler içermektedir.

Özkök, 1980’lerden itibaren Türkiye fikir dünyasına yerleşen neoliberal ideolojinin medya lideri olmuştur. Gazete gerçek görevi olan halkı bilgilendirmek, haber kaynağı olmak görevinden uzaklaşarak halkı yönlendiren bir misyon edinmiştir. Ayşe Arman, Serdar Turgut gibi yeni köşe yazarları da bu amaca hizmet etmektedir. Kişisel, cinsel konular, hedonizm (hazcılık), hayvan sevgisi ve güç odakları ile kurulan ilişkiler köşe yazılarında ciddi konuların yerini almıştır.

Basında Sendikasıızlaştırma Süreci

Neoliberal düzenin en başat politikalarından biri sendikaları kaldırmak ya da etkisizleştirip yönetim güdümlü hale getirmektir. İngiltere’de Thatcher, neoliberal dönüşümün önündeki engelleri kaldırmaya işçi partisinin destekçisi ve işçi haklarının güvencesi olan sendikalardan başlamıştır. İngiltere’de 1984’te çıkarılan yasa ile sendikaların partilerle ilişkisi kesilerek sendikalar siyasi hayattan uzaklaştırılmış ve işlevsiz hale getirilmiştir.

Neoliberal politikaların diğer unsurları gibi sendikasıızlaştırma politikası Türkiye’de de uygulanmıştır. 1980 darbesi demokratik hakların askıya alındığı bir dönemdir. Bu durumdan en çok etkilenen kesimlerden biri basındır. Bu dönemde birçok gazeteci hapis cezasıyla cezalandırılmış, basın sendikaları baskı altına alınmıştır.¹⁰ 12 Eylül’ün en büyük mağduru işçi sınıfı olmuştur.

Basının özerk olması siyasal ve toplumsal açıdan önem taşımaktadır. Basın İş

8. Hürriyet, 30 Ocak 1994

9. Hürriyet, 18 Aralık 1998

10. 12 Eylül askeri darbesi döneminde 31 gazeteci hapse atılmış, gazetelere toplam 300 gün yayın yasağı getirilmiştir. <https://t24com.tr> Medya.

Kanunu olarak bilinen 5953 sayılı kanun, tam ismiyle “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun” 13 Nisan 1952’de kabul edilmiştir. Bu kanunda 4 Ocak 1961’de, 212 No’lu yasa ile değişiklik yapılarak 10 Ocak 1961 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yasa, gazetecilere haklı nedenlerle iş akitlerini tek yanlı olarak ve ihbar ve kıdem tazminatlarını da almak kaydıyla feshetme hakkını tanımakta ve kıdem tazminatına tavan sınırılması koymamakta böylece basın çalışanlarının kazanılmış haklarını güvence altına almaktadır. Yasa, basın patronları tarafından tepkiyle karşılanır ve Akşam, Dünya, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni İstanbul ve Yeni Sabah’ın bulunduğu dokuz gazetenin patronu 3 gün gazete yayınlamama kararı alır. Türk basın tarihinde bir ilktir. Basın patronları boykot yaparak bir tür lokavt uygulaması yapmışlardır.¹¹ Bu eyleme karşı direnen gazeteciler yasa ile haklarını elde etmişlerse de yasanın gerektiği gibi uygulanmaması nedeniyle basın emekçilerinin durumu giderek zorlaşmıştır (Yücedoğan, tarihsiz).

1983 sonrası yapılan sendikal düzenlemelerle işyeri sendikacılığı yerine, iş-kolu sendikacılığı getirilerek kol gücüyle çalışan basın emekçileri, fikir emekçilerinden ayrılarak sendika dışına çıkarılmış ve bazı haklarını kaybetmişlerdir. Sendikaların üye sayısının azalmasına neden olan bu durum sendikal gelişmeyi durdurmuştur (Yücedoğan, tarihsiz). Türkiye Gazeteciler Sendikası¹² Genel Mali Sekreteri Hasan Ercan da, sendikasızlaşma sürecini anlatırken 1983 sonrası getirilen yasalarla sendikanın gücünü kaybettiğini ifade ediyor:

1980 yılı başlarında TGS’nin üye sayısı 6 bin kadardı. O dönemin yasaları uyarınca bağlantılı iş kollarında da örgütlenebiliyorduk. Yani, gazetecilik iş kolunun dışında basın işçileri, matbaa işçileri de bize üyeydi. İş Kolları Yasası’nda 1983 yılında yapılan bir değişiklikle bu iş kolları bizden ayrıldı. 1984 yılında, 2821-2822’nin yürürlüğe girmesiyle matbaalardaki üyelerimizi kaybettik, üye sayımız 3 bin 500, 4 bine düştü.¹³

11. Patron eylemine karşılık gazetelerin sendikalı ya da sendikasız yazı işleri müdürlerinin çoğu, patron bildirisinin yayımlandığı gün gazetelerin künyelerinden isimlerini çekti. Gelişmeler üzerine Gazeteciler Sendikası patron eylemini protesto eden ve gerçekleri açıklayan bir bildiri yayınladı. Özetle, basın çalışanlarının sosyal haklarını vermemek için gazete patronlarının, halkın haber alma hakkına karşı bir saldırı başlattığını belirten bildiri radyolar aracılığı ile halka duyuruldu. İstanbul Gazeteciler Sendikası boykot nedeniyle gazetelerin yayımlanmadığı üç gün boyunca “Basın” isimli bir gazete çıkarttı. Bu gazetenin Umumi Neşriyat Müdürlüğünü Milliyet’in Yazı İşleri Müdürü Abdi İpekçi, Mesul Müdürlüğünü Semih Tuğrul, Teknik Müşavirliğini de Murat Kayahanlı üstlendi. Diğer gazetelerin yazı işleri müdürleri ve çalışanları da Sendika’nın gazetesinde gönüllü olarak çalışma kararı aldı. Boykotun ilk günü Basın gazetesinin manşeti “Daima halkın hizmetindeyiz” oldu. Bu gazete gibi 212 sayılı Basın İş Kanunu da gazetecilerin dayanışması ve direnişi ile çıktı. (Gökhan Durmuş, Türkiye Gazeteciler Sendikası Genel Başkan, <https://journo.com.tr>), Bu bildiriye imza koymayan Hürriyet gazetesi Yazı İşleri Müdürü Necati Zincirkıran ise sendikadan ihraç edilmiştir. (<https://journo.com.tr>)

12. Türkiye Gazeteciler Sendikası, 10 Temmuz 1952’de İstanbul Gazeteciler Sendikası adıyla kurulmuş, 1957’de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Türk-İş’e üye olmuş, 1963’te, Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGS) adını alarak yurt çapında örgütlenmiştir. Gazeteciler Sendikası gazetecilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik ve sosyal kazançların elde edilmesi için çalışan ve bu konularda gazetecilere hukuki destek sağlayan tek sendikadır.

13. Türkiye Gazeteciler Sendikası Genel Mali Sekreteri Hasan Ercan, aktaran: İstanbul - BİA Haber Merkezi,

Medyada, 1990'ların ortalarına kadar *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri de dahil olmak üzere sendikalar ve toplu sözleşme düzeni devam etmiştir. Gazeteciler Türkiye Gazeteciler Sendikası üyesidir ve örgütlüdür. Dönemin işçi sorunları ve haberleri gazetelerde yer bulmaktadır. Neoliberal politikaların güçlenmeye başladığı 1990'ların ortalarından itibaren düzenin hedefi sendikalar olur. Türkiye Gazeteciler Sendikası'ndan ilk ayrılan Aydın Doğan'ın sahip olduğu *Milliyet* gazetesidir.

1979 yılında *Milliyet* gazetesine ortak olan Aydın Doğan sonraki yıllarda gazetenin tamamına sahip olmuştur. 1990 yılındaki toplu sözleşme görüşmeleri sendikanın etkisizleştirilmesinin başlangıcıdır. Türkiye Gazeteciler Sendikası ve Türkiye Gazete sahipleri Sendikası arasında 20 Ağustos'tan Kasım'a kadar yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca Sendika grev kararı almış, Aydın Doğan lo-kavt uygulamasıyla cevap vermiştir. Sendikalaşmayı önlemek için takip eden yılda gazetenin teknik bölümü ana bünyeden ayrılmış ve bu bölümdeki elemanlar taşeron şirketlere yerleştirilerek sendikaya üye olmaları engellenmiştir. Böylece bu dönemde *Milliyet* gazetesinden ve sendikadan 128 kişi ayrılmıştır (Alan, 2015: 139).

Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın başkanı Ziya Sonay, *Milliyet*'te sendikalaştırma hareketini *Günaydın* gazetesinin eski yöneticisi olan Kemal Kınacı'nın başlattığını, *Milliyet*'e geçtikten sonra, sendikanın gazetede örgütlenmesine izin vermediğini anlatmaktadır. Sendikadan önce yöneticiler, sonra yöneticilerin baskılarıyla teknik ekip, ardından yazı işleri çalışanları ayrılır. Sendikadan istifa etmek için gereken 50 bin liralık noter masrafını muhasebe öder. Aydın Doğan "Çocuklar ayrıca masraf yapmasın diye noter ücretini muhasebeden ödedik" demektedir (Sonay'dan aktaran Özsever, 2004: 171). İstifa etmeyenlerin tazminatları ödenerek işlerine son verilmiştir. O yıl *Milliyet* gazetesinde 128 kişinin işine son verilir. Aydın Doğan "Biz 1991'de *Milliyet*'ten adam çıkarmadık" diye iddia etmektedir. Aynı dönemde Türkiye Gazeteciler Sendikası (TGC) İstanbul Şube Sekreteri olan Merdan Yanardağ, işten çıkarılanların sadece *Milliyet*'le sınırlı kalmadığını belirtmektedir. "...(T)oplusözleşme imzalanmadan önce hakikaten hiç kimse çıkarılmadı. Toplusözleşme imzalandıktan sonra *Milliyet* gazetesinden 128 kişi çıkartıldı. Diğer gazetelerden de çıkartıldı, sadece *Milliyet*'ten değil. Çünkü o dönem sendikanın Babıali'de varlığını hissettirdiği son dönemdi."¹⁴

Aydın Doğan 1994 yılında Erol Simavi'nin elindeki *Hürriyet*'in son yüzde 75'lik

(erişim: Ocak 2022).

14. Aydın Doğan, "Gazetede herkes isteyerek sendikadan çıktı. Çıkanların hepsi de bugün hayatlarından memnun" demektedir. Merdan Yanardağ da gazetecilerin yeteri kadar direnç göstermediğini söylemektedir. "...hiç kimse isteyerek sendika yönetiminden istifa etmedi. Sendikanın genel başkanlığını yapmış Eren Güvener orada yazı işleri müdürü idi. *Milliyet* o dönem, sendikayla çok yakın ilişkide olan bir dizi yöneticinin çalıştığı bir gazeteydi. Ama şunu söylemek mümkün, hiç kimse de buna esaslı bir direniş göstermedi. Dolayısıyla bu sadece Aydın Doğan'ın insanlara çok büyük baskı yaparak gerçekleştirdiği bir tasfiye değildi. Burada geleneksel gazeteciliğin bir dramı söz konusudur aslında. Dayanışma duygusunun son derece zayıf olduğu, bireysel davranma eğiliminin son derece yaygın olduğu, örgütlü hareket etme bilincinin gelişmediği bir sektör. Dolayısıyla sadece Aydın Doğan'ın baskısına bağlamak doğru değildi. Sendika yöneticiliği yapmış olan gazeteciler de hiç itiraz etmeden gittiler, sendikadan istifa ettiler (Evrensel, 14 Ağustos 2002).

hisselerini satın alır. Erol Simavi döneminde genel yayın yönetmeni olan Özkök, gazete Aydın Doğan'a satıldıktan sonra da görevine devam etmiş, sendikasızsızlaştırma operasyonlarında patronun yanında yer almış ve etkin bir rol oynamıştır. Aydın Doğan gazeteyi satın alırken bir şart ileri sürmüş, çalışanların sendikadan istifa etmesini istemiştir. Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın İstanbul şubesinde yönetici olan Hasan Ercan Milliyet'teki tasfiye sürecinden sonra sendikasızsızlaştırma hareketinin hız kazandığını, aynı yöntemlerin Hürriyet'te de uygulandığını belirtir:

1994 yılında Aydın Doğan Hürriyet'i Erol Simavi'den o zamanın parasıyla 7 trilyon liraya satın alırken bir şart koşmuştu: "Ben bu gazeteyi sizden satın alırım ama, önce işçilerin sendikadan istifa etmesi gerekir." Aydın Bey satın almadan Hürriyet'ten istifalar başlamıştı. Bu süreci Ertuğrul Özkök örgütliyordu. O zaman Hürriyet Haber Ajansı, Hürgün ve Hürriyet'te çalışıyordu arkadaşlarımız. Hürriyet İkitelli'deki binasına yeni taşınmıştı ve biz sendikadan arkadaşlarla birlikte günlerce oraya gidip geldik. Arkadaşlarımıza, sendikadan ayrılmamalarının gerekçelerini anlattık.

Babıali'den ayrıldıktan sonra gazeteci arkadaşlar arasında dayanışma kalmamıştı. İnsanlar kapıdan kartlarla girip çıkıyordu. Çalışanlar arasındaki yabancılaşma çok fazlaydı. Üstelik, işlerini kaybetmekten de çok korkuyorlardı. Ertuğrul Özkök ne derse o oluyordu.

O dönemde TGS İstanbul Şube'nin başında Ziya Sonay bulunuyordu. Ziya Bey, Ertuğrul Özkök'e istifaları durdurmasını söyledi. Ancak Özkök, "Ben bu insanlara sizin verdiğiniz paradan fazlasını vereceğim" dedi. Bizler bu söze karşı çıktık ve güvence ortadan kalktıktan sonra kazanımların geçici olacağını söyledik. Özkök söylediğini yaptı. Önce ücretleri artırdı, sonra arkadaşların sendikadan istifa etmesini sağladı. Ancak, bu iyileştirmenin devamı gelmedi. Arkadaşlarımız senelerce aynı ücrete çalıştılar.

İstifa etmeyenleri hemen işten çıkarmadılar, sürece yayararak tasfiye ettiler. Sonuçta, Hürriyet gazetesinin üç şirketinde çalışan sendikalı arkadaşların yüzde 90'ı üyelikten ayrıldı. 800 kadar üyemizi kaybettik.¹⁵

Sendikasızsızlaştırma döneminde Hürriyet gazetesi Ankara Bürosu'nda çalışan Sezai Bayar, o günleri, Erol Simavi ve Aydın Doğan dönemini karşılaştırarak anlatmaktadır:

15. Türkiye Gazeteciler Sendikası Genel Mali Sekreteri Hasan Ercan, aktaran: İstanbul - BİA Haber Merkezi, Erişim: Mayıs 2021

Gazete Aydın Doğan satın almadan önce sendika her yıl sözleşme yapardı. Her yıl değil, de iki yılda bir olurdu. Erol Simavi, gazetecilerin emeğine saygılı, ama sendika ağalığına da şiddetle karşıydı. Bu nedenle sözleşme dönemi yaklaştığında, yöneticilerin yüzde kaç oranında zam isteyeceklerini önceden öğrenirdi. Diyelim ki, enflasyona göre sendika yüzde 15 oranında zam isteyecek; günü geldiğinde kendisini temsil eden yöneticiye “Ben, yüzde 20 zam verme kararını aldım, onların isteyeceğinden daha fazlasını vermeye hazırım. Yani, sendikanın isteyeceğinden en az yüzde 5-10 fazla oranda zam yapardı.

Aydın Doğan döneminde ise sendikadan çıkma baskısı aynen bütün yayın organlarında uygulanmak istendi. Sendikasılaştırma baskısı kurulurken, köşe yazarları bile emekçileri ikna etmekle görevlendirildi. İmza atmayanlar ya işten çıkarıldı veya emekliliğe zorlandı. O zamanın en çok okunan güya emekçisi ve ünlü köşe yazarı Emin Çölaşan bunların “ikna”cılarının başında geliyordu.

Genel Yayın yönetmeni olarak Özkök her zaman ve kayıtsız şartsız patronun yanında yer aldı. Acımasız ve baskıcı bir rejim uygulandı. Halen, şu anda dahi sendikası fikir işçileri zam almadan çalışmaya devam ediyorlar (S.Bayar ile röportaj, 3 Mart 2021).

Faruk Bildirici bu dönemi “Medyanın Ombudmanı Saray’ın Medyası” isimli kitabına taşımıştır. Hürriyet gazetesinde çalışmaya başladıktan iki yıl sonra Aydın Doğan gazeteyi satın almıştır. Doğan yönetime dokunmaz ama o tarihten sonra çalışanların ücret ve sosyal haklarında ciddi gerilemeler olur. Sendikadan hoşlanmayan Aydın Doğan, Milliyet’te uyguladığı temizlik hareketini Hürriyet’te de uygulamıştır. Bildirici yaşananları şöyle anlatmaktadır:

Ankara Temsilcisi Sedat Ergin, bürodaki arkadaşların sendikadan istifası için bir iki kez konuşsa da kimseyi ikna edemedi. Çok da ısrar etmedi zaten. Bunun üzerine Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök bizzat yürüttü operasyonu. İstanbul’daki Hürriyet çalışanlarını sendikadan istifa ettirdikten sonra Ankara’ya da geldi. “Sendikanın çalışanlar arasında adaletsizliğe yol açtığını, patronun istediği gibi çalışanlara zam yapamadığını, sendikadan istifa edilirse koşullarımızın daha iyi olacağını” anlattı uzun uzun. Tabii istifa etmeyenlerin gazeteden ayrılması gerektiğini de araya sıkıştırdı. Açıkça işten atmakla tehdit ediyordu. Kimse direnemedi bu koşullarda. Özkök’ün elinde sendika üyesi gazetecilerin listesi vardı, büroya çağrılan noter, tek tek istifaları aldı, onayladı.(Bildirici, 2021: 20)

Hürriyet operasyonundan sonra Hürriyet’in şirketlerinde çalışan sendikalı

çalışanların %90'ı tasfiye edilmiş, Anayasa'da yer alan "Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz"¹⁶ maddesine rağmen basın emekçileri sendikasızlaştırılmıştır. Sendikasızlaştırma operasyonlarında bütün yollar Özkök'e çıkmaktadır. Bir dönem İşçi Parti'sine üye olan Özkök, yeni dönemde sermayenin organik aydını olarak, işçileri sendikasızlaştırmada önemli bir rol oynamıştır. Zamanın ruhuyla birlikte fikirleri de değişmiştir; artık sendikaya karşıdır:

Türkiye'nin bugünkü ekonomik koşullarında sendika ile birlikte yürümek mümkün değildir. Biz eskiden beri liyakata göre ücret verilmesini savunuyoruz. Öbür gazetelerde (Sabah ve Milliyet) sendika devam etseydi böyle bir işe gidilir miydi, bilmiyorum. Sendika bizi olumsuz etkiliyor. Bizim şu anda yaptığımız sözleşme, toplu sözleşmede varolan bütün hakları koruyor. Sendikanın çağın gereklerine göre çalışması gerekirdi.¹⁷

Özkök, çabalarının karşılığını görmekte gecikmez. Gazetenin Genel Yayın Yönetmeni olarak göreve devam eder. Özkök'ün sendika karşıtlığı AB raporlarında da yer almıştır. Avrupa Birliği'nin Kopenhag Zirvesi'nde, Türkiye'nin Aralık 2004'te tam üyelik için değerlendirilmesi yapılırken Türk medyası hakkındaki raporlarda, çalışanların sendikal hakları gündeme gelmiş ve raporda "örgütlü bir basın sendikasının yokluğu, basının bağımsızlığını zayıflatmaktadır" ifadesi yer almaktadır. Türk medyasının, artan tekelleşmeden dolayı sıkıntı yaşadığı, Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın, "Medya sahiplerinin emek sömürsünün, dil, din, cinsiyet ve inanç ayrılığı gözetilmeksizin tüm işyerlerinde söz konusu olduğuna inandığı" ve medyanın üç büyük medya sahibinin egemenliği altında olduğu belirtilmiştir.

Aynı raporda Özkök'ün adı da geçmektedir. Doğan grubunun Genel Yayın Yönetmeni ile görüşüldüğü belirtilen raporda, AB içinde olmak istedikleri, ancak AB standartlarına uyum sağlamak istemedikleri belirtilmektedir:

Delegasyon, Doğan Grubunun Genel Yayın Yönetmeni olan ve medya sahibinin ilgisi sorulduğu zaman, 'Onun nefesini daima ensemizde hissedimiz' diyen Ertuğrul Özkök ile de görüştü. Özkök, şirketinin, zor ekonomik koşullar altında rekabetçi olması gerektiğini anlattı ve gazetecilerin kovulmasından esef duyduğunu ifade etti. Çok açık sözlü bir görüş alış veriş oldu ve delegasyon çok güçlü bir izlenimle

16. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 51. Madde C. Sendika Kurma Hakkı

Madde 51. - Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten serbestçe çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.

17. Orhan Erinç "Gazetecilerin Ekonomik ve Sosyal Hakları", Cumhuriyet gazetesi, 10 Ağustos 1994

ayrıldı: Bu medya şirketi, geleceğini Avrupa Birliği içinde görüyor, fakat sosyal ilişkilerde Avrupa standartlarını tanımaksızın. Bay Özkök şunu belirtti: “212 Sayılı yasadan nefret ediyoruz ve sendikadan hoşlanmıyoruz.”¹⁸

Bir dönemin solcu aydını, AB standartlarına uyum sağlayamayacak kadar sağa kaymıştır.

Taşeronlaşma

Medyanın tekelleşmesi gazeteciler açısından olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Bunlardan biri, medya kuruluşları arasında yazılı bir anlaşma olmamasına rağmen bir medya grubunda çalışan bir gazetecinin işine son verilmesi durumunda diğer tekellerde işe alınmamasıdır. Tekeller arasında bir çeşit centilmenlik anlaşması vardır ve bu durum gazetecilerin sendikalaşmasını ve mesleki özgürlüğünü kısıtlayan bir engele dönüşmüştür.

Basın emekçilerini sendikasıylaştırmanın bir yolu da “taşeronlaşma”dır. Çalışanlar, medya tekellerine bağlı onlarca küçük şirkette istihdam edilmektedir. Gazetecilerin 212 sayılı Basın İş Yasası’na göre çalıştırılması gerekirken, 1475¹⁹ sayılı İş Kanunu’na tâbi olarak çalıştırılmakta, büro iş kolunda gösterilerek gazetecilik iş kolu dışına çıkarılan basın çalışanları sıradan işçi konumuna indirgenmekte, gazeteci sayılmadıkları için gazetecilik iş kolundaki sendikalara üye olamamakta ve gazetecilere verilen sarı basın kartına sahip olamamaktadırlar (Kılınç, 1994: 12). 1998 yılında *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Sabah* gazetelerinde fikir işçisi olarak çalışan toplam 2550 gazeteciden sendikalı olanların oranı yüzde 10’u bulmamaktadır (Yücedoğan, tarihsiz).

Sonuç

1980 öncesi artan sorunlar ve yaşanan hegemonya krizi sonucunda gerçekleşen 12 Eylül 1980 darbesi sorunlara çözüm bulmak amacıyla yapılmış gibi görünse de aslında Türkiye’yi dünya kapitalizmine eklemlenmek amacı gütmektedir. Darbe öncesinde alınan 24 Ocak kararları, darbe sonrasında uygulanma imkanı bulmuş ve Özal Hükümeti ile Neoliberal politikalar Türkiye’nin kapıları açılmıştır. İngiltere’de Thatcher, ABD’de Reagan’la birlikte Özal neoliberal politikaların üçüncü ayağını oluşturmuştur. Kapitalistleşme ve küresel ekonomiye eklemlenme süreci Türkiye’de sosyal ve kültürel hayatı etkilemiş, dönüştürmüş, Özal’ın dolaşıma soktuğu köşe dönme, zengin olma mesajları gündelik hayatın konuları arasına girmiştir. “Politik kültürden yoksunluk, insan hakları, demokrasi gibi evrensel değerleri önemsememe” belirgin bir duruma gelmiştir (Kozanoğlu, 1993:

18. Erol Önderoğlu, FİJ ve EFJ Türkiye Raporunun Tam Metni - <https://bianet.org/bianet/medya/15335-fij-ve-efj-t>.

19. 1475 sayılı İş Kanunu 4857 sayılı İş Kanunu’nun kabulü ile 4 Temmuz 1975 tarih ve 1927 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. 1475 sayılı kanunun sadece kıdem tazminatı hakkındaki 14. Maddesi geçerlidir. Bu madde işçinin 1 yıllık kıdemine istinaden 30 günlük ücrete hak kazanacağı hükmünü içermektedir.

11). Neoliberalizm ekonomik alanda olduğu kadar kültürel alanda da etkili olmuş ve kapitalizmin ihtiyaç duyduğu tüketime dayalı bir kültür yaratmıştır. Neoliberal politikaların yerleşmesinde ve meşrulaşmasında en büyük görev basının ve aydınların olmuştur.

1980'li yıllarla birlikte büyük şirketler medya alanına ilgi duymaya başlamış, gazeteci ailelerin sahip olduğu geleneksel gazeteciliğin sonunu getirmiştir. Yeni politikalarla birlikte basının işlevi holdingleşen basın medya adını alırken en önemli işlevi değişmiş, halkı bilgilendirmek, haber vermek ve halkın sözcüsü olmak gibi görevlerin yerini sermayenin sözcülüğü almış, medya tüketim kültürünü teşvik etmek ve tüketici kitleler yaratmak gayretinde olmuştur.

Dönemin en çok okunan gazetelerinden *Hürriyet*'in Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök bu dönemin somut bir örneğidir. Sermayenin organik aydını olarak görev yapan Özkök yazılarında tüketimi özendirme, lüks markaları tanıtma, Türk insanına yeni bir şekil verme, özelleştirme, Gümrük Birliği, Avrupa Birliği, yeni milliyetçilik, yeni para politikaları, devletçilik karşıtlığı gibi neoliberal politikaların yerleşmesini misyon edinmiştir.

Özkök akademisyen kökenli bir gazetecidir. Gençlik yıllarında solcu olduğunu söyleyen Özkök, daha sonra liberalizmi benimsemiştir. İletişim alanında çalışan ve iletim araçlarının etkileri üzerine kitapları olan Özkök, fikirlerini, Genel Yayın Yönetmenliği döneminde uygulamamıştır. *Hürriyet* gibi Basının Amiral Gemisinin yöneticisi olmanın verdiği güç ve sağladığı maddi imkânların düşüncelerinde değişime yol açtığı ve eski fikirlerinden uzaklaştığı görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümü eleştirerek kendisine “dönek” diyenlere cevabı “Bana dönek diyorlar, evet döneğim ben bunu her yerde söyledim. Çünkü insan dönmeden gelişemez ben buna inanıyorum. Benim için hiçbir zaman döneklik kavramı bir hakaret anlamı taşımadı”²⁰ şeklinde olmuştur.

Neoliberal politikalarla birlikte birçok sektörde görüldüğü gibi medya sektöründe de holdingleşme ve tekelleşmeler başlamıştır. Tekelleşmenin getirdiği sonuçlardan biri çalışanların sendikasızlaştırılmasıdır. Aynı uygulamalar medya alanında da yaşanmıştır. Aydın Doğan, *Hürriyet* gazetesini aldıktan sonra başlatılan *Hürriyet* çalışanlarını sendikasızlaştırma operasyonunu bizzat Özkök yürütmüştür. İşçilere iki seçenek sunulmuştur: ya sendikada istifa edecekler ya da gazeteden ayrılacaklardır. “Türkiye’nin bugünkü ekonomik koşullarında sendika ile birlikte yürümek mümkün değildir” diyerek sendikaya karşı olduğunu ve gazetede sendikayı istemediklerini açıkça söylemektedir.

1980’li yıllardan itibaren holdingleşme ve tekelleşmeler sonucunda değişime uğrayan medyanın en önemli aktörlerinden biri olan Ertuğrul Özkök yeni hegemonik sistemin organik aydını olarak medya gücünü kullanmış ve yeni düzenin kurallarını meşrulaştırma, patronun çıkarlarını kamu yararına tercih etme, çalışanları örgütsüzleştirme, özelleştirme politikalarını savunmada başarılı olmuş-

20. TELE1, <https://tele1.com.tr>, 26 Şubat 2022, Erişim Tarihi: Nisan 2022

tur. Bu durum Gramsci'nin "her tarihsel blok kendi organik aydının yaratır" ilkesine uygundur. Ertuğrul Özkök neoliberal dönem açısından değerlendirildiğinde medya alanında sermayenin başarılı bir organik aydınıdır.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2000) *Türkiye'de Medya Endüstrisi: Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ankara: Ütopya Yayınları
- Ahmad, F. (2017) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Akpınar, H. (2008) *Onların Hikayesi: Nasıl Gazeteci Oldular*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aktan, C. C. ve Şahin, B. (2019) *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*, İstanbul: Orion Kitabevi, E-kitap.
- Alan, Ü. (2015) *Türkiye'de Gazetecilik Masalı*, İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Bali, R. (1999) "Yeni Aristokratlar: Köşe Yazarları", *Birikim*, 117, 48-56.
- Bauman, Z. (2010) *Küreselleşme* (çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bildirici, F. (2021) *Medyanın Ombudmanı Sarayın Medyası*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Birand, M.A. ve Yalçın, S. (2016) *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi
- Barbaros, F. ve Zürcher, E. J. (2017) *Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye*, Ankara: Efil Yayınevi
- Barbaros, F. ve Zürcher, E. J. (2017) *Modernizmin Yansımaları: 90'li Yıllarda Türkiye*, Ankara: Efil Yayınevi
- Birikim Dergisi (Aralık 2001- Ocak 2002) *Alacakaranlık Yıllar Seksenler Doksanlar*, Özel Sayı, 152-153
- Boratav, K. (2005) *80'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Ankara: İmge Kitabevi
- Boratav, K. (2010) *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, İstanbul: Yordam Kitap
- Bourdieu, P. (2013) *Pratik Nedenler*, Adıyaman: Hil Yayınları
- Cemal, H. (2000) *Özal Hikayesi*, İstanbul: Doğan Kitap
- Chomsky, N. (2021) *Medya Denetimi* (çev. E. Baki), İstanbul: Everest.
- Deva, E. (2010) *Dipsiz Kuyu Medya*, İstanbul: Togan Yayıncılık
- Duman, M. Z. (2011) "Turgut Özal'ın Politikalarında Ekonomik Rasyonalizm", *Sosyoloji Dergisi*, 23-24, 105-123
- Duman, M. Z. (2022) "Neoliberalizm ve Devletin Değişen Rolü", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24, 2, 166-198
- Dursun, Ç. (2004) (der.) *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi*, Ankara: Elips Yayınları
- Dursun, O. (2013) *Köşe Yazarları Dünyamızı Sömürüyor mu?*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Fiori, G. (2009) *Antonio Gramsci*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Forgacs, D. (2012) *Gramsci Kitabı* (çev. İ. Yıldız), Ankara: Dipnot Yayınları
- Gramsci, A. (1992) *Prison Notebooks*, New York: International Publishers
- Harvey, D. (2015) *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (çev. A. Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık
- İnsel, A. (2011) *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, İstanbul: Birikim Yayınları
- Kaya, R. (2016) *İktidar Yumağı*, Ankara: İmge Kitabevi
- Kazgan, G. (2017) *Liberalizmden Neoliberalizme*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Kejanlıoğlu, B. (2004) *Türkiye'de Medyanın Dönüşümü*, Ankara: İmge Kitabevi
- Kılıçatan, E. P. (2011) *Türk Medyasında Dönüşüm ve Değişen Sahiplik Yapısı*, Konya: Literatürk
- Kılınç, K. (1994) "Türk Basınında İstihdam ve Ücret Politikası", doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Endüstri İlişkileri Bölümü
- Kozanoğlu, H., Gür, N. ve Özden, B. A. (2008) *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mutlu, E. (2016) *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Ozan, E. D. (2005) *Osmanlı'dan Günümüze Siyasal Hayat*, İstanbul: Yordam Yayınları, 657-746
- Özgentürk, N. (2008) *Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Özkazanç, A. (2005) *Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:7: Liberalizm*, İstanbul: Metis Yayınları
- Özkır, Y. (2013) "Hürriyet Gazetesinin Kimliği", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 45-70
- Özkök, E. (1987) *Elveda Başkaldırı*, İstanbul: Afa Yayınları

- Özkök, E. (2014) *Bir Beyaz Türk'ün Hafıza Defteri*, İstanbul: Doğan Egmont,
- Özsever, A. (2004) *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*, Ankara: İmge Kitabevi
- Öztürk, Ş., Nas F. ve Ergün İ. (2008) *24 Ocak Kararları, Neoliberal politikalar ve Türk Tarımı*
- Portelli, H. (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok* (çev. K. Somer), Ankara: Savaş Yayınları
- Ransome, P. (2011) *Antonio Gramsci: Yeni Bir Giriş* (çev. A. İ. Başgöl), Ankara: Dipnot Yayınları
- Saad-Filho, A. ve Johnston, D. (2005) (der.) *Neoliberalizm* (çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), İstanbul: Yordam Kitap
- Said, E. (1995) *Entellektüel*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Santucci, A. (2011) *Gramsci'yi Anlamak*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık
- Sennet, R. (2006) *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (çev. A. Onacak) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sezal, İ. ve Dağı, İ. (2016) *Özal'lı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Sönmez, M. (1992) *1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sönmez, M. (2004) *Filler ve Çimenler*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Tılıç, D. (2009) *Utaniyorum ama Gazeteciyim*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Total, A. (2002) "Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ", *Praksis*, 7, 63-87
- Topuz, H. (1990) "Basında Tekelleşmeler", *İletişim Araştırmaları Derneği*, 6-9
- Topuz, H. (2003) *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Tünay, M. (1993) "Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi", *The Political And Socioeconomic Transformation of Turkey*, London: Praeger
- Türenç, T. (2018) *Babıâli'nin Öteki Yüzü*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ural, A. (2010) *Medya Sermaye Siyaset Üçgeni*, İstanbul: Siyah Beyaz Kitap
- Yaylagül, L. ve Korkmaz, N. (2008) (der.) *Medya Popüler Kültür ve İdeoloji*, Ankara: Dipnot Yayınları, 213-264
- Yetiş, M. (2002) "Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model", *Praksis Dergisi*, 8, 51-90.
- Yetiş, M. (2012) (der.) *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Yordam Kitap, 87-98
- Yücedoğan, G. (Tarihsiz) "Türkiye'de Basın Sendikacılığı", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, <https://dergipark.org.tr>, erişim: Mayıs 2022
- Tempo (Mart 2010), *Ertuğrul Özkök Röportajı* (röp. Ayşe Arman), 14-26

Röportajlar

- Ertuğrul Özkök ile 22 Nisan 2015 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.*
- Sezai Bayar ile 3 Mart 2021 tarihinde gerçekleştirilen görüşme*

Emek Araştırma Dergisi Yayın ve Araştırma Etiği İlkeleri

Emek Araştırma Dergisi, Genel-İş'in ulusal hakemli yayın organıdır. TÜBİTAK/ULAKBİM, Asos ve Index Copernicus veritabanlarında taranmaktadır. Yılda iki kez yayınlanan dergimiz emekten yana bilimsel çalışma ve araştırmaları, güncel, kuramsal ve uygulamaya yönelik akademik tartışmaları sayfalarına taşımayı amaçlamaktadır.

I. Etik Kurallar

Emek Araştırma Dergisi, dergide yayınlanacak yazıların yayın sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden öncelikle **Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi**'nde belirtilen ve aşağıda yer verilen "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler"de bulunmamalarını beklemektedir.

a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek.

b) Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan veya tahrif edilmiş verileri kullanmak.

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları veya elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.

d) Tekrar yayım: Bir araştırmanın sonuçlarını ya da bir yazının özgün fikirlerini aynen ya da büyük oranda içeren ve daha önce yayınlanmış bir yazının benzerini sunmak.

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla yazıda sunmak.

f) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek veya olan kişileri dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak, aktif katkısı olmadığı hâlde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek, tez çalışmalarından üretilen makalelerde tez danışmanının ismine yazarlar arasında yer vermek,

g) Diğer etik ihlal türleri: 1) Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile bunların katkılarını belirtmemek, 2) Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tez veya çalışmaları, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmak, 3) Yayınlarında hasta haklarına riayet etmemek, 4) İncelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri eser sahibinin açık izni olmaksızın yayınında kullanmak, 5) Bilimsel bir çalışma kapsamında yapılan anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların açık rızasını almadan ya da araştırma bir kurumda yapılacaksa ayrıca kurumun iznini almadan elde edilen verileri yayımlamak, 6) Araştırmalarda, çalışmalara başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimlerden yazılı olarak almamak, mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırmaya dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, 7) Araştırmacılar veya yetkililerce, yapılan bilimsel araştırma ile ilgili olarak muhtemel zararlı uygulamalar konusunda ilgilileri bilgilendirme ve uyarma yükümlülüğüne uymamak, 8) Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgileri, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanmamak, bu bilgilerin gizliliğine riayet etmemek ve korunmasını sağlamamak, 9) Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar kapsamında Etik Kurul izni almamak.

Emek Araştırma Dergisi yazarlardan, hakemlerden ve editörlerden yukarıda belirtilen etik ilkelere ek olarak aşağıda yer verilen sorumluluklara da uymasını beklemektedir.

1. Yazarların Sorumlulukları

Yazarlar;

- a) Sunulan makalenin yazar(lar)a ait özgün bir çalışma olduğunu,
- b) Tüm yazarların bu çalışmaya fiilen katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
- c) Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
- d) Makalenin başka bir yerde basılmadığını,
- e) Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan telif haklarını ihlal etmediğini,
- f) Makalenin yayımlanması durumunda telif haklarını ücretsiz vermeyi,
- g) Kör hakemlik kuralı çerçevesinde gizli kalması gereken hakemin kimliğinin tahmin edilmesi ya da öğrenilmesi durumunda vakit kaybetmeden editöre haber vermeyi taahhüt eder.

2. Hakemlerin Sorumlulukları

Hakemler;

- a) Nesnel ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır.
- b) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması ya da uyuşması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde hakemlikten çekilmelidir.
- c) Gönderilen makaleyi değerlendirmeye yetkin olmadığı kanaatine sahip olduğunda ya da makul süre içinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını öngördüğünde hakemlikten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, makale değerlendirme sürecinde editör kurulu dışında makalenin yazar(lar)ı ya da hakemleri olabileceğini tahmin ettiği kişilerle ya da konu ile ilgisi olduğunu düşündüğü üçüncü kişilerle makalenin kendisini ya da raporunu paylaşmamalıdır.
- e) Değerlendirmesini tamamladığı ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kendi çalışmalarında kullanmamalıdır.

3. Editörlerin Sorumlulukları

Editörler;

- a) Bir makaleyi kabul etmek, reddetmek ya da düzeltilmesi için tekrar göndermek konusunda sorumluluğu yayın kurulu ile paylaşır.
- b) Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, özgün nitelikte bilimsel araştırmaların, derlemelerin, kitap incelemelerinin ya da belgelerin usulüne uygun olup olmadığını, etik kurallar, genel kurallar ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol etmelidir.
- c) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa yapılan araştırmaya maddi destek sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde editörlükten çekilmelidir.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, editörler kurulu, yayın kurulu ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle yazıyı paylaşmamalıdır.
- e) Yayına kabul ettiği ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.
- f) Editör, editörler kurulu ve yayın kurulu tarafından belirlenen hakemlerin isimlerini yazarlardan saklamalıdır. Dergi editörünün ya da editörler kurulundan bir yazarın editörlük yaptığı sayıya gönderdiği makalenin hakemlik süreci yayın kurulu tarafından yürütülür. Yayın kurulu üyelerinden birinin gönderdiği makalenin hakemlik süreci editör ile birlikte editörler kurulu ve diğer yayın kurulu üyeleri tarafından yürütülür.

II. Genel Kurallar

1. Değerlendirme Süreci

Dergimize gönderilen yazılar öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Hakemlik süreci, yazar isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik değerlendirmesi yoluyla işletilir. Bu süreçte yazılar iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orijinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ile daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için en az iki hakem incelemesinin ardından, yayımlanıp yayımlanmayacağına yayın kurulu karar verecektir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazarlar, hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 20 gün içerisinde tamamlayarak yayın kuruluna tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Emek Araştırma Dergisi'ne çalışmalarını gönderen yazarlar derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. Yazının yayımlanması konusunda nihai karar yayın kuruluna aittir.

2. Yazı Teslim Kuralları

Dergimize gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gereklidir. Ancak gönderilecek yazıların tez ya da kongre, sempozyum gibi bir toplantıda bildiri şeklinde sunulmuş olması yayınlanması için engel değildir.

Yazarlar, yazılarının kaynakça dahil 10 bin kelimeyi geçmemesine dikkat etmelidir. Yazılar Times New Roman fontunda, 12 punto ve 1,5 satır aralığı ile yazılmalı ve emekarastirma@genel-is.org.tr adresine gönderilmelidir. Makalelerin 250-150 kelime civarında İngilizce ve Türkçe özlere yazıyla birlikte gönderilmelidir. Özlere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler eklenmelidir. Dergiye gönderilen yazıların kaynakça ve yazım kuralları dergi kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.

Gönderilen yazıların başlıklarının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılabilecek e-posta adresi gibi bilgilere yer verilmemelidir. Bu bilgiler

ayrıca bir kapak sayfasına ya da Word dosyasına eklenmeli ve yazılar bu şekilde dergiye gönderilmelidir.

Gönderilen yazılarda, yazarların **ORCID numarası** da bulunmalıdır. ORCID numarası olmayan yazılar yayınlanmayacaktır.

TÜBİTAK ULAKBİM'in şartları doğrultusunda; dergiye gönderilecek yazılar için: Ölçek, anket, görüşme, gözlem gibi yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için **etik kurul onayı alındığının** (etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı) makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmesi ve belgelendirilmesi, Bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına ilişkin bilgiye makalede yer verilmesi, Veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterildiğinin kanıtlarının (başkalarının ölçek, anket, belgelerinin kullanılması için izin alınması gibi) makale içinde sunulması, Makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu koşulları sağlamayan makalelerin *Emek Araştırma Dergisi*'nde yayınlanması mümkün olmayacaktır.

III. Yazım Kuralları ve Kaynak Gösterme İlkeleri

Notlar ve referanslar ayrılmalıdır. Notlar metin içinde numaralandırılmalı ve “dip-not” şeklinde verilmelidir. Referanslar ise, APA sistemine göre düzenlenmelidir. Kaynakçada, sadece yazıda gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralama izlenmelidir.

Başlıkların düzenlenmesi:

Ana başlık: İlk harfleri büyük, 14 punto ve bold, sola yaslı

Giriş, Öz, Abstract, Sonuç ve Kaynakça: Baş harfleri büyük, sola yaslı, on iki punto, bold

Başlıklar: Baş harfleri büyük, sola yaslı, 12 punto, bold

Alt başlıklar: Baş harfleri büyük, italik, paragrafa hizalı, 12 punto, bold

Metin İçi Kaynak Gösterimi

Yapılan çalışmalarda, başkalarının düşünceleri alıntı ya da gönderme şeklinde verilmelidir. Kısa alıntılar tırnak işareti içinde gösterilmelidir. 4 satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak 1 cm içeriden blok halinde, 10 punto ile yazılmalıdır. Bu durumda tırnak işareti kullanılmamalıdır.

Göndermelerde yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası bilgileri parantez içinde aktarılmalıdır. Tek ve iki yazarlı yayınlarda her iki yazarın soyadına da parantez içinde yer verilmelidir.

İkiden fazla yazarı olan yayınlarda gönderme yapılırken sadece birinci yazarın soyadı verilir, diğer yazarlar için “vd.” ifadesi kullanılmalıdır.

Tüzel kişiler tarafından yazılmış yayınlarda tüzel kişi adı çok uzunsa veya kısaltılmış biçimi çok biliniyorsa ilk göndermeden sonra kısaltma yoluna gidilebilir. Kısaltma kullanılmasına karar verilirse ilk göndermede kurum adının açık hali yazılmalı ve yanında parantez içinde kısaltması verilmelidir.

Bir yazarın aynı tarihte yayınlanmış birden fazla yayınından yararlanılmışsa, yayınları birbirinden ayırmak için sırasıyla “a,b,c,...” ibareleri kullanılmalı ve bu kullanım gerek metin içinde kaynak gösterme sırasında gerekse kaynakça bölümünde yer almalıdır.

Kaynak Gösterme Örnekleri

I. Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(McQuail, 1987: 55).

- Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine yollama yapılması durumunda:

(McQuail, 1987a: 55; 1987b: 40).

- Alıntı yapılan yazarın başka bir yazardan alıntı yapmış olması durumunda:

(Aktaran: McQuail, 1987a: 55).

Kaynakçada:

McQuail, D.(1987) *Mass Communication Theory: An Introduction*, Beverly Hills, CA: Sage.

Akbulut, Ö.(2007) *Küreselleşme Ulus- Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara: TODAİ Yayını.

Metin içindeki yollamada (makale):

(Akbulut, 2013: 168).

Kaynakçada:

Akbulut, Ö. (2013) “Küresel Kapitalizm ve Devlet”, *Toplum ve Hekim*, 28, 3, 165-171.

II. İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Denhardt ve Denhardt, 2007: 24).

Kaynakçada:

Denhardt, J. V. ve Denhardt, R. B. (2007) *The New Public Service*, New York: M. E. Sharpe.

Metin içindeki yollamada (makale):

(McCombs ve Shaw, 1998: 108).

Kaynakçada:

McCombs, M. E. ve Shaw D. L. (1972) “The Agenda-Setting Function of Mass Media”, *The Public Opinion Quarterly*, 36, 2, 176-187.

III. İkiiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki yollamada (kitap):

(Lazarsfeld vd., 1996: 45).

Kaynakçada:

Lazarsfeld, P. F., Berolson, B. ve Gaudet, H. (1944) *The People Choice*, London: Colombia University Press.

IV. Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Schramm, 1994: 53).

Kaynakçada:

Schramm, W. (1994) (der.) *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş* (çev. Ü Oskay), İstanbul: Derya Yayınları, 95-134.

Metin içindeki yollamada (kurum yayınları):

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT, (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*, Ankara.

V. Yazarı Olmayan Kitap:

Metin içindeki yollamada:

• Kitap Adı Kısaysa:

(Kütüphaneciliğe Giriş, 1987).

• Kitap Adı Uzunsa:

(Sanal, 1995: 70).

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğe Giriş, (1987) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Sanal Kütüphanecilik ve Yeni Gelişmeler (1995) Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

VI. Görüşme:

Metin içindeki yollamada:

(O. Koloğlu ile kişisel iletişim, 13 Mart 2007).

Kaynakçada:

Orhan Koloğlu ile 13 Mart 2007 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

VII. Elektronik Kaynak

Metin içindeki yollamada:

(Çubukçu, 2009).

Kaynakçada:

Çubukçu, M. (2009) "Bu Kimin Zaferi?", <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp>. (15.06.2010).

VIII. Yazarı Olmayan Elektronik Kaynak:

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010) <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.
Erişim Tarihi:16.06.2010.

IX. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan Yazılar.**Metin içindeki yollamada:**

(Nadi, 1950).

Kaynakçada:

Nadi, Yunus, (1950) “Kuvvetin Sırrı”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz.

X. Gazete ya da Aktüel Dergilerde Yer Alan İsimsiz Yazılar

Metin içindeki yollamada:

(Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924).

Kaynakçada:

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1924.

• Metin içerisinde aynı gazetelerin farklı kopyalarına atıf yapılmışsa:

Cumhuriyet, 1950-1960, Hürriyet, 1948-1960.

XI. Belgeler

Metin içindeki yollamada:

(Ticaret Bakanlığı, Karar Sayısı, 21.48.26).

Kaynakçada:

Ticaret Bakanlığı, Muamelat Umum Müdürlüğü Kararları, Erişim: T.C. Başbakanlık Arşivi.

Editörden

Gamze YÜCESAN-ÖZDEMİR

Araştırma Makaleleri

Kendi Hesabına Çalışanlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik: Türkiye’de Taşımacılık İşkolu

Nursel DURMAZ BODUR

Akademik Emek: Üniversitelerde Eğitim ve Araştırmada İstihdam Edilen Emeğin Özgünlükleri Üzerine

Muammer KETİZMEN, Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA, Ali Murat ÖZDEMİR

Üniversite Mezunu Gençlerde Uzun Süreli İşsizliğin Psikolojik Yansımaları: Nitel Bir Araştırma

Ahmet GÖKÇE

Süngerbob Kareşort Çizgi Filminde Sendikalaşma ve Grev Algısı Üzerine Bir Vaka Analizi Çalışması

Mehmet ÖÇAL

Sendikasız Gazeteci, Tekelci Medya ve Sermayenin Organik Aydını Ertuğrul Özkök

Hatice KIRBIYIK

DISK/GENEL-İŞ

TÜRKİYE GENEL HİZMETLER İŞÇİLERİ SENDİKASI

DISK / Genel-İş
@DISK_Genel_Is

DISK / Genel-İş
@DISKGenelis

DISK / Genel-İş
Genel-İş

www.genel-is.org.tr • Çankırı Cd. No: 28 Ulus/Altındağ/Ankara • 0 312 309 15 47 • 0 312 309 10 46